

İZ BİRAKMIŞ KIBRISLI TÜRKLER - 2

Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi

Dr. Hafız Cemal Lokmanhekim
Mehmet Aziz
Dr. Alpay Kelâmi

Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları

Ülker Vancı Osam
Editör

İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler
2. Sempozyumu

Dr. Hafız Cemal Lokmanhekim
Mehmet Aziz
Dr. Alpay Kelâmi

Bu kitapta yer alan yazılardaki düşünce, görüş, tez ya da varsayımlar, yazarlarına aittir. Yazılar, kaynak gösterilerek alıntılanabilir.

Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi Müdürlüğü
Gazimağusa - Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, 2004

Sunuş

Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi (DAÜ-KAM), kurulmuş olduğu 1995 yılından bu yana Kıbrıs ile ilgili her alanda gizli kalmış maddi ve manevi değerleri gün ışığına çıkarmayı, konuları akademik platformlara taşıyarak bilimsel tartışmalar yapılmasını sağlamayı ve yapılan çalışmalarını değerlendirerek yayın dünyasına kazandırmayı kendine görev edinmiştir.

Kıbrıs Araştırmaları Merkezi'nin iki yılda bir gerçekleştirdiği *İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler Sempozyumu*'nun ikincisi, yaşamları 1800'lü yılların ortasından başlayıp 1900'lü yılların sonuna kadar uzanan, çalışmalarıyla Kıbrıs Türkü'nün adını, ada sınırları dışına taşıyan çok değerli üç tıp adamını konu almıştır.

Dr. Hafız Cemal Lokman Hekim, Mehmet Aziz ve Dr. Alpay Kelâmi, sağlık alanında yapmış oldukları çalışmalarla, Kıbrıs Türk halkının sosyal yaşamında derin izler bırakmışlardır. Bu üç değerli şahsiyete karşı toplumsal görevimizi yerine getirebilmiş olmanın huzuru içinde, 12-14 Kasım 2001 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş olan sempozyumun bildiri kitabını, elde olmayan nedenlerden dolayı gecikmeli de olsa yayın dünyasına kazandırmış olmaktan büyük mutluluk duymaktayız. Elinizdeki kitapta yer alan bildirimlerde bazı küçük düzeltmeler yapılmış olmasına karşın büyük ölçüde bildiri sahibinin özgün ifadesine sadık kalınmıştır.

Bu vesileyle sempozyuma katkı koyan değerli konuşmacılara, katılımcılara, ayrıca Merkez Başkanlığı döneminde sempozyumun gerçekleştirilmesinde büyük emeği geçen Sn. İsmail Bozkurt'a bir kez daha gönülden teşekkürlerimi sunarım.

Doç. Dr. Ülker VANCİ OSAM
Doğu Akdeniz Üniversitesi
Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Başkanı

İçindekiler

Sunuş	i
Kısa Yaşamöyküleri	v

Bildiriler

Anadolu ve Kıbrıs Halk Kültüründe Lokmanhekim İnanışı Hayrettin İVGİN	1
Dr. Hafız Cemal'in Yayıncılığı ve Dr. Hafız Cemal'le İlgili Yayınlar Bülent FEVZİOĞLU	11
Aydın Bir Tıbbiyeli Portresinde Halk Hekimliği Yaklaşımları Dr. Kafiye Y. YARARBAŞ - Metin TURAN	21
Doktor Hafız Cemal Lokmanhekim'in Anıları Kıbrıs Aşığı Bir Yüce Yürek... Yrd. Doç. Dr. Hüseyin M. ATEŞİN	37
Lokmanhekim'in Kıbrıs Türk Eğitimi İçerisindeki Önemi Ali NESİM	47
Doktor Hafız Cemal İçin Anlatılanlar Ulus IRKAD	51
Dr. Hafız Cemal Lokmanhekim'in Kıbrıs Sevgisi Ergin BİRİNCİ	61
Çağdaş Çevre ve Halk Sağlığı Bilincinde Öncü Bir İsim: Mehmet Aziz Bey Suna ATUN	65
Kıbrıs'ta Halk Sağlığı Alanında Bir Öncü: Mehmet Aziz Mehmet BARIŞSEVER	83
Sıtmayı Yok Eden Kıbrıslı Türk: Mehmet Aziz Ahmet C. GAZİOĞLU	155
Kıbrıs'tan Çevreci Bir Aziz Geçti Bekir AZGIN	165

Sinekçi Mehmet Aziz Oğuz M. YORGANCIOĞLU	171
Prof. Dr. Alpay Kelâmi'nin Türk ve Dünya Ürolojisindeki Yeri Prof. Dr. Mehmet KILINÇ	179
Prof. Dr. Alpay Kelâmi Doç. Dr. Kemal BOLAYIR	183

Kısa Yaşamöyküleri

Dr.Hafız Cemal Lokmanhekim

Mehmet Aziz

Prof.Dr.Alpay Kelami

Dr. Hafız Cemal Lokmanhekim

Hafız Cemal'in doğum yılı konusunda, farklı kaynaklar değişik tarihler (1857, 1874, 1878) vermektedir. Babası, aslen Bor'dan gelmiş olan Nuh Taci, annesi ise Bafı Emine Molla'dır. İlkokulu Baf Kasabası'nda, Aşağı Cami'de okudu. İlkokulu bitirince hafızlığa başladı. Baf'taki Darü'l İrfan ve Limasol'daki Köprü Camii Medreseleri'ne devam etti. Daha sonra Beyrut'a giden Hafız Cemal, oradaki Tıp Fakültesi'nden mezun olup İstanbul'a yerleşti. Jön Türkler'le ilişki kurması üzerine, Yemen'e sürgüne gönderileceğini haber aldı ve Avrupa'ya kaçtı. Çeşitli Avrupa kentlerinde bir süre dolaştıktan sonra, 1905'te Kıbrıs'a döndü.

O dönemde Kıbrıs Türk toplumu perişanlık içinde idi. Dr. Hafız Cemal Kıbrıs'ta kaldığı 1909 yılına kadar, "Kıbrıs Cemiyet-i Hayriye-i İslamiyesi", "Kıbrıs Sanayi Mektebi", "Osmanlı Lisan Mektebi", haftalık "İslâm" dergisi, "Dr. Hafız Cemal Afiyethanesi", "İslâm Kütüphanesi Yayınları" gibi çeşitli girişimlerde bulundu.

Kurduğu okullar için Avrupa'dan ve Türkiye'den birçok öğretmeni Kıbrıs'a getirdi. Bu okullarda dört yüze yakın usta ve zanaatkâr yetiştirmeyi başardı. Köy köy dolaşarak ve halkın diliyle konuşarak koruyucu hekimlik alanında önemli hizmetler verdi. Başarılarını çekemeyenlerin ona karşı başlattığı olumsuz tutum ve davranışların yoğunlaşması üzerine, 1909'da tekrar İstanbul'a döndü. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nde görev aldı, Mısır hududuna ve Kudüs'e giderek Osmanlı ordusunda doktor olarak hizmet verdi.

Doktor Hafız Cemal yurt dışında bulunduğu süre içinde de Kıbrıs'la ilgisini hiç kesmedi. Kıbrıs Türk toplumunun sosyal-siyasal ve sağlık sorunlarıyla ilgilenmeyi sürdürdü. 1960'a kadar zaman zaman Kıbrıs'ı ziyaret edip hem hastalara şifa dağıttı, hem de hasret giderdi. Kıbrıs Türk basınına her zaman yakından izledi.

1936 yılından başlayarak İstanbul'da "*Lokman Hekim*" adlı bir dergi çıkardı. Özellikle halk sağlığı alanında küçük kitaplar ve broşürler biçiminde çok sayıda yayını bulunmaktadır. Yıllarca takma ad olarak kullandığı Lokmanhekim'i, sonradan soyadı olarak aldı.

Doğum tarihi kadar, ölüm tarihi için söylenenler de çelişkilidir. 1950'li yılların sonlarında öldüğünü söyleyenler olduğu gibi, 1967 yılında öldüğünü yazanlar da vardır. İstanbul'da "*Dr. Hafız Cemal Lokmanhekim ve Eşi Sabiha Lokmanhekim Sağlık Vakfı*" adıyla kurulmuş bir vakıf vardır.

Mehmet Aziz

Mehmet Aziz, 24 Eylül 1893 tarihinde Larnaka Kazası'nın Vuda köyünde dünyaya geldi. Altı kardeşin en küçüğüdür. Köy ilkokulundan sonra İskele (Larnaka) Rüştüyesi'ne devam etti ve daha sonra tahsilini aynı kentteki Amerikan Akademisi'nde sürdürdü. 1907 yılında ABD'de bulunan ağabeyi Hayrettin Bey'in yardımlarıyla oraya gitti ve Bridgeport (Connecticut) kentinde Meslek Lisesi'ne devam etti.

Kıbrıs'a dönüşünde, 1913 yılında sağlık servislerine katıldı. İngiliz bilim adamı Sir Ronald Ross'un araştırmalarında yer alarak, 1929 yılına kadar değişik görevler üstlendi. Aynı yıl sağlık müfettişliği kurslarına devam ederek müfettişlik sertifikası aldı. Daha sonra İngiltere'deki London Royal Sanitary Institute sınavlarına katıldı ve Sağlık Servisleri'nde Sıhhiye Başmüfettişliği'ne atandı. İngiliz bilim adamı Dr. Barber'in ekibiyle, Mısır, Suriye, Lübnan, Filistin ve Türkiye'de sıtma (malarya) konusunda yapılan araştırmalara da katılan Mehmet Aziz Bey, bu hizmetlerinden dolayı İngiltere'nin London Royal School of Public Health and Hygiene üyeliğine lâyık görüldü.

Kıbrıs'ta sıhhiye müfettişliği kurslarını başlattı; London Royal Sanitary Institute Sertifikası için kurslar düzenlenmesini sağladı. Sıtma (malarya) hastalığının Anophelis sivrisineği ile yaygınlaşmasını önleyen ve bu hastalığın tümüyle yok edilmesini sağlayan "Eradikasyon Projesi"nin genel organizatörlüğünü ve yönetmenliğini yaptı. Bu proje ile 1948'de Kıbrıs'ta malarya parazitlerinin taşıyıcısı olan Anophelis sivrisineğinin tümüyle yok edilmesini sağladı.

1929-1948 yılları arasında genel sağlık konuları kapsamına giren çeşitli hastalıklar (verem, tifo, dizanteri, ekinekok, trahoma) ile ana-bebek sağlığı ve beslenmeye ilişkin aydınlatıcı, eğitsel çalışmalar yaptı.

1946 yılında Kıbrıs'ta lişmaniyasis (leishmaniasis) hastalığını araştıran yabancı bilim adamları ile çalışan Mehmet Aziz, bu hastalığın taşıyıcısı olan küpdüşen (tatarcık) sineği taraması sırasında, adada ilk kez görülen bir küpdüşen türü buldu. Buna "Flepotoma Aziz'i" adı verilmesi, ekipçe uygun görüldü. Bu isim, 1955'de "Phlepotomus Antonnata Aziz'i" olarak değiştirildi.

II. Dünya Savaşı sırasında Kıbrıs'a gelen Ermeni, Yahudi, Rus, Macar, Polonyalı ve Yunan mültecilerin sağlık kontrolünden geçirilip yerleştirilmelerinin organizatörlüğünü yaptı.

1950 yılında Beyrut Üniversitesi'nde Çevre ve Kamu Sağlığı (Public Health and Hygiene) Bölümü'nü kurmak için bir teklif aldı. Ordinaryüs Profesör olarak bu bölümün başına atandı ve bu görevi 1959 yılına kadar sürdürdü. Dünya Sağlık Teşkilâtı (World Health Organization) danışmanlığı da yapan Mehmet Aziz, uzun yıllar bu kuruluşun üyesi olarak kaldı.

Associate Serving Brother of the Order of St. John's kuruluşunun üyeliği yanında Kızılhaç'ın da üyesi oldu. 1958 yılında ise Royal Society of Health kuruluşunun üyeliğine kabul edildi.

1959-60 yıllarında Kıbrıs'a dönen Mehmet Aziz, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşundan hemen sonra, 7 Eylül 1960'da Kamu Hizmeti Komisyonu üyeliğine atandı. 1963 olaylarının başlamasından sonra Kıbrıs Türk Yönetimi'nin kuruluşu ile birlikte bu görevini 1967 yılına kadar sürdürdü. Aynı yıl Kamu Hizmeti Komisyonu başkanı oldu ve 1973 yılına kadar bu görevde kaldı.

Sıtma (malarya) hastalığı ve bu hastalığın önlenmesi ile ilgili bilgileri içeren yazıları, İngiliz Koloni yönetimi tarafından, 1930'lu ve 1940'lı yıllarda küçük kitapçıklar halinde yayımlandı.

Mehmet Aziz'in tiyatroya özel ilgisi vardı. Lefkoşa'da Kardeş Ocağı'nın düzenlediği gecede, Sheakespeare'nin "Venedik Taciri" adlı eserinde "Shylock" karakteri ile başrol oynadı. Sportif etkinliklere de katılan Mehmet Aziz'in, para koleksiyonu ve pul koleksiyonu gibi özel uğraşları da vardı.

Emekliye ayrıldıktan sonra da sağlık ve çevre sağlığı konularına ilişkin sorunları yakından takip eden Mehmet Aziz, eleştiri ve önerilerini ilgili makamlara sürekli olarak yazıyla iletmeyi sürdürdü.

Evli ve üç çocuk babası olan Mehmet Aziz, 17 Haziran 1991 yılında vefat etti.

Ödülleri

1. 1936 – MBE (Britanya İmparatorluğu Başarı Servis Nişanı)
2. 1949 – CIBE (Britanya İmparatorluğu Üstün Başarı Nişanı)
3. 1951 – Ross Ödülü (İngiltere Ross Enstitüsü Ross Ödülü)

Prof. Dr. Alpay Kelâmi

10 Ocak 1936 Lefkoşa doğumludur. Orta ve lise öğrenimini İstanbul'da yaptı. 1954 yılında tıp eğitimi için Almanya'ya gitti. Heidelberg, Hamburg ve Berlin Üniversiteleri'nde öğrenim gördü. 1961 yılında Freie Universität Berlin'den mezun oldu.

1962-64 yıllarında ABD'de New Jersey, Paterson Hastanesi'nde öğrenim gördü. 1965 yılında tekrar Berlin'e döndü. Bir yıl cerrahi ünitelerde çalıştı. 1965 yılında Serin Esat Dedezâde ile evlendi. 1968 yılında Alman yurttaşlığına geçti. 1969'da Prof. W. Brosig'in yanında üroloji uzmanı, Nisan 1971'de Freie Universität Berlin'de "Alloplastic in Urology" tezi ile doçent, Eylül 1971'de "Professor of Urology" oldu.

Çalışmaları ile androloji bilim dalının öncüleri arasında yer aldı. 1980'de, dalında ilk kez yayımlanan "Atlas of Operative Andrology" kitabını hazırladı. Bu eser, bugün de rehber özelliği taşımaktadır. Ayrıca çeşitli tıp dergilerinde yayımlanmış 141 yayını, androloji bilim dalı ağırlıklı, literatüre geçmiş 19 buluşu vardır. En önemlisi Kelâmi Sendromu (Urethral Manipulation Syndrom)'dur.

Bilim adamlığı yanında bir sanat kuramcısı idi. Berlin'de organize ettiği uluslararası kongrelerde, sanatçılarla bilim adamlarını bir araya getirmesi alışılmamış bir olaydı. Bilimsel etkinliklerin sanatla birlikte yürümesinin, bilimi toplumla bütünleştireceğini savunuyordu.

Alpay Kelâmi çok iyi İngilizce ve Almanca ile orta derecede Fransızca ve İspanyolca biliyordu. Mayıs 1982'de Roma'daki bir sempozyumda ilk kalp krizini geçirdi; 13 Mart 1992'de kalp yetmezliğinden öldü.

Eserleri

- * 1980 - Atlas of Operative Andrology
- * 1983 - Morbus Peyronie; 1984 Maldescensus Testis "Operative Andrology" serisi olarak iki kitap, 12. üroloji ve androloji kitaplarında 26 bölümlü katılım
- * 1973 - Üroloji ve androloji ile ilgili 53 film ve androloji ile ilgili 8 video (Genç tıp öğrencilerinin, hekim ve uzmanların eğitimini amaçlayan bu filmler Almanya ve pek çok dünya üniversitelerinde kullanılmaktadır.)
- * Almanya'da ve diğer uluslararası toplantılarda İngilizce, Almanca, İspanyolca ve Türkçe olarak 384 tebliğ
- * Amerikan ve Avrupa tıp dergilerinde, 90 klinik, 51 deneysel nitelikli, 141 İngilizce ve Almanca yayın

Çalışmaları

- * Ulusal (Almanya) ve uluslararası 84 kongrenin organizatörlüğünü yaptı.
- * 1972 - İki yılda bir yapılan “German Symposium of Experimental Urology” toplantılarının fikir babası ve kurucularındandır.
- * 1982 - Bir yıl Berlin’de, bir yıl Londra’da yapılan “International Symposium of Operative Andrology” toplantılarının fikir babası ve kurucusudur.
- * 1982 - Berlin’de Andrology Colloquim’un kurucusudur. Prof. Dr. Kelami, 1990 yılında Berlin Andrological Society’e dönüşen bu kurumun, 1991 ve 1992 yıllarında başkanlığını yapmıştır.
- * 1989 - “European and Mediterranean Society of Andrology” kurucu üyesi olmuştur.
- * Freie Universität Berlin’de “Veterinary Medicine ve Biomedical Engineering” departmanları ile beraber çalışmalar ve laboratuvar araştırmaları yapmıştır (Kelâmi-Affeld Alloplastic Spermatocele geliştirme gibi).
- * “Art and Andrology” performansı, “Science and Medicine” beraberliği, sanat-androloji iş birliğine dayalı olarak 1984 yılında yapılmaya başlandı. “Art and Andrology”ye ait 6 kitap yayımlandı.

Bildiriler

Anadolu ve Kıbrıs Halk Kültüründe Lokmanhekim İnanışı

Hayrettin İVGİN*

İnsan topluluklarında tarih boyunca gerçekleşen coğrafi değişimler, yeni dinler, yeni inanışlar, halk yaşayışında bir takım değişimlere yol açar. Bu, kültürel antropolojinin ilgi alanına giren ve 'kültür dinamizmi'nin nedenleri olan 'kültür değişimi' ve 'kültür yayılması'nın doğal bir sonucudur. Bunun en belirgin örneklerinden biri de halk arasında halen yaşayan 'Lokmanhekim' inanışıdır. Lokmanhekim bir kùltür. Varlığı ve yokluğu kesin olmayan Lokmanhekim adlı kişi. Kur'an'da adının zikredilmesiyle ve bu adla nazil olan bir surenin bulunmasıyla İslâm aleminde önem kazanmıştır. İslâmiyette Lokmanhekim bir peygamber veya veli olarak tanımlanır ve hekimlerin pîri kabul edilir. Kendisine Allah tarafından hikmet verildiği için 'hakîm' olarak anılır. Gerçekten de Kur'an-ı Kerim'in Lokman Sûresi'nde şöyle bir âyet bulunmaktadır:

"Andolsun biz Lokmân'a: 'Allah'a şükret!'" diyerek hikmet verdik. Şükreden, ancak kendisi için şükretmiş olur. Nankörlük eden de bilsin ki, Allah, hiçbir şeye muhtaç değildir, her türlü hamde lâyıktır" [Lokman Sûresi, 12. Ayet].

Eski Araplar arasında da ünlü olan Lokmân'ın bir peygamber veya nebi olduğu hakkında tefsirlerde rivayetler vardır. Ancak çoğunluk, onun 'salih bir kul' olduğunu kabul eder. Anlatılanlara göre o Habeşli bir köle, yahut İsrailoğulları'ndan bir kadı imiş. Hikmet ve hekimliğin pîri ve sembolü olarak bilinir. Kur'an'da oğluna öğütler veriş, onu tevhid ve âhîret konusunda uyarması, ilahî emirlere vasıta olması yönleriyle adından bahsedilir. Lokmân hakkında Hıristiyan ve Musevîler arasında da yaygın inanışlar vardır. Lokmanhekim'in nesebi hakkında da rivâyetler vardır. Eyyûb Peygamber ile akraba ve de Hazret-i Davut'la çağdaş olduğu da söylenmektedir. Ahmet Talât Onay'ın *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar* adlı kitabından öğrendiğimize göre, Kâmûsül-A'lâm'da şöyle yazılıdır:

"Hikmetle, meşhur bir zat olup Kur'an-ı Kerim'de mezkûr olmakla nübüvvetine kâil olanlar varsa da hakîm-i rabbânî ve muvahhid bir zat olması ihtimali daha kavîdir. Hazret-i Davud'la muasır olduğu mervî olup Arap olması ihtimali vardır. Hicretten bin yıl önce Arabistan Yarımadası'nın Umman cihetinde bu isimle bir

* Araştırmacı-Yazar, Türkiye

hakim gelip ahlâka müteallik hikmetamîz birtakım hayvanat hikâyelerini dahi yazmış olduğu malumdur. Kur'an'da bildirilen Lokman'ın bu olması ihtimalden uzak değildir.

Yemen'deki Fehtân mülûku arasında bir Lokmanhekim'le mahall-ü zaman-ı zuhûruyla şahsî tercüme-hâli mübhemdir [Kâmüsü'l-A'lâm]. Yine aynı kitabın 'Lokman' maddesinde 'Meş'alü'l Urefa fî Sâliki'l-Hükemâ' adlı yazmadan şöyle bir alıntı bulunmaktadır:

"Lokmân tül-i ömr ile muammer olduğu cihetle dörtyüz enrbiyâ ve ehl ü âsâr-ı hamîyyet- saadetleriyle envâ-ı hikem ve maârifeye nâil olduğu misillü... [Meş'alü'l-Urefa fî Sâliki- Hükemâ, 4]

Ancak Anadolu ve Kıbrıs Türk halkının, Lokmanhekim'le ilgili duygu ve düşünceleri biraz farklıdır. Şöyle ki, onu, hastalığı gidermenin ilk öncüsü, hekimlerin atası, bütün acı-sızı çeken âlil insanların elinden tutan, yardıma koşan biri olarak görür. Bitkilerin dilinden anladığını, hangi bitkinin hangi ağrıyı dindirdiğini, hangi acı ve sızıyı giderdiğini bilen bir ulu kişi olarak kabul eder. Anadolu ve Kıbrıs Türkleri arasında Lokman ile ilgili birçok söylenceler vardır.

Yedi kartal ömrü (560 yıl) yaşadığı, beslediği yedi kartaldan sonuncusu ölünce kendisinin de öldüğü söylenir. Lokmanhekim, hekimlerin atası olarak tanınmış olup, her derde deva bulduğu inancı yaygındır. Ölümsüzlük ilâcını da bulmuş olduğu şöyle anlatılır: "Çukurova'da birbirleriyle konuşan çiçeklerden ölümsüzlük ilâcının nasıl yapıldığını öğrenir. Fakat öğrendiklerini yazdığı kâğıt Ceyhan üzerindeki Misis köprüsünde (Yakapınar yakınında) elinden uçar ve böylece ölüm, insanoğlunun çare bulamadığı felaketlerden biri olarak kalır."

Diğer bir inanış da şöyledir: "Lokman ölüme dahi çare bulup bunu kitabına yazmış ise de, bir gün eseri elinde iken Asi nehrinden geçerken Cebrail, kanadı ile vurup onu nehre düşürür, nehir taşar, arpa tarlalarını basar. O yıl ürün çok bereketli olur." Hatay'dan akan nehre de, hayat veren manasına, Asi nehri denir. Ekini biçerken kitabı bulurlar, fakat ölüme çare yaprakları bulunmaz. Lokman'a izafe edilen bazı tedavi kitapları, halen halk hekimleri arasında kullanılmaktadır. Bunların en tanınmışları *Kitab-ül Hikmet* ve *Hikmet-ül Lokman* adlarını taşımaktadır. Lokman'a yakıştırılan birçok hikâye ve masal halen halk arasında bilinmektedir.

Ölüme çare bulması ile ilgili olarak şu rivayet de bulunmaktadır: "Lokmanhekim öleceği günü bilmiştir. Kızına, öldüğünde vücudunun ağırlığının üç misli ezilmiş sarmısağı oynak yerlerine doldurmasını ve vücudunu sarmısak ile kapatmasını ve öldüğünü kimseye söylememesini tembih eder. Yirmi dört saat sonra (bazı anlatımlarda 24 gün) dirileceğim der ve dediği gün ölür. Kızı dediklerinin hepsini yapar. Kapı vurularak insan kılığında bir adam içeriye girer. Bu, Cebrail Aleyisselâm'dır. Lokmanhekim'i sorar. Kızı, babasının evde olmadığını söyler. Cebrail, Lokmanhekim'in kızını doğru söylemesi için çok sıkıştırır. Kız, babasının öldüğünü ağzından kaçırır ve Lokmanhekim bir daha ayağa kalkmaz, fanilerin arasına katılır. Lokmanhekim'i sarmısaklı olarak mezara gömerler. O günden bu güne sarmısağın bütün dertlere deva olduğunu söylerler. Lokmanhekim'in, 'Sarmısağın

tohumu olsaydı ölüme çare olurdu' dediği rivayet olunur."

Yine Anadolu ve Kıbrıs Türk halkı arasında, Süleyman Bin-i Davut Peygamber'in 'Hikmet-ül Lokman' adlı kitapla amel edip, hastalara şifa verdiği rivayet edilmekte ve sonra bu kitabın Danyal Peygamber eliyle Babil'e götürüldüğü ve orada iken İskender'in hocası Aristo tarafından Grekçe'ye tercüme edildiği ve gene Harun Reşit zamanında Arapça'ya tercüme edildiği, o günden beri halk mutatabiblerinin elinde çok kullanışlı bir kitap olarak saltanat sürdürdüğü anlatılmaktadır.

Lokmanhekim'in güney illerimizde (Antalya, Ceyhan, Tarsus) tabiblik yaptığını. Kıbrıs'tan da bu illere Lokmanhekim'e hasta getirildiğini, mezarının Tarsus'ta Ulu Cami'nin bitişiğinde olduğunu bazı yazılı kaynaklar ifade etmektedir. Kitaplar, ondan Halil İbrahim Peygamber kuşağından diye söz etmektedir. Bu dünyada 777 derdi ve bu dertlerin çaresini öğrenmiştir.

Lokmanhekim bir halk resminde orta boylu, geniş omuzlu, kalın kaşlı, top sakallı olarak tasvir edilmiştir. Bir kaplanın sırtına binmiş (sanki ata binmiş gibi) ve kucığında bir kobra yılanı bulunmaktadır. Kafasına uzun bir sarık sarmış ve elinde *Lokman-ül Hikmet* adlı kitabı bulunuyor. Etrafında şifa elde ettiği bitkiler sıra sıra dizilmiş, peşinde yedi kartal bulunuyor. Bir kaplumbağa, bir kertenkele, bir kurbağa ona bakıyor. Bütün bu söylenenlerde eski çağa uzanan bir renk, bir koku ve bir bağ bulunuyor. Eskiçağ Anadolu dinlerinde bitkiler tanrısı olarak bilinen 'Telepinu' aynen Lokmanhekim'e benzemektedir. Telepinu, bitkileri korur, yeşertir, büyütür, kainata bolluk ve mutluluk verir. İyilik etmeyi sever ve döllenip çoğalmaya yardımcı olur. Lokmanhekim'in yapmak istediği de zaten budur.

Bize göre Anadolu ve Kıbrıs Türk insanı, dilden dile, çağdan çağa aktarılagelen bir inancı, insan sağlığının korunması konusunda masallaşan bir varlığı kendi anlayışına göre yorumlamış, eski çağların bitkiler tanrısına yeni bir ad bulmuştur. Bulunan ad Lokmanhekim'dir. Bergama'da ortalama 700 yıl (M. Ö. 400 - M. S. 300) şifa sağlayan 'Asklepios' mezbehi ortaya çıkmış ve milattan önce II. yüzyılda olduğu gibi milâdın II. yüzyılında da şöhretin en yüksek noktasına ulaşmıştır. Bugün Bergama'daki Virankapı'dan Ayvazali bahçesine kadar bir kilometre kare içinde bulunan antikiteler bu durumu açıkça anlatmaktadır. Eski inanışlara göre sağlık tanrılarının biri olan Asklepios'un, M. Ö. V. yüzyılda Elen Tanrılar alemine girdiği ve V. yüzyılda Epidauros'dan İstanköy ve Bergama'ya yayıldığı anlaşılmaktadır. Yine bunun gibi rüyaları yorumlayan Bergama'nın sağlık tanrısı Telesphoros da aynı yerlerde saygı görmüştür. Asklepios adına inşa edilen Asklepionlar, bütün hastaları tedavi eden ve her derde derman olan yerler olarak şöhret kazanmıştır. Asklepios hastalıkların teşhisinde ve hastaların tedavisinde o kadar yüksek maharet göstermişti ki, günün birinde ölüleri dahi diriltmeğe uğraşmışlardı. Yunan dünyasında hekim-tanrı ve hekimlik tanrısı olarak büyük bir ünü olan ve Romalılar'ın da Aesculapius adıyla benimseyip tapındıkları Asklepios, Apollon'un oğludur. Yunan destanlarında Apollon orduları 'veba, kıran salan' diye olumsuz, korkunç bir güç olarak canlandırıldığı gibi, iyileştirici, derde deva bulan tanrı anlamındaki 'Paian' adıyla da anılır. Destanlar boyunca adı geçen hekimlerin hepsi bu Paian tanrının oğulları ve öğreticileri sayıldığına göre, Asklepios'un da karışık bir serüven sonucunda

tanrıdan doğmuş olması bir rastlantı değildir.

Asklepios, mitolojik anlatmalara göre şöyle doğmuştur:

“Thessalia kralı Phlegyas’ın Koronis adlı bir kızı vardır. Koronis, Apollon’la sevişir ve ondan gebe kalır; ne var ki tanrının dölünü karnında taşıırken, Arkadya’dan gelmiş bir yabancıyı da yatağına alır. Bu olayı tanrıya kutsal kuşu kuzgun haber verir. Tanrı da, öfkesinden bembeyaz olan bu kuşun tüylerini karaya boyar. Işık tanrısı Phoibos, Apollon’un olayı kendi gözüyle gördüğünü ileri sürer. Koronis korkunç bir cezaya çarptırılır. Bir odun yığının üstünde diri diri yanacaktır. Alevler Koronis’i yalamaya başlar; kadın can vermek üzere ki, Apollon kanından olan çocuğun yok olmasına katlanamaz, ölünün karnından dölünü çıkarır ve büyümesi için at adam Kheiron’a teslim eder. Bu olay hekim-tanrının son anda kurtarıcı olarak yetişmesinin simgesidir. Asklepios’a hekimlik sanatını öğreten Kheiron, doğanın içinde yaşayan, doğanın sırlarına ermiş bir varlıktır.”

Asklepios ile ilgili mitolojik anlatmalarda şöyle rivayetler bulunmaktadır:

“Asklepios usta bir hekim olarak yetişir, hekimliğin ve cerrahlığın bütün bilgilerini edinir, ama bununla da kalmaz, ölüleri diriltmek yoluna bile sapar. Tanrıça Athena, Gorgo adlı canavarı öldürdüğü zaman bedeninden akan kanı toplamış ve Asklepios’a vermiş. Gorgo’nun sağ tarafındaki damarlarda dolaşan kan zehirli, sol tarafındaki damarlardaki kan ise faydalıymış. Bu şifalı kanı Asklepios ölüleri diriltmek için kullanırmış. Epey adam da diriltmiş; bunların arasında Kapaneus, Lykurgos, Minos’un oğlu Glaukos ve Theseus’un oğlu Hippolytos da varmış. Zeus, doğal düzeni bozan hekim-tanrının bu aşırı gücünden kuşku duymaya başlamış; bu haddini bilmezliği cezasız bırakmamış, Asklepios’un üstüne bir yıldırım salmış, yakmış, yok etmiş onu. Ama Apollon da oğlunun öcünü almış; Zeus’a yıldırımını bağışlayan Kykloplar’ı öldürmüş, sonra da oğlu Asklepios’u gökte burçlar arasına yerleştirmiş. Bir süre sonra da ayrılmış Olympos’tan.”

Asklepios, sanatını, kızı Hygieia (Yun. sağlık anlamına gelir) ve Asklepios (yani Asklepios oğulları) diye sıkı bir lonca düzeni içinde birleşen hekimlerin aracılığıyla ilkçağ sonuna dek sürdürmüş bir tanrıdır. Öyle ki, hepsi halefleri, rahipleri, oğulları sayılan yaşamış hekimler bile onun efsanevi kişiliğinden faydalanmışlardır. Meselâ, Kos (İstanköy) adasında hekimlik yapan Hippokrates’in bile hayatının ne kadarının gerçek, ne kadarının masal olduğu bilinmez bugün. Asklepios tanrının tapınaklarına ‘Asklepieion’ denir. Bunlardan en ünlü birinin, eski Pergamon’da (bugünkü Bergama’da) bulunuşu, hekim tanrıya adanmış bu tapınak hastanelerin ne biçim yerler olduğunu bize açık açık göstermektedir. Yunanistan’da en ünlü Asklepios tapınağı Epidauros’tadır. Bugün bile kullanılmakta olan tiyatrosu büyük heykeltıraş Polykleitos’un planlarına göre yapılmıştır. Hiçbir Asklepieion, Bergama’nınki kadar yaygın ve çok yönlü değildir. Helenistik çağda kurulmuş olan bu kutsal alan, Asklepios’tan başka tanrıça Hygieia’yı ve Asklepios kültüründen önce Anadolu’da bulunan Telesphoros’u bir araya getirmekte; ilkçağda şifalı su, iyi hava, kaplıca gibi fizik tedavilerin yanı başında telkin, eğlence ve kültür yoluyla hekimliğin ne kadar ileri gittiğini göz önüne sermektedir. Anadolu’ya özgü bir nitelik taşıyan bu Asklepieion’un başka hiçbir yerde benzeri olmadığı gibi, ne sırlar sakladığı da büsbütün ortaya çıkmış değildir. Simgelediği tüm tedavi anlayışının ve yönteminin

izlerine olsa olsa Selçuk ve Osmanlı çağlarındaki benzeri yapıtlarda rastlanır. Anadolu ve Kıbrıs Türkleri halk inanışlarında, kimilerine göre Lokmanhekim bir peygamberdir. Böyle bir kimlik kazanması gayet normaldir. Çünkü eskiçağın tanrıları da bilge kişiler sayılırdı. Onların bilmediği, anlamadığı konu yoktu. Bundan dolayı onlara “bilen, bilgili, anlayan, bütün gizli bilimleri özünde toplayan” anlamına gelen ‘hakim’ denirdi.

Halk ağzında ‘hekim’ olarak bilinen bu kelimenin özünde ‘bilgelik’ anlamına gelen ‘hikmet’ kelimesinin bizzat kendisi vardır. Bu söz bugün doktor ve tabip anlamlarına gelmektedir. Lokmanhekim, edebiyatımıza, özellikle tasavvufi şiirlerimize mazmun olarak da girmiştir. Yunus Emre bir şiirinde:

‘Nice bir Câlinus-u Bukrat olam Lokman olam’ derken Galenos, Hippokrates gibi hekimlerin adlarını Calinus (Galenos) ve Bukrat (Hippokrates) biçiminde telâfuz ediyor.

*Bir dem cehaletde kalur hiç nesneyi bilmez olur
Bir dem talar hikmetler Câlinus-u Lokman olur*

demektedir ki, bu mısralar bu eski hekimlerin ne kadar yaygın bir üne sahip olduğunu göstermektedir. Divan edebiyatı mazmunları içinde ‘Lokmanhekim’ epeyce yer tutar. Şu mısralar bunu açıkça gösteriyor:

Mürdeye cânlar verir bîmnâre sıhhat leblerin
Hikmet-i Lokmân u i’caz-ı Mesîhâ bundadır.
Bakî

Her kim ihlâsı ile hâk-i merkadinden zerreyi
Alsa anınla tabâbet eylese Lokmân olur
Fuzulî

Gel ey ervâh-ı kudsün tercemânı
Gel ey derd ehline Lokmân-ı sâni
Yahya Bey

Sû-i mizâcın âlemin hikmetle ıslâh etmeğe
Sen Hızır-dem İsâ-nefes Lokmân’a sıhhat yaraşır
Ahmed Paşa

Çeşm-i ibretle kamû eşyâya kıldınsa nazar
Eyle Aşkî şive-i hikmetde Lokmân ile bahs
Aşkî

Halk şiirimizde de Lokmanhekim’in adı çok sık geçer.

Bir bab-ı gaflette üçler yediler
Seni bana hekim, cerrah dediler
Yârem göz göz olmuş bir tabib diler
Derdimin Lokman’ı sen safa geldin.

Bayburtlu Celâlî

Ya ben derdim kime şevka edeyim
Hicrân benim, firkat benim, verem ben
Hangi bir tabibe sual eyleyim
Mecruhi ben, Lokman'ı ben, saran ben.

Narmanlı Sümmanî

Bir gün değil, beş gün değil, yüz gündür
Deste zülûf al yanağa düzgündür
Merhem almaz yaralarım azgındır
Derdimin Lokman'ı gel yavaş yavaş.

Karacaoğlan

Gece gündüz feryat eyler âh eyler
Bir dem şâd olmayan divâne gönül
Lokmanhekim gelse ne ilâç eyler
Bağrı yanık ciğer pâreli gönül

Yusufelili Keşfi

Aman Allah böyle kalem çalınmaz
Lokmanhekim gelse çare bulunmaz

Evlatsız dünyadan murat alınmaz
Böylesi düşten ah uyanır mı!..

Sivaslı Ruhsati

Yüce dağ başında çöktüm oturdum
Derdim elli iken bine yetürdüm
Lokmanhekim gibi cerrah götürdüm
Şu benim derdimden bilen olmadı.

Âşık Kerem

Aşk derdine derman sordum âlemde
Ne Eflatun bülür, ne Lokman yazar
Erbab-ı aşk olan kalır matemde
Anlarım ahvalim perişan yazar.

Âşık Dertli

Gel benim derdime bir derman eyle
Kamu dertlilere derman olan şah
Yüz sürem kapına bir ferman eyle
Gönül yaresine Lokman olan şah

Pir Sultan Abdal

Halk edebiyatımızdan böyle yüzlerce örnek verebiliriz. Atasözlerimizde bile Lokmanhekim yer almıştır. Örneğin, "Çaresiz derde Lokman neylesin" atasözü Kıbrıs Türkleri arasında da söylenir. Bir halk türküsünde Lokmanhekim'e atıf vardır.

Lokmanhekim gelse yarımı azdırır
Yarımı sarmaya yâr kendi gelsin

Onlarca halk türkümüzde de ümitsizliğin çaresi olarak Lokmanhekim'in adı geçer. Eski ve ortaçağda yaşamış, ün salmış, başarılar elde etmiş nice bilgeler, hekimler vardır. Bunların hiç biri Lokmanhekim kadar halkın malı olmamıştır. Meselâ, Fârâbî, İbn-i Sina doğuda hekimliğin atası sayılırlar. Ama bunların halk dilinde adı pek bilinmez, halk şiiirlerinde ve türkülerde adı geçmez. Konuyla doğrudan ilgisi olmasa bile Anadolu ve Kıbrıs Türk halkı arasında bilinen "Şahmaran" hikâyesinden de kısaca söz etmek istiyorum.

Şahmaran yılanların şahıdır. Efsaneye göre Yemliyâ adında, insan başlı yılan varmış. Yemliyâ bir mağara altındaki yeşillikler içinde bir ülkede yaşamış. Zebercetten tahtı üzerine oturur, insan gibi söz eylesmiş. O devirde Danyal Peygamber hüküm sürmekteymiş. Bir gün oğlu Camşasb arkadaşlarıyla dağda yağmura tutulup bu mağaraya sığınmışlar. Camşasb can sıkıntısından elindeki değnek ile yeri kazmaya başlamış. Ağaç sert bir maddeye dokunmuş. Bunun yuvarlak bir mermer olduğunu görüp açmışlar. Bal ile dolu bir kuyu görmüşler. Satmak üzere balı çıkarmaya karar vermişler. Kuyunun dibindeki son balları toplaması için Camşasb'ı bir ipe bağlayıp kuyunun dibine indirmişler. Kalan balı çıkardıktan sonra arkadaşları Camşasb'ı ipe keserek kuyuda bırakıp gitmişler.

Camşasb kuyuda yalnız başına düşünürken bir delikten ışık sızdığını görmüş. Bıçağı ile kazıyıp deliği genişletmiş. İçerisinin güllük gülüstanlık bir yer olduğunu görmüş. Oraya girerek biraz gezinmiş. Sonra Yemliyâ ile karşılaşmış. Yemliyâ ona izzet ü ikrâmda bulunmuş, uzun uzun sohbetler etmişler. Camşasb yedi sene orada kalmış. Şâh-ı Mârân, yerini kimseye söylememek şartıyla onu yeryüzüne çıkarmış. Camşasb da yıllarca bu sırrı saklamış. Ancak günün birinde devrin padişahu hastalanmış. Sihirbaz olan veziri tek çare olarak Şah-ı Mârân'ın etini yemesini söylemiş. Oysa Şah-ı Mârân'ın yerini bilen çıkmamış. Vezir büyü ile Camşasb'ın bu yeri bildiğini öğrenmiş ve zorla yılanı ele geçirmişler. Şah-ı Mârân, suçun Camşasb'da olmadığını anlayınca ona "Beni öldürüp etimi kaynatacaklar. İlk çıkan suyu vezire içir, ikincisini kendin iç. Etimi de padişaha yedir." demiş. Camşasb denileni yapmış. İlk suyu içen vezir karnı şişerek ölmüş. Padişahu tedavi eden ise Camşasb olmuş ve saadette ömür sürmüştü.

İşte bu Camşasb bizzat Lokmanhekim'in kendisidir, denmektedir. Bu hikâyenin içinde Danyal Peygamber'in yeri olması, Danyal Peygamber'in Tarsus civarında yaşadığının kabul edilmesi, Şahmaran hikâyesinin Adana yöresinin bir efsanesi olduğunun yaygın bir kanaat olması, Lokmanhekim'in Çukurova yöresine ait bir kimlik olduğunun benimsenmesi açısından bu Şahmaran hikâyesinden söz etmek gereğini duydum. Lokmanhekim'in Anadolu'da ve Kıbrıs'ta böyle söylencelere bürülü bir duruma girmesi kaynağının çok eskilere dayanmasındandır. Hekimlik gibi deneye, gözleme dayananan uygulayıcı bir çalışma dalının böyle söylencelerle süslenmesi, geniş bir toplum katına yayılıp türküler kadar girmesi, bunun da daha çok Kıbrıs ve Anadolu'da olması insanda ister istemez özünde bir inanç kokusu bulunduğu kanaati uyandırıyor. Anadolu ve Kıbrıs insanı acısının, ağrısının geçmesini,

dinmesini, aldığı ilaçtan çok Allah'tan bekler. İlaç onun gözünde bir araçtır. Allah istemişse ilaç etkisini gösterir, tedirginliği giderir.

Dr. Hafız Cemal, fukara babası hekimler içinde belleklerde hâlâ ayakta durabilen yegâne adamlardandır. Günde yüz hasta kabul ediyor bunun %90'ın muayenesini ve tedavisini ücretsiz yapıyorsa, bu hekime 'Lokmanhekim' pâyesi verilmesi doğaldır. Kendisine Lokmanhekim benzetmesi yapılmasının nedenlerini uzun uzun anlatmak mümkündür. Ancak öncelikle Lokmanhekim'in Anadolu ve Kıbrıs halk kültüründeki yerinin ne olduğunun bilinmesi gerekmektedir. İşte bu tebliğimiz, o amaca yönelik olarak hazırlanmıştır.

Kaynakça

Akçiçek, Dr. Eren. "Türk Halk Hekimliğinde Sarmısak", *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri*, K. B. MİFAD Yayınları: 110, Ankara 1989, s. 7-32.

Akıncı, Ahmet Cemil. *Lokmanhekim*, Lokman Sağlık Yayınları: 12, İstanbul 1973.

Baki, Cemal. *Tam ve Resimli Şahmaran Hikâyesi*, İstanbul 1959.

Bayatlı, Osman. *Şifalı Otlar ve Lokmanhekim*, 8. Baskı, (Basım yeri ve tarihi yok)

Baytop, Prof. Dr. Turhan. *Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi*, İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayını: 40, İstanbul 1984.

Berk, İlhan. *Şifalı Otlar Kitabı*, Karacan Yayınları: 124, İstanbul 1982.

Erhat, Azra. *Mitoloji Sözlüğü*, I. Bs., Remzi Kitabevi Büyük Fikir Kitapları Dizisi: 18, İstanbul 1972, s. 77-78.

Eyüpoğlu, İsmet Zeki. *Anadolu Uygarlığı*, Der Yayınları: II, İstanbul 1981.

Kızıldağı, Dr. Edip. "Hatay'da Lokmanhekim Efsaneleri Hikmet-ül Lokman Kitapları", *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 255, Yıl: 22, Cilt: 13, Ekim 1970, s. 3764-3765.

Kızıldağı, Dr. Edip. "Lokmanhekimin Kitabından Birkaç Örnek", *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 249, Yıl: 21, Cilt: 12, Nisan 1970, s. 5586-5587.

Kızıldağı, Dr. Edip. "Lokmanhekimin Vasiyeti", *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 286, Yıl: 24, Cilt: 14, Mayıs 24, s. 6656.

Kürkçüoğlu, Feza. "Kırk Ambar: Adı Ünlü Kendisi Unutulmuş Bir Dergi. Lokmanhekim Yaşam Tarzı Rehberiydi", *Popüler Tarih Dergisi*, Ekim 2000, Sayı: 5, s. 118-119.

Onay, Ahmet Talat. *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, (Hazırlayan: Doç. Dr.

Cemal Kurnaz), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 77, Ankara 1992, s. 276-277 ve s. 382.

Pala, Dr. İskender. *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Cilt: II, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1019, Ankara 1989, s. 91 ve 366-367.

Topbaş, Osman Nuri. *Kur'an-ı Kerim Işığında Nebiler Silsilesi*, Cilt: 3, Erkan Yayınları: 129, İstanbul 1997.

Üçer, Müjgan. "Sivas'ta Lokmanhekim", *Sivas Folkloru Dergisi*, Sayı: 21, Ekim 1974, Yıl: 2, s. 3-4 .

Ünver, Ord. Prof. Dr. A. Süheyl. *Lokman*, Lokman Sağlık Yayınları: 10, İstanbul 1972.

Ünver, Süheyl ve Nazım, İsa. "Amasya ve Civarında Lokmanhekim Efsanesi ve Bazı Tıbbi İtikatlar", *Halk Bilgisi Haberleri Mecmuası*, 5. Yıl, 52. Sayı, Şubat 1936, s. 49- 51.

Yardımcı, İlhan. *Sağlık Folklorunda Lokmanhekim*, Lokman Sağlık Yayınları: 9, İstanbul 1969.

Dr. Hafız Cemal'in Yayıncılığı ve Dr. Hafız Cemal'le İlgili Yayınlar

Bülent FEVZİOĞLU*

Kıbrıs'ın Baf kasabasına bağlı Stavrokonno köyünde, 1878 yılında dünyaya gelen Cemal; ilkokul ile Dârü'-İrfan Medresesi'ni Baf kasabasında birincilikle bitirir. Sesinin güzelliğine ek olarak Kur'an-ı Kerim'i küçük denilecek yaşlarda hıfzmesinden dolayı adının önüne 'Hafız' ünvanının eklenmesine hak kazanır ve o küçük yaşından itibaren de 'Hafız Cemal' olarak anılmaya başlar.¹

Hafız Cemal'in çocukluğu yokluk, yoksulluk ve öksüzlük içerisinde geçer. Hafız Cemal, yıllar sonra, çocukluk günlerinin ders çalışma ve günlük yaşam koşullarını şöyle anlatır :

"... Çocukluğum büyük sıkıntılar içinde geçti. Baf medresesinde yatıp kalkardım. Yakacak ışığım olmadığı için, gece sokağa çıkıp, belediyenin petrol lâmbaları altında durarak kitap okurdum. Mehtap olduğu gecelerde belediye, sokak lâmbalarını yakmazdı. O zaman da, medresenin yanındaki kahvenin camından dışarı sızan petrol lâmbasının ışığından yararlanıp, elimdeki kitabı okumaya çalışırdım. Yüzünü hiç hatırlamadığım rahmetli pederden, miras olarak, altmış para gündelik kalmıştı bana. Bunu, mümkün olduğunca tutumlu kullanarak, karnımı doyuruyordum. Ek masraflar çıktığı günlerde veya hamama gittiğimde yiyecek alamaz, aç kalırdım. O zaman bol bol su içer ve portakal kabuğu yerdim. Baf kasabasında geçirdiğim yoksul çocukluktan sonra, Leymosun'a gittim. Bir mektepte, kalfalık yapmaya başladım. Geceleri, mektepte yatıyordum. Yazık ki, bu rahatlık fazla uzun sürmedi. Teftiş için gelen bir müfettiş, mektepte yatıp kalkmamı engelledi. Yatağımı, mezarlığa götürdüm. Bir hafta, minber altında geceledim. Daha sonra, yakındaki camiin minaresinin, konik kısmı içerisine, mezarlıktan çıkardığım tahtaları çakarak, kendime, barınacak bir yer yaptım. Burada, bir buçuk sene kaldım² ..."

Hafız Cemal'in, bu trajik çocukluk yılları öylesine derin izler bırakmış ki yüreğinde, 75 yaşına geldiği 1953 yılında, sokak lâmbaları altında ders çalıştığı günleri anımsar ve 1909 yılından sonra yerleştiği İstanbul'da yayınlamaya başladığı 'Lokmanhekim'

* Araştırmacı-Yazar, SAMTAY Vakfı Koordinatörü ve KIBATEK Vakfı Yönetim Kurulu Üyesi, KKTC

dergisine, şunları yazar:

"... Hiç hatırımdan çıkmaz! Belediyenin fenerleri pek söntük yanıyordu. Böyle olmakla beraber hiç usanmazdım. İki sene kadar devam ettim. Çok sürmedi. Belediye bir karar verdi. Her ayın 10'undan itibaren, 17'nci gününe kadar, belediye fenerleri yanmayacak! Ve gûya iktisat, tasarruf yapacaktı ki, belediyenin çok parası gitmesin. Fenerler söndükçe, doğrusu, canım sıkıldı. Ve zorluk çekmeye başladım. Nihayet, buna da bir çare buldum. Mehtap denilen, ay aydınlığında okumaya çalıştım... Fakat hava bulutlu, kapanık olunca..."

Kış gelince soğuk, yağmurlu, çiseli havalarda okuyamıyordum.

Biraz sebat edeyim, dedim; fakat hastalandım. Bir hafta kadar yattığımı, az çok hatırlıyorum.

Nihayet, Allah bana bir akıl verdi. Aşağıdaki camiin lâmbaları yatsı namazından evvel yandığı cihetle, camie koşardım. Orada çalışırdım. Haftada iki defa, Hatm-ı Hoca denilen bir ibadet tertibi vardı. Bütün cemaat, yatsı namazından sonra bir halka teşkil ederler ve Kur'an-ı Kerim'le ilâhî'ler okunurdu. Tespihler çekilir, zikirler edilir, saat alaturka 3'e kadar devam ederdi. Ben, ilk zamanlarda bu dinî halka'ya girmezdim. Yüksekte olan müezzinlerin yerine çıkardım. Hatm-ı hoca bitinceye kadar, derslerime çalışırdım. Fakat, bunlar da bana kâfi gelmezdi. Nihayet bu gecelerden başka bir çare daha aradım ve Allah'a şükrederek, buna da muvaffak oldum.³"

Hafız Cemal'in bulduğu yeni çare, bu kez bir türbe yeri idi. Çünkü aşağıdaki camide zikir ve ilâhilerin okunmasından sonra cemaat dağılmaya başlar ve caminin petrol lâmbaları söndürülürken, yukarıdaki caminin bir köşesinde bulunan İbrahim Efendi Türbesi'nin pamuktan fitilleri, hep yanıyordu. Hafız Cemal, soğuk kış gecelerinde, İbrahim Efendi Türbesi'nde geçen çocukluğunun ders çalışma saatlerini, 75 yaşına vardığında, şu sözleriyle anlatır :

"... İbrahim Efendi Türbesi'ne giderdim. Burada, eski zaman biçiminde olan, kadeh gibi cam kapların içine konan zeytinyağına, pamuktan yapılmış fitil koyarak, yakarlardı. Ve, bütün gece devam ettirirlerdi.

İşte, kış gecelerinde bulduğum çare: Bu türbe kilimli ve sıcak idi. Bu türbeye girerdim. Saat üçe kadar, bu az çok şavk veren lâmbanın yan tarafında derslerime çalışırdım. Cenabı Allah'a şükrederim ki, böyle az şavklı yerlerde uzun müddet okuduğum halde gözlerime kuvvet, vücuduma kudret ve kafama da sebat ve azim ihsan etti.⁴"

Çocuk denecek yaşta ve 'Hafız' ünvanıyla Kıbrıs'tan ayrılan Cemal, 1904 yılında 24 yaşında genç bir delikanlı olarak ülkesine geri döndüğü zaman, ünvanları arasında bu kez, yalnızca 'Hafız'lık değil; Beyrut İdadisi ile İstanbul-Çengelköy Tıbbiye İdadisi mezuniyetleri ve bunların ardından da Askeri Tıbbiye'yi bitirmekle kazanılmış 'Doktor'luk ünvanı da yer alıyordu. O şimdi yalnızca 'Hafız Cemal' değil, aynı zamanda, 'Doktor Hafız Cemal'di de...

Dr. Hafız Cemal Bey, 1909 yılının sonbaharına kadar burada, yaklaşık beş yıllık bir dönem geçirir. Dr. Hafız Cemal Bey'in Kıbrıs'a geldiği 1904 yılından üç yıl evvel, 1901'de, İngiliz sömürge yönetimi tarafından Kıbrıs'ta yapılan nüfus sayımında

genel nüfusun 237.020 olduğu saptanır. Bu toplam nüfusun 51.307'sini Türkler, 182.739'unu Rumlar ve 2.974'ünü ise diğer azınlıklar oluşturmaktadır⁵. Bu nüfus yapısına paralel olarak eğitimde, Türk ve Rum halklarının okul varlıkları şöyle idi : 1878'de Kıbrıs'ın İngiliz Yönetimi'ne girdiğinde, Türklerin 65 İptidai, 1 Rüştî ve 7 de Medrese'si vardı. Rumların ise 83 ilkokul, 5 orta dereceli okul ve bir de din okulları bulunmaktaydı.

1902 yılında Türklerin tek orta dereceli okulları olan İdadi'de 70 öğrenci eğitim yapmasına karşın, Rumların orta dereceli altı ayrı okulunda 469 öğrenci bulunuyordu. Önemli bir adım olarak Türkler, Viktorya Kız Mektebi'ni eğitime açarlar. Açarlar açmasına, fakat Türklerin açmış oldukları bu yeni mektebe karşılık Rumlar, hemen ardından, var olan okullarına bir Ticaret Lisesi, 3 Kız Yüksek Okulu ve 5 Köy Yüksek Okulu eklerler⁶.

İngiliz Yönetimi tarafından 1913 yılında hazırlanmış olan "Kıbrıs Maarif Raporu"nda İslâm okulları ele alınırken, sözünü ettiğimiz 1905-1910 yıllarına da atıfta bulunulur ve şu gözlemler kaydedilir :

*"... Birkaç sene öncesine kadar İslâm okullarında, sadece Kur'an ezberletilirdi. Halâ daha dinî eğitim, müfredatın büyük bir kısmını kapsamakla birlikte, kısıtlı da olsa yüksek sınıflarda okuma-yazma, aritmetik ve az coğrafya, gramer okutulmaya başlanmıştır."*⁷

Aynı rapora göre Rum okul müfredatlarında resim, beden eğitimi, müzik ve el-işi gibi dersler de yer almaktadır. Görüldüğü gibi bu yıllarda, adadaki Müslüman halkın okul eğitimi İslâm geleneklerine göre yürütülmekte, camilerle okullar iç içe geçmekte ve 'öğretmen'lik görevini de çoğunlukla cami hocaları -imamlar- üstlenmekteydiler. Dr. Hafız Cemal Bey'in Kıbrıs'ta bulunduğu 1904-1909 yılları arasında Kıbrıs'ta nüfus ve özellikle Türk-Rum halklarının okul eğitimleri -özetle- böyle bir tablo içerisindeydi.

Kıbrıs'a gelişyle birlikte bu tabloyu karşısına alan Dr. Hafız Cemal Bey;

*"... [Doktorluk] mesleğinin yanı sıra, sosyo-ekonomik bakımlardan acınacak durumda olan Kıbrıs Türk halkını kalkındırmak için, öncelikle eğitim-öğretim konularına el atma gereksinimini duymuştu. Bunun birinci koşulu da, toplumsal dayanışmaya gitmekti. Halbuki toplum, o yıllarda ikiye bölünmüş, kişisel çıkarların ağır bastığı kısır döngüler içinde aydın sayılan kesim, birbirleriyle uğraşıp duruyorlardı. Kalkınma için, Rum toplumuyla aradaki farkın hızla büyümesi de moral çöküntüsünün bir başka vesilesiydi. Osmanlı İmparatorluğu ise kendi dertlerini aşır Kıbrıs'a bakacak halde olmadığı gibi, Ada'nın eğitim düzeyi çok düşük, gerçek anlamda aydın sayısı ise parmakla gösterilecek denli azdı. Hastalıklar alıp yürümüş, halkımız, Rum doktorları ile eczacılarının insafına kalmıştı."*⁸

Dr. Hafız Cemal Bey, ilk iş olarak doktorluk mesleğine başlar ve bütün adayı köy köy ziyaretlere başlar. O güne değin Kıbrıslı Türklerde sağlık hizmeti verebilecek ne bir eczane, ne de bir eczacı vardı. Bu acil gereksinim karşısında hemen bir eczane

açar; ancak yalnız eczane açmakla yetinmeyip, bundan sonra açılacak eczanelerde hizmet verebilecek eczacıları da yetiştirmeye, eğitip öğretmeye başlar.

Kısa bir süre sonra, çeşitli sağlık sorunları nedeniyle adanın dört bir yanından gelmeye başlayan hastalar eczaneye sığmaz olur. Bu yeni durum karşısında Dr. Hafız Cemal Bey, hemen, Lefkoşa'da büyük bir konak kiralar ve "Dr. Hafız Cemal Âfiyethânesi" adını verdiği ilk özel hastaneyi, Kıbrıslı Türkler için hayata geçirir. Ancak, açılan hastaneyle birlikte bu kez, köy ve kasabalardan Lefkoşa'ya gelen hastalarla onların yakınlarının barınmaları ihtiyacı doğar. Dr. Hafız Cemal Bey, bu ihtiyaç üzerine hemen harekete geçerek köy ve kasabalardan Lefkoşa'ya gelen, ancak tedavi sürelerince bazen kısa, bazen uzun sürelerle barınma sorunuyla karşılaşan insanlarımız için hastane yanında, yeni bir "konukevi" oluşturur.

Açmış olduğu eczane, hastane ve konukeviyle de sınırlı kalmaz; varolan okullarımızda "Sağlık Dersleri" olmadığını görür, büyük üzüntü duyar ve ardından, bu kez de Âfiyethâne'ye özgü bir İslâm Kütüphanesi kurarak küçük boyutlu sağlık kitapçıklarının yazımına, basımına, yayımına başlar. Hazırlamış olduğu eğitici sağlık yayınlarını da halkın bilinçlenmesi için fakirlere bedava dağıtırken, maddi durumu biraz daha iyi olanlardan ise 1, ya da 2 kuruş alır.

Dr. Hafız Cemal Bey, Kıbrıslı Rumların her alanda meslek sahibi olduklarını, Türklerin ise mesleksizliklerini görür ve bir teknik okul açma gerekliliğinin ivediliğine karar vererek, yine Lefkoşa'da, önce, 'Kıbrıs Cemiyet-i Hayriye-i İslâmiyesi' ni, bu meslek okulunun ardından da işsiz gençleri, gündüzleri sokaklarda boş gezmekten ve geceleri amaçsızca toplandıkları kahvehanelerden kurtarmak için, "Osmanlı Gece Mektebi" ni hayata geçirir. 'Osmanlı Gece Mektebi'nde Türkçe dilbilgisi, Farsça, Arapça, İngilizce, Rumca, Fransızca dil derslerini başlatır. Hem kendisi öğretmen olur, hem de kendisinin veremediği dersler için maaşlı öğretmenler atar.

Yukarıda, çok kısa ifadelerle değinmiş olduğumuz bu yatırımların parasal olarak tüm giderlerini, Dr. Hafız Cemal Bey tek başına, kendisi karşılar. Ve bütün bu uğraşlarından sonra, daha çok insana ulaşabilmek, ulaşabildiği herkesi biraz daha aydınlatabilmek için, yeni bir adım olarak bir de matbaa kurarak, gazete çıkarmaya karar verir. Kıbrıs Türk Basın Tarihi'ni iki ciltlik eserinde inceleyen araştırmacı yazar Dr. Servet Sami Dedeçay, bahse konu 1904-1909 yıllarıyla ilgili şu bilgileri verir:

"... O yıllarda Kıbrıs'ta yaşayan Türk halkının % 98'inden fazlasının okuma-yazması mevcut olmadığından veya yok denecek kadar az olduğundan, gazete, sadece Lefkoşa'da ve diğer kasabalarda ikâmet eden üç-beş aydın memur ve öğretmen tarafından okunuyordu".

Araştırmacı yazar Dr. Servet Sami Dedeçay'ın verdiği bu bilgiyle birlikte adı geçen kitabına baktığımız zaman, Dr. Hafız Cemal Bey'in Kıbrıs'ta bulunduğu yıllarda, her ikisi de haftada bir yayınlanmak üzere yayın hayatında bulunan, yalnızca iki Türk gazetesinin var olduğunu görürüz. Bu gazetelerimizden biri "Mirat-ı Zaman", diğeri "Sünühat" gazeteleridir.

1902 yılında yayın hayatına başlayan "Mirat-ı Zaman"ın tirajı 150-350 arasında değişirken, 1907'de yayınlanmaya başlayan "Sünühat"ın tirajı ise, daha yeni bir gazete olarak 400-500 arasında değişmektedir. Oysa, Kıbrıslı Türklerdeki bu iki haftalık gazeteye karşılık, Kıbrıslı Rumların süreli yayın hayatında, 14 gazeteleri bulunmaktadır. Kıbrıslı Türklerin, her alanda içerisinde buldukları eğitimsizlikten, mesleksizlikten ve üretimsizlikten büyük bir acı ve toplumsal sorumluluk duyan Dr. Hafız Cemal Bey, toplumun bir an önce bilinçlendirilmesi kararıyla matbaa kurup, gazete yayınlama işine de girer. Dr. Hafız Cemal Bey, "İslâm Gazetesi ve Matbaası" girişimiyle, "İslâm" adını verdiği gazetesinin yayın hayatına başlaması olayını, kendi kaleminden şöyle açıklar¹⁰:

"Kıbrıs'ın bütün kasaba ve köylerini gezerken dikkat ettim ki, en ufak bir Rum köyüne bile destelerle gazeteler geliyor. Öğretmenleri ve hatta bütün çiftçileri, okul görmüşleri gazete okuyor. Kıbrıs'ta toplam on dört Rum gazetesi her hafta yayımlanıyor.

Dikkat ettim ki; Türk köylerinin ancak yüzde birine Kıbrıs'ta çıkan Türkçe gazetelerden geliyor. Fakat köylüler okumuyorlar bile. Hatta bazı öğretmenler, gazeteyi okusalar bile, anlamıyorlardı. Köylüler, bir takım gazeteleri, 'Jön gazetesidir' diyerekten elleri bulaşmasın fikriyle maşa ile tutup ateşe atarlar ya da parçalarlardı. Birtakım gazetelerimiz de aleyhtarlık, şahsi garaz ve entrikalarla dolu olduğundan, yine almazlardı. Tetkik ederek anlamıştım ki, Kıbrıs'ta yayımlanmış Türkçe gazetelerin hemen tümü aleyhtarlık yapmaktan, başını alamıyor.

Rumların, on dört düzenli ve mükemmel gazete ve matbaalarına karşılık, bizim, ancak, iki gazetemiz yayımlanıyordu. O zamanlar yalnız harfleri olan bu gazetelerin, matbaa makineleri bulunmadığından, Rum basımevlerinde basılıyorlardı.

Bilirdim ki basın; ruhen ve fikren yücelmedir, mutluluk rehberidir. Bilirdim ki ahalimizin çoğu cahil ve karanlıklar içinde! Bir çok Rum gazeteleri yalan-dolan şeyler yazarak, ahalimizi, gitgide Yunan emellerine sürüklüyor. Bir yandan 'Ellinoz'luk' (Yunan Milliyetçiliği) yürütülüyor, öte yandan İngilizlere aşırı yakınlık duyuluyor; bunun sonucu olarak yüce Osmanlılık duyguları da, günden güne ahalimiz arasında sönüyor. Sonucun kötüye gitmekte olduğunu, anlıyordum.

Düşündüm ki; 'İslâm' gazetesi adıyla bir gazete çıkarayım, bir matbaa kurayım da, hem vatandaşlarımızın fikir ufkunu genişleteyim ve hem de ahalimizin yapısında sinip kalmış olan Osmanlılık duygularını, uyandırırım! 60 bin nüfustan ibaret olan Kıbrıs Türklerini de, Yunan ve İngilizlere muhabbet yerine, Osmanlılığa eğilimli ve bağlı kılayım. Rum gazetelerinin çoğunlukla yayımladıkları katmerli yalanlarını reddile, gerçeği yazayım!

İngiliz hükümetince basının büyük bir etkisi olduğunu görüyordum. Çünkü Rum gazetelerinin, her istediklerini, Hristiyanlığa dayanarak çoğu kez başardıklarını anlıyordum. Hristiyanlığın haklarına ve kutsallığına, zerrece saldırıda bulunulacak olsa, bütün Rum gazeteleri bir ağızdan savunmaya geçerek, haklarını geri alıyorlardı. Halbuki, alemin gıpta ettiği şu yaldızlı özgürlük içinde, bunca Türkün hak ve çıkarları ayaklar altında çiğnendiği halde, hiçbir yönden savunma gelmiyor! Türkün hakları, günden güne, yedi kat yerin dibine gömülse bile, kimsenin gıki çıkmıyor!

Evet... Pek iyi takdir etmişim ki, Ada'da yansız ve milletin haklarını savunacak bir gazetenin varlığı, adeta, kaçınılmaz konumda! Fakat, acaba, nasıl bir yol tutmalı ki, gazete, her köy ve kasabaya gitsin de, herkes okusun?

İşte bu konu, beni, aylarca düşündürdü. Hatta İslâm'ın imtiyazını aldığım halde bile, altı ay yayına geçmeyerek, düşüncelere daldım. Doğrusu, düşünülecek büyük bir işti bu!

Gazetemize, 'Jön gazetesi' dediler mi, artık geçmiş ola! Hiçbir köye gidemeyecek ve kasabalarda bile yakılacak! Cahillikle doğru orantıda, bir de, kör tutuculuk var. Dahası, düşüp kalkarken bile, 'Padişahım çok yaşa!' çağıran böylesi bir bağınazlık karşısında; içinde bulunulan özgürlükten yararlanarak, İstanbul baskıcı yönetiminin yaptıkları vicdansızlıkları ve ezgileri, bütün ayrıntıları ile ortaya dökmek elzem; elzem, ama, Ada'da kim okuyacak ki? 'Bu türden önemli konuları hemen mi, yoksa, yavaş yavaş mı yayımlamalı?' diyerek çok düşündüm, en nihayet şu kararı verdim :

Soğukkanlı, yansız, özgürlükten yana bir yol izleyim.

Gazetem siyasi olmaktan ziyade sosyal; yerli tarım, ticaret, hukuk konularını, sağlığı, eğitim-öğretimi ele alan bir yayın yapsın ki, Kıbrıs Türk halkını yücelteyim, mutlu kılayım; vatan çocuklarını sanata, ticarete ancak eğitim-öğretimle kazanılabilen bir olgunluğa çekebileyim; Türk haklarını savunayım; dolayısıyla İslâmlığa, Osmanlılığa karınca kararınca hizmet edeyim. Sözüün kısası, 'İngiliz usulüne tevfikan' (uygun olarak) ahaliyi, köylüleri okşaya okşaya, bu ahiret uykusundan uyandırırım. Yavaş yavaş, sayıdan sayıya gazetemizin içeriğini güçlendireyim.

Öyle ya! İngiliz Kıbrıs'a geldiği ilk sene içinde şimdiki bütün yasaları yürürlüğe koysaydı, bütün Türklerle Rumlar belki de isyan edeceklerdi. Fakat hükümet, büyük diplomatlıkla, her sene bir iki yasa yapmış, yıllar geçtikçe bunların sayısını çoğaltmış ve günümüzde odalar dolusu yasalarla, bütün ahaliyi bir pamuk ipliği ile bağlamıştır! İşte bu kararları verdikten sonra, eniştem Ali Bey'i, derhal Mısır'a gönderip, bin kilo türlü niteliklerde harf getirttim. Londra'dan, mükemmel, büyük, bir de İngiliz basımeviyle, basımevine ait birçok araç-gereç satın aldım. Mehmet Ali ile Süleyman Şevket dizgiciliğe başlayıp, hemen bu mesleği öğrendiler.

Bir ay sonra 'İslâm' gazetesi yayımlandı. Basımevinin geliştirilip iş hacminin artırılması için, kazancımdan, her ay on-on beş lira katarak, buharla çalışan büyük bir makine getirtilmesine ve Kıbrıs ilkokullarına ait birçok kitapları çok ucuz bir fiyatla basmağa ve haftalık olan gazetemizi, ileride, günlüğe çevirmeğe karar verdim. Gazetemizin senelik aboneliğini gayet ucuz yapmakla beraber; açık Türkçe yazdım; telledim, pulladım, Kıbrıs'ın bütün köylerine, kasabalarına çifte çifte gazete yolladım. Okuma bilmeyenler bile abone yazıldı ki, alıp okutsun, dinlesin. Her ne kadar gazetemizin ilk sayısı Osmanlı topraklarına henüz girmemiş idiyse de, daha sonradan, 'zararlı yayın' sayılarak yasaklandı. Yabancı ülkelerde yayımlanan iyi gazetelerin hemen hepsiyle değiştirme yaptıktan başka, en esaslı İngilizce, Fransızca, Rumca, Arapça gazetelere de abone olmuştum. Bu sayede bütün gazeteleri inceleyip çeviri ve alıntı yollarıyla sütunlarımızı doldurmağa başladım.

Bir yandan hastalar, bir yandan da Osmanlı Dil Okulu, matbaa ve gazete işlerine dört elle sarılmıştım... Bir çok İngiliz ve Rum gazeteleriyle, yüz binlerce Hristiyan arasında Osmanlılık duygularını harekete getirip uyandıracak yayınlar yapmak, pek müşkildir. Bununla birlikte, o yüce emeli gerçekleştirebilmek için, çoğunlukla milli makalelerin yanı sıra; Türk halkının temel gereksinimlerini döndürüp doluşturıp yazar, ahlâkın düzgünlüğüne, düşüncenin aydınlanmasına yardımcı dokunan havadisleri ve birçok bilimsel, felsefi öğütlerle gazeteyi yayımlardık. Gazetemizin sayıları çoğaldıkça, daha özgürlükçü yazılarla ahaliimizi bu konuya alışkın hale

getirmeye çalışıyorduk!

Meclis-i Meb'usan'ın açılmasından iki buçuk ay evvel, II. Sultan Hamid'in özgürlük yanlısı Osmanlılar tarafından son derecede sıkıştırıldığını, eski Sadrazam Ferid Paşa'nın işbu Meclis aleyhindeki sözlerini; ve Jön Türklerin Makedonya, Selanik taraflarında büyük plânlar yaparak, ordu sayesinde, Millet Meclisi'nin açılmasını başaracaklarını övünç duyarak yazdığımız zaman, ahalimiz ile Rum gazeteleri hayrette kalmışlar ve hatta hafiyeler bu gazeteyi İstanbul'a göndererek, jurnal etmişlerdi.

Bir süre sonra, gazetemizin yayınına haftada ikiye çıkararak, Kıbrıs'ta her Türkçe gazete kırk para olduğu halde, biz, ilk kez olarak, on paraya sattırmağa başladık..”

Dr. Hâfız Cemal Bey, 6 Nisan 1908 tarihli *İslâm* gazetesinde, Kıbrıs Türkleri arasındaki fikir kavgalarının birlik ve beraberliğe zarar verdiğini, Türk gazetelerinin de, bu büyük zarara dikkat çekip uzlaştırıcı olmaları gerekirken, aksine, gazetelerin de birbirlerini küfre varan sözlerle yıpratmalarına değinerek, şöyle yazar :

“...Ada'da, şimdiye değin intişar eden Osmanlı gazetelerini tetkik edip millete, cezire Müslümanlarına ne için Rum basını kadar iyi tesir etmediğini araştırdım. En nihayet buldum. Gazetede boş yer kaldı mı, diğer tarafın aleyhine yazıp duruyor. Eğer, daha boş yer kaldıysa, bir gazeteci diğer gazeteciye veya muharriri öbürünün muharririne ağır bir şekilde sövüp sayıyor. Yine boş yer kalırsa; millete hayırlı, faydeli, lüzumlu işlerle uğraşanlar ele alınıyor. Yüz türlü yalan dolan sözlerle, sütunlar dolduruluyor” “

Dr. Hâfız Cemal Bey, yazısında sözünü ettiği 'Yüz türlü yalan dolan sözler'le o kadar çok karşı karşıya bırakıldı ki; Kıbrıs'a geldiği 1904'ten 1909 yılına değin beş kısa yılda ve deyim yerindeyse, adeta, devrim üzerine devrim yaparak yarattığı bütün anıtsal yapıları büyük bir ilkelik ve cahiliye davranışlarla yerle bir edilmiş; sosyal gelişmenin gövdesine kibrit üzerine kibrit çakılarak yangınlara atılmış, yok edilmiştir.

Nihayetinde, evinin kapısına insan dışkısı sürülmüş, açmış olduğu okullar ve hastane kapattırılmış, Dr. Hafız Cemal Bey yaşamaktan bezdirilmiş ve bütün bunların sonucunda da bindiği atlı arabayla bir daha Kıbrıs'a dönmek üzere yola çıkarken, atlı arabanın ardından “Deli doktor, deli doktor” diye bağırılan çocuklara, tenekte çaldırılmıştır...

Dr. Hafız Cemal'in Mirat'ı Zaman Matbaası'nda ve 'İslâm Kütüphanesi' Adına Basılan Eğitici Kitap Yayınları

1) Sevgili İslâmlarım Artık Uyanalım (Vatanperver Hikaye)

1906, Lefkoşa, 16 s (Fiyatı 1.5 kuruş).

2) Kıbrıs Cemiyet-i Hayriye-i İslâmiyesi'ne Mahsus Talimatname

1906, Lefkoşa. 8 s.

3) Hastalıklar Hakkında Malumat-ı Umumiye ve Doktor Hafız Cemal Afiyethanesi

10 Şubat 1906, Lefkoşa. 34 s. (Fiyatı: 4.5 kuruş, 1500 Adet)

4) *Ev Hamamları ve Kömür Çarpması Hakkında Hıfzüs-sıhha*
1906, Lefkoşa. 16 s. (Fiyatı: 1 kuruş. 500 Adet)

5) *Validelere Ber-güzar: Küçük Çocuklar İçin Hıfzüs-sıhha*
1906, Lefkoşa. (Fiyatı: 1.5 kuruş. 1000 Adet)

6) *Malumat-ı Sihhiye*
1906, Lefkoşa. 16 s. (1 kuruş)

7) *Küçük Çocukları Nasıl Beslemeli?*
Foni dis Kipru Matbaası, 22 Ağustos 1906, Lefkoşa. 18 s. (Fiyatı:
1.5 kuruş. 500 Adet)

Dr. Hafız Cemal Bey'in 'Kıbrıs Teknik Okulu İslâm Matbaası'nda Basılan Kitap Yayınları

1) *Osmanlı Lisan Mektebi* - Açılış Konuşması- 1907, Lefkoşa. 8 s.

2) *Hamidiye Leyli ve Nehari Mektebi ve Sanayi Mektebi* (Dr. Hâfız Cemal
Âfiyethânesi, İslâm Kütüphanesi'nin 9. Kitabı), 1907, Lefkoşa. 8. s (Parasız,
2000 Adet)

3) *Genç ve Orta Yaşlı Müslümanların Osmanlı Lisan Mektebinde Türkçe, Arapça,
İngilizce, Fransızca ve Rumca'yı Öğrenmeleri İçin Teşvik Konuşması-*
Konferans - (Dr. Hâfız Cemal Âfiyethânesi, İslâm Kütüphanesi'nin 10.
Kitabı), 1907, Lefkoşa. 8 s. (Parasız, 1000 Adet)

4) *Yeni ve Mükemmel Usul-i Ziraat* (4. Bölüm)
1. Bölüm - Hamidiye Eğitim ve Teknik Okulu'nun 1. ve 2. hazırlık sınıflarının
programına dahildir. Hamidiye İslâm Matbaası, Hamidiye Eğitim ve Teknik
Okulu İslâm Kütüphanesi'nin 11. Kitabı, 1 Ocak 1908, Lefkoşa, 12.s. (1000
Adet)

5) *Yeni ve Mükemmel Usul-i Ziraat* (2. Bölüm)
Hamidiye İslâm Kütüphanesi'nin 12. Kitabı, 1908, Lefkoşa. 13 s. (Fiyatı: 1
Kuruş. 1000 Adet)

6) *Çocuklara Mahsus Hıfzüs-sıhha* (3. Bölüm)
Hamidiye İslam Kütüphanesi'nin 13. Kitabı. 1 Şubat 1908, Lefkoşa. 12 s.
(Fiyatı: 1.5 Kuruş. 1000 Adet)

7) *Mükemmel Hıfzüs-sıhha-i Umumiye* (9. Bölüm)

8) *IV.Royal Star* (I. Bölüm)

- 9) *Yeni Kunturacılık* (2. Bölüm)
- 10) *Hükümetteki İngilizce İmtihani İçin Alfavidarion'un Tercümesi ve Anahtarı* (1. Bölüm)
- 11) *Osmanlılara Mahsus Son Hediye-i Acizanem veyahud Kıbrıs'ta Geçen Dört Senelik Tarih-i Hayatım* İslâm ve Mirat-ı Zaman Matbaası. 1909, 155 s.
- 12) *Kıbrıs Osmanlılarına Mahsus Parlak İstikbal Programı* (Mirat-ı Zaman Gazetesi'nde 31 Mayıs - 28 Haziran 1909'da Yayımlanan Yazıları) 1909. Lefkoşa.

Hamidiye Teknik Okulu

İslâm Matbaası'nda Basılan Kitap Yayınları

1. *Ahmet Nuri Müdirzade (Derleyen)*
"Gülünçlü İbret-amiz Hikâyeler" 22 Nisan 1908, Lefkoşa, Hamidiye İslâm Kütüphanesi Yayını: 19 (1000 Adet) 18 s.
- 2) *Kıbrıs Cemiyet-i Hayriye-i İslâmiyesi'nin Yeni Talimatnamesi* (Müessis ve Muharriri: Dr. Hâfız Cemal) 1912, Lefkoşa. Seyf Matbaası, 6 s.

Dr. Hafız Cemal Hakkında Yazılan Eserler

- 1) "*Kıbrıs Sanayi Mektebi*"
Harid Fedai, KKTC. Millî Eğitim Bakanlığı Kültür Dizisi, 40. kitap, Hassoy Matbaası, 1997 Ankara.
- 2) "*Nevzat ve Ben*"
(Dr. Hâfız Cemal Lokmanhekim bölümü, s. 217-246) Özker Yaşın, Yeşilada Yayınları, 1997- İstanbul.
- 3) "*Kıbrıs İçin 65 yıl*"
Hâfız Cemal Lokmanhekim Kıbrıs'ın Türklüğünü ve 65 yıllık mücadelesini anlatıyor. Yazan: Yüksel Ozan, Tarih Dünyası Dergisi, Kıbrıs Sayısı, 1954, İstanbul.
- 4) "*Eğitim, Bir Milletın Beynidir*"
(Dr. Hâfız Cemal'in 1-14 Eylül 1912 tarihlerinde verdiği konferansların tam metnidir. Mehmet Münür Bodamyalızade ve Kıbrıs Cemiyet-i İslâmiyesi tarafından neşredildi.) 1912, Lefkoşa. 11 s. (Parasız. 2000 Adet)

Notlar

- ¹ Fedai, Harid. *Dr. Hâfiz Cemal Lokmanhekim, Anı-Yaşantı*, Dr. Hafız Cemal Lokmanhekim ve Eşi Sabiha Lokmanhekim Sağlık Vakfı Yayını, İstanbul, 2001-ISBN 975-97065-5-5, s.6.
- ² Yaşın, Özker. *Nevzat ve Ben*, Yeşilada Yayınları, İstanbul 1997, s. 223.
- ³ *Lokmanhekim Dergisi*, 5 Temmuz 1953, Yıl: 18, No: 160.
- ⁴ a.g.e.
- ⁵ Alaysa, Halil Fikret. *Kıbrıs'ta Nüfus Hareketleri*, Türk Kültürü (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Aylık Dergi), İkinci Baskı, Ocak 1963, Sayı: 3, Ankara, s. 53.
- ⁶ Nesim, Ali. *Batmayan Eğitim Güneşlerimiz - Kıbrıs Türk Eğitimi Hakkında Bir Araştırma*, KKTC Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Lefkoşa 1987, s. 11.
- ⁷ a.g.e. s. 13.
- ⁸ Fedai, Harid. *Dr. Hâfiz Cemal Lokmanhekim, Anı-Yaşantı*, Dr. Hâfiz Cemal Lokmanhekim ve Eşi Sabiha Lokmanhekim Sağlık Vakfı Yayını, İstanbul, 2001 - ISBN 975-97065-5-5, s.1.
- ⁹ Dedeçay, Dr. Servet Sami. *Kıbrıs'ta Enformasyon Veya Yazılı Ve Sözlü Basın*, Cilt 2, Lefkoşa Özel Türk Üniversitesi Yayınları: 6, Ortam Ofset, Lefkoşa 1989, s. 19 ve 22.
- ¹⁰ Cemal, Doktor Hâfiz. *Kıbrıs Osmanlılarına Mahsus Son Hediye-i Âcizânem veyahud Kıbrıs'ta Geçen Dört Senelik Tarih-i Hayatım*. (Yayına Hazırlayan: Harid Fedai. Dr. Hâfiz Cemal Lokmanhekim, Anı-Yaşantı, Dr. Hafız Cemal Lokmanhekim ve Eşi Sabiha Lokmanhekim Sağlık Vakfı Yayını, İstanbul, 2001 - ISBN 975-97065- 5-5, s. 71-75).
- ¹¹ Ünlü, Cemalettin. *Kıbrıs'ta Basın Olayı (1878-1981)*, Basın-Yayın Genel Müdürlüğü, Ankara, s. 40.

Aydın Bir Tıbbiyeli Portresinde Halk Hekimliği Yaklaşımları

Dr. Kafiye Y. YARARBAŞ*
Metin TURAN**

Yaşam Öyküsüne Dair

Yaptıkları ve yaşadıkları doğum ile ölüm tarihi arasına sığmayan insanları, herhangi bir insanın hayat hikâyesine eklenen bu özellikleriyle anlatmaya başlamak, bireysel tarihimizi yaşamak ve yazmakta olan bizler için bir anlamda örnek oluşturduğundan yinelemekte sakınca görmüyoruz. Dr. Hafız Cemal, Baf kasabasına bağlı Stavrokonno Köyü'nde, 1878 yılında dünyaya gelmiştir. İlkokulu ve Dârü'l-İrfan Medresesi'ni Baf'ta okumuş ve her iki öğretim kurumunu da birincilikle bitirmiştir. Çok erken yaşta anne ve babasını yitirince, küçük yaştan itibaren kendi hayatını kazanmak zorunda kalmıştır. Adının taşıdığı anlamla örtüşen içerikte, gerçek bir hafızdır. Baf Medresesi'nden sonra Limasol'a geçerek Köprü Camii Medresesi'nde Hacı Hafız ve Hacı Mustafa Efendiler'den ders almaya başlamıştır. Anne ve babasının ardından kız kardeşinin de beklenmedik ölümüyle evi terketmek zorunda kalan Hafız Cemal, çocuklara kalfalık etmenin yanısıra, bu camiinin müezzinliğini de üstlenerek maddi sıkıntılar içindeki hayatını sürdürmeye çalışmıştır.

Onun Beyrut macerası da bir başka talihsizliğin öyküsüyle başlar. Dayısı Süleyman Efendi hastalandığında Beyrut'a tedaviye gitmek kararı alınca, Hafız Cemal de dayısının refakatçisi olarak Beyrut'a gitmiştir. Nebi Yahya Camii'nde sesinin güzelliği ve okuduğu Kur'an-ı Kerim, Beyrut Başkadısı'nın dikkatini çekmiş, kendisine yardım elinin uzatılmasına aracı olmuş, böylece Kadı Efendi'nin yardımıyla Beyrut İdadisi'ne parasız yatılı olarak kaydını yaptırmıştır.

Çocukluk günlerini özetlerken, yerleşik bir deyim olduğu için 'yarı aç yarı tok' geliveriyor hemen aklımıza; ama, Hafız Cemal'in yaşam öyküsünün ayrıntılarına inildiğinde, çocukluk günleri 'yarı aç yarı tok' değil, 'aç biilaç'tır. Onun yaşam öyküsüne baktığımızda, kuşkusuz, çocukluk çağını yaşadığı dönem içerisinde genel bir yoksulluktan söz edilebilir ama Hafız Cemal için bu yoksulluk, toplumun büyük bir kesimi için yaşanmakta olandan daha da ağırdır. Anne ve babasını küçük yaşta yitirmiş, bu yoksunluğun üzerine yaşamsal gereksinmelerini karşılayabilecek gelire

* Türkiye KIBATEK Kurumu Sekreteri, Türkiye

** Araştırmacı-Yazar, Yayıncı, KIBATEK Türkiye Kulübü Başkanı, Türkiye

sahip olamamak da eklenmiştir.¹

Hafız Cemal, Beyrut İdadisi ve Çengelköy Tıbbiye İdadisi'nin ardından 1901 yılında Askeri Tıbbiye'yi bitirir. Almanya ve Gülhane'de stajını tamamladıktan sonra, açılan sınavı kazanarak Askeri Tıbbiye'nin iç hastalıkları ve çocuk hastalıkları bölümlerinin yardımcı öğretmenliğine atanır. Osmanlı başkenti İstanbul'daki sosyal olaylar, dağılmakta olan bir imparatorluğun içerisinde kurtuluş çareleri arayan hareketlerin örgütlenmesine yol açar. Bu arayış Dr. Hafız Cemal için de geçerlidir; Jön-Türk hareketinin safında yer alır. İttihat Terakki yanlılığı anlaşılıp, Yemen'e sürgün edileceğini öğrenince, Avrupa'ya kaçar.

Avrupa, Dr. Hafız Cemal için bilgi ve deneyimini artırdığı önemli bir süreç olur; yaşadıklarından çok etkilenir. O günlerini ve o günlerin sonrasına ilişkin kaygılarını; *"... Mesleğimde ilerlemek için çok çalıştım, çok uğraştım. Avrupa'da kalsaydım kolay yükselir, rahat bir hayat sürerdim. Yapamadım. Aklımda hep Kıbrıs vardı. Kıbrıs'a dönerek halkıma hizmet etmek istiyordum."*² diye anlatır.

Avrupa'da, yukarıda aktarıldığı üzere, rahatı yerindedir ancak yurtsever bir aydın olarak Hafız Cemal'in aklında hep Kıbrıs ve Kıbrıs Türk halkı vardır. Onun toplumsal kimliği, olanak ve yetenekleri, kişisel kazanım için kullanmaktan çok, bir hekim olarak bu bilgi ve donanımı halkıyla paylaşmaya dönüktür. Bu birikimi halkıyla paylaşmak üzere, 1904'te Kıbrıs'a döner. Onun aydın kimliğiyle buluşturduğu hekimlik macerası, hayatının trajik günlerini geçirdiği beş yıllık Kıbrıs yaşantısını içerir. 1909 yılında, "bir hazin fatiha" okuyarak ayrıldığı Kıbrıs'tan, İstanbul'a döner. 1912 Balkan Savaşları ve 1914-18 I. Büyük Savaş günlerinde hocası Besim Ömer Paşa'nın maiyetinde, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nde görev alır ve 650.000 göçmenin doktorluğunu yapar.

Dr. Hafız Cemal, hastaya ve hastalığa yaklaşımı, bütün bir yaşamı boyunca kendisine kimlik kazandırmış tavrıyla, özellikle Kurtuluş Savaşı yıllarında bulunduğu Anadolu'da Lokmanhekim olarak tanınmış, o da bu güzel yakıştırmayı soyadı kanunu çıkınca kendisine seçmiştir. 19 Nisan 1967'de, tüm mal varlığını hayır kurumlarına bırakarak sonsuzluğa yol alır. Mezarı İstanbul'da, Beylerbeyi Kabristanı'ndadır.

Kıbrıs Yılları

Dr. Hafız Cemal Kudüs'ten Kıbrıs'a dönünce, doğaldır ki önce mesleğini yapmak ister. Ne var ki, bu konuda daha başından problemlerle karşılaşır. İstanbul'dan ayrılışının kaynağında yatan, Abdülhamit Dönemi'nin baskıcı politikaları ile Jön-Türk hareketi içerisinde yer alıyor olması ve diplomasını yanında taşımaması, Dr. Hafız Cemal'in bir süre mesleki faaliyetlere başlamasını engeller. Hekimliğe başlayamaması, türlü söylentilerin yayılmasına yol açar. Kimileri, "bu da Jön'dür, kaçaktır, devlet hainidir!", kimileri, "belki de hekim değil; çünkü diploması yoktur" türünden yakıştırmalarda bulunurlar ve bu yakıştırmalar önceleri arkasından söylenir olmasına karşın, giderek yüzüne karşı bir karalamaya da dönüşür.³ Diplomasını elde edip, çalışmaya başlayınca, önceleri deneyimli bir eczacı olan Efitihi Efendi ile anlaşır, hastalarını eczanede kabul etmeye başlar. Kısa sürede ünü yayılır, hasta sayısında büyük artışlar olur ve eczaneye sığamazlar. Dr. Hafız Cemal, bunun üzerine Lefkoşa'nın en büyük konağını kiralayarak

7 personelle birlikte oluşturduğu klinikte hastalarının tedavisini sürdürür. Bu arada, Türk eczacı eksikliğini gidermek için çaba harcar.⁴ Eczacılık mesleğini, hasta-hekim ilişkisi ve toplum sağlığının korunması yönünde önemli bir etmen olduğu kadar, stratejik anlamda da önemser. "... Bazı eczacılar, gerektiğinde ikinci azrail görevini pek âlâ görebilirler. Gece gündüz zehirli ilaçlar tartıp vermekte olduklarını; sürüp giden milli düşmanlıklarla işi vahşete değin vardırıran, köktendinciliğin gereği gibi düşünürsek, geleceğimizin ufuklarına zehir yüklü bulutların neler taşımakta olduklarını kestirebiliriz."⁵ Dr. Lokmanhekim'in yaptıklarına bir bütün olarak bakıldığında, ulusal olanı var etme konusunda dikkatli bir tutum sergilediği görülür. Bu, Ada'da Türk eczacı yetiştirilmesi, Türkler'e ait bir matbaa kurulması, Türkçe gazete sayısının artırılması yönünde gösterdiği gayretlerden de anlaşılıyor. Ayrıca 'Kıbrıs Osmanlıları'na Mahsus Parlak İstikbal Programı'nda⁶ vurguladığı üzere, bağımlı olmamak gerektiği konusunda duyarlıdır ve böyle bir bilincin paylaşılması çabasını taşır.

Hastalara yaklaşımı, onlara gösterdiği yakınlık, şikayeti olanların akınına uğramasına sebep olur. Bulunduğu konaktan da ev sahibesinin isteği üzerine çıkmak zorundadır. Şehrin dışında, çamlar arasında, hastalarının rahat edebileceği bir 'Gureba Hastanesi' kurmak ister. Ancak, şöhretiyle birlikte artan çekemeyenleri, bunu engellemenin bir yolunu bulurlar. Sonuçta, kent içinde birbirine yakın iki evi kiralar. Evlerden biri klinik, diğeri ise hasta yakınlarının kalabilecekleri bir misafirhane olarak kullanılacaktır. Kliniğine Dr. Hafız Cemal Afiyethanesi adı takılır. Klinik hastalarının yanı sıra, tüm Ada'da gezici doktorluk da yapar. Bu sayede, halkın durumunu yakından görür. Hasta sayısının fazlalığı ve insanların cehaleti onu adeta dehşete düşürür. Okullarda sağlık bilgisi dersi okutulmadığını da görerek, bu gereksinimi karşılayacak atılımları başlatır. Toplumun sağlık gereksinimlerine yönelik kamusal çıkarları öne alan; kolay anlaşılır, sıklıkla karşılaşılan hastalık ve şikayetleri eldeki olanaklarla gidermeye ya da azaltmaya yönelik bilgilerin yer aldığı el kitapları yayımlamaya başlar. Ne var ki, Kıbrıs'ta Türkler'e ait bir matbaa ve ihtiyacı karşılayacak miktarda harfler de yoktur. Bu gereksinimi de olanaklarını zorlayarak, yine Dr. Hafız Cemal karşılar. Afiyethanesi'nde bir İslam Kütüphanesi oluşturur ve küçük kitapçıklar basarak hastalarına ücretsiz dağıtır. Bu süre içerisinde dokuz adet kitapçık hazırlayıp yayınlamak, toplum sağlığına katkıda bulunur.

Dr. Hafız Cemal'in toplumsal faaliyetlerini şu başlıklar altında toplamak olasıdır:

Kıbrıs Cemiyet-i Hayriyye-i İslamiyesi
Osmanlı Lisan Mektebi
İslam Gazetesi
Kıbrıs Sanayi Mektebi
Türkiye San'at Mektepleri Mezunları Cemiyeti
Lokmanhekim Dergisi
Afiyet Gazetesi

Kıbrıs Cemiyet-i Hayriyye-i İslamiyesi

Dr. Hafız Cemal, mesleğini çok sevmesine ek olarak, toplumun içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik koşulları da fazlasıyla önemseyen bir kişilik sahibidir. O, iyi bir hekim olduğu kadar, aynı zamanda dava insanı bir aydındır. Kişiliği, hayata bakışı ve

olaylara yaklaşımı, Dr. Hafız Cemal'de müdahaleci bir tavır geliştirir. Bu bakımdan onun girişimleri sadece sağlık alanıyla sınırlandırılmaz. Toplumsal ilerlemeyi hastalıklardan kurtulmayla bir bütün olarak görür. Bu bakımdan örgütlü girişimlerin öncülüğünü yapar. Kıbrıs'ta, özellikle Müslüman nüfus içerisinde gördüğü sorunların giderilmesi için Kıbrıs Cemiyet-i Hayriyye-i İslamiyesi'ni kurar. Bu cemiyeti kurmasının gerekçesinde, toplumda, özellikle Müslüman Türk kesimde gördüğü yoksulluğun, meslek sahibi olamamışlığın giderilmesi, insanların üretime yönlendirilmesi amacı vardır. 'Kıbrıs Osmanlılarına Mahsus Parlak İstikbal Programı'nda ısrarla üzerinde durduğu konuların başında sanat sahibi ve üretici olmak düşüncesi gelir. Türkleri gerileten nedenlerin en önemlilerinden birini, "Gençlerin yüzde doksan beşinin memurluk, 'kuru beylik' peşinde dolaşmaları, en esaslı sanayi ve ticaretleri ayıp saydıklarından bunların sağladığı zenginlikle mutluluktan yoksun olmaları"na' bağlayan Dr. Hafız Cemal, "*En nihayet*" der; "*Kıbrıs'ta bir sanayi mektebinin kuşâdı elzem olduğuna katiyen kani olarak, 'Kıbrıs Cemiyet-i Hayriyye-i İslamiyesi'ni tesise teşebbüs ettim.*" Bu kurum, "evlad-ı vatanın istikbalini temin etmek, gündün güne hufre-i memat-ı inkıza doğru sürüklenen Kıbrıs Osmanlılarını ittifak ve ittihad ettirerek vadi-i saadete sevk etmek"⁸ amacıyla kuruluyordu.

Girişimlerinde sürekli olarak bir program çerçevesi belirleyen ve bu programı ileri gelenlerin görüşleriyle de desteklemeye çalışan Dr. Hafız Cemal, Kıbrıs Cemiyet-i Hayriyye-i İslamiyesi'ni kurarken de böyle davranır. "*Talimat-nameyi tertib ve tanzim ettim; Cemiyetin maksat ve luzum-ı tesisi hakkındaki efkâr-ı âcizanemi, talimatnameyi, programı; en evvel Derviş Paşa, daha sonra Belîğ Paşa Hazretlerine ve badehu Meclis-i Kavanin aza-yı kiramından Şevket Bey'e, dava vekili Osman Cemal Efendi'ye, Mahkeme-i Şer'iyye Kâtibi Ahmed Muhyiddin Efendi'ye de arz ve kiraat ederek kendilerinden fevkaledde muavenet gördüm*" der.⁹ Kaza Komisyonlarına ana defterin birer suretini gönderirken, baş tarafına eklediği takdim yazısının tarihine bakılarak (13 Teşrin-i Sâni 906) Cemiyet'in 1906 yılının ilkbahar sonlarında kurulmaya başlandığı söylenebilir. 44 maddeden oluşan bu talimatnamenin birinci maddesini oluşturan 'Maksad' bölümünde şunlar yer almaktadır: "1- Cemiyet-i Hayriyye-i İslamiyenin başlıca maksadı Ada'mızda Kıbrıslı olmak şartıyla fukara İslam çocuklarından sanat sahibi, hekim, eczacı, dava vekili, ebe yetiştirmek ve bir de sanayi ve ziraat mektebi açmak gibi teşebbüsât-ı hayriyede bulunmaktır. Bu cemiyetin sandığı hakikat-ı halde bir 'Millet Sandığı' demektir."¹⁰

Cemiyet örgütlenmesinin her biriminde görevlendirilecek kişilerin sorumluluklarını da ayrıntılı bir şekilde sıralayan Dr. Hafız Cemal, gece-gündüz çalışır; Ada'yı gezerek bu cemiyetin gerekliliğini ve yararlarını halka ve Ada'nın ileri gelenlerine, ilgililere anlatır. Her köy ve kasabadan insanları cemiyete alarak, çeşitli görevlerle onlara sorumluluk yükler. Katılımlarını ve katkılarını kurumlardaki sorumluluklarıyla pekiştirmeleri eksenine oturtur. Belli bir aidat düzeni oluşturarak, bu katkıların kuruma kazandırılması için bireylere görevler yükler. Tüm bu çabalar sonucu, büyük destek bulur. Cemiyet tüm adaya yaygınlaştırılır. Bunca olumlu gelişmelerin yanı sıra, olumsuzluklar da yok değildir. Kendi deyimiyle, "*Hususiyile ehalimizin sebatsızlığını pek güzel tecrübe ettim. Bir iş yeni açıldı mı herkes birbiriyle müsabaka edercesine koşuşurlar. Sonra da, üç günde iştahları kesilip çekilirler; ve o füle yüz türlü yalan dolan, kulp takarak söndürürler*"¹¹, Jön Türklüğü'nü de fırsat bilerek, kasaba ve

köylere sürekli mektuplar gönderip, cemiyetin bir fitne-fesat yuvası, bir Jön Türk kuruluşu olduğu dedikodusunu yayma girişimleri de yakasını bırakmaz.

Etkisini kolaylıkla gösteren bu karalama kampanyası, kasaba ve köylerdeki başkan ve üyelerin teker teker ayrılmalarına, sonuçta da büyük umutlarla kurulan cemiyetin kapanmasına yol açar. Doğrusu, Dr. Hafız Cemal'in Kıbrıs'ta yaşadıklarının en trajik yanını, o dönemdeki tanımlamayla, Müslüman, yani Türk kesimin vurdumduymazlığı oluşturur. Yaptığı her işte, örneğin İngilizlerin ve Rumların olumlu yaklaşımını gördüğü halde, onun için Kıbrıs Osmanlılarını bir türlü memnun etme olanağı olmamıştır.

Osmanlı Lisan Mektebi

Kıbrıs'ta gerçekleştirmeye çalıştığı her atılım, bir süre sonra hayatı ve dünyayı kendi küçük penceresinden görme zavallılığından kurtulamayan insanlar tarafından engellenmeye çalışılan Dr. Hafız Cemal, yine de yılgınlığa kapılmaz. Kıbrıs Cemiyet-i Hayriyye-i İslamiyesi'nin daha işin başında çökertilmesi, onda Osmanlı Lisan Mektebi'ni kurma fikrini doğurur. Böyle bir okula gereksinim duymanın nedenlerini şöyle anlatır:

"Dikkat ettim ki, birçok gençler gündüzleri boşu boşuna gezmekle beraber, geceleri de fena yollara düşüyorlar; kahvelere dolup nısf-ı leyle kadar oyun, kumar oynuyorlardı. Güzel bir tedbir düşündüm: Grubdan sonra alaturka saat birden üç buçuğa devam etmek üzere bir gece mektebi güşad edeyim. Birçok gençleri, orta yaşlıları; gündüzün çıraklıkla iş ile vakit geçirenleri toplayıp Türkçe, Arapça, Farisice, İngilizce, Rumca, Fransızca okutayım. Bu sayede, hem dinlerini, hesap ve kitaplarını öğrenirler, hem de ahlak bozukluğuna yardım eden gecelerin o meşum saatlerinden kendilerini çekeyim; ve bu usul ile Kıbrıs'ın birçok kasaba ve köylerinde gece mektepleri açtırarak ahalimizi tedricen okumağa, maarife ve bu sayede ittihad ve ittifaka çekmeğe gayret edeyim. Maarifi, büyükler arasında neşr ü tamin edeyim de herkesin evvela dinini okumağa heves etmesini temin etmiş olayım!"¹²

Halkı cehaletten, başıboşluktan, kahve köşelerinden kumar ve kötü alışkanlıklardan kurtarmak amacıyla oluşturduğu bu yöntemle, Kıbrıs'ın birçok kasaba ve köylerinde gece okulları açılacak, böylece gündüz vakti olmayanlar da bu okullara devam edebileceklerdir. Hazırladığı nizamnamede bütün ayrıntıları tek tek sıralayan Dr. Hafız Cemal, Eylül 1906'da, Osmanlı Lisan Mektebi'nin açılışını gerçekleştirir. Başlangıçta, okula ilgi büyük, coşku sınırsızdır. Bir hafta içerisinde 460 öğrenci kaydolur. Buna koşut olarak dedikodu çarkları da işlemeye başlamıştır. Hafiyeler yine Mabeyne jurnaller gönderip bu okulun da Cemiyet-i Hayriyye gibi bir Jön Türk kuruluşu olduğunu bildirirler. Okuldan maaş aldığı halde ihanet eden bir öğretmenin de çabalarıyla, öğrenci sayısı çok kısa sürede 27'ye düşer. O ise, bütün bu yapılanlara karşın yine de yılmaz. Kalan öğrencilerini toplayarak eğitimi sürdürür. 1907 yılı nisan ayında, yani okulun açılmasından 7 ay sonra esnaf Türkler'den öndegelenlerle, bazı İngiliz ve Rumlar çağrılarak onların önünde bir sınav yapılır. Bu kadar kısa sürede, okulun eriştiği başarı şaşkınlık ve takdirle karşılaşır. Öğrencilere belgeleri, birinci gelenlere ödülleri verilir. Bu arada, elinden geldiğince adayı gezerek okulun gerekliliğini halka anlatır; ayrıca yeni yayınlamaya başladığı *İslam* gazetesinde de bu tür okulların

önemini anlatan yazılar yayımlar. İlginçtir, Doktor'un *İslam* gazetesindeki gece okullarının önemine ilişkin yazısı, Türkler'den önce, Ada'da yaşayan Rumlar'ın dikkatini çekmiş ve Kıbrıs'ın hemen bütün kasaba ve köylerinde, Rumlar, derhal gece mektepleri açmışlardır. "Fakat" der Dr. Hafız Cemal, "İslamlar tarafından açılan gece mekteplerinin ehemmiyeti hakkında Rum matbuatı birçok makaleler yazdıklarından, Kıbrıs'ın hemen bütün kasaba ve köylerinde derhal Rumlar gece mektepleri açtılar. Fakat bizim gece mekteplerinin birçoğu kapanmış, bazıları hala devam ediyorsa da Müslümanlardan fikir alan Rumlar gece mekteplerini hâlâ tezyid ve tekmil ediyorlar."¹³

İslam Gazetesi

Basının toplum için önemini, halkı bilinçlendirmedeki etkisini, birlik ve beraberliğe yönlendirmedeki işlevini çok iyi değerlendiren Dr. Hafız Cemal, okulla ilgili çabalarını sürdürürken, bir yandan da bir matbaa makinesi edinmek ve Türkçe gazete çıkarmak düşüncesini taşır. Kıbrıs'ta, o günlerde on dört Rum gazetesine karşılık, sadece iki tane Türkçe gazete yayımlanmaktadır. Bunlar da, hem anlaşılmaktan, hem de halka ulaşmaktan çok uzaktırlar. Ayrıca Türkçe yayımlanan gazetelerin baskı işleri de, Rumların makinelerinde yapılmaktadır. Bütün bu gerçeklik içerisinde Dr. Hafız Cemal, toplumla iletişimi kolaylaştırmak, çalışmalarını yaygınlaştırmak, mesleğini ve çabalarını desteklemek amacıyla bir matbaaya gereksinim duyarak işe başlar. Kuşkusuz giriştiği her işte karşısına çıkan olumsuzluklar, Dr. Hafız Cemal'in daha temkinli davranmasına sebep olsa da, işe girişmesine engel olamaz. Birçok şeyi yoktan varetmişti gibi, bu girişiminde de aynı süreci yaşar. Eniştesi Ali Bey'i Mısır'a gönderip, bin kilo ağırlığında muhtelif harfler getirir. İngiltere'den de mükemmel büyük bir baskı makinesi satın alır. Mehmed Ali ile Süleyman Şevket'e müretteplik öğretilir. Bütün bu hazırlıklar bir ay içinde tamamlanır ve *İslam Gazetesi* 18 Nisan 1907'de yayın yaşamına atılır.

Gazetenin ilk sayısı, Osmanlı vilayetlerine gönderilmişse de, anında sakıncalı yayın sayılarak yasaklanır. Dr. Hafız Cemal, bu arada İngilizce, Fransızca, Rumca ve Arapça gazetelere abone olarak bunlardan yaptığı çevirilerle *İslam Gazetesi*'nin içeriğini zenginleştirmeye çalışır. Hastaları, Osmanlı Lisan Okulu, matbaa ve gazete arasında durmaksızın koşuşturan mutlu bir insandır artık. Bununla da yetinmez, gazeteyi bir süre sonra haftada iki kez yayımlamaya başlar. Gazeteden ticari herhangi bir beklentisi yoktur. Zirâ, Kıbrıs'ta Türkçe gazeteler 40 para olduğu halde o, gazetesinin fiyatını diğer gazetelerin dörtte bir fiyatıyla, yani 10 paraya satışa sunar. Bütün amacı, gazetenin elden geldiğince Ada'nın bütün köy ve kasabalarına, en ücra noktadaki insana ulaşmasını sağlamaktır. Bu amaçla gazeteyi, okuma bilmeyenlere bile gönderir ki, okuyamasa da en azından alıp okutup, dinlesinler. *İslam Gazetesi*, iki yıl yayın hayatında kalır. Bu süreç içerisinde bir de özel sayı yayımlar. Bir kitap şeklinde hazırlanan 'özel sayı'dan amaç, satıştan elde edilecek gelirin, Hicaz Demiryolu'yla sanat okuluna ve öğrencilerine bırakılmasıdır. Ancak işler umulduğu gibi gitmez, kâr etmesi beklenen gazete, 450 kuruştan da fazla zarar ederek Dr. Hafız Cemal'in 'kâr' hanesine yazılır.

Kıbrıs Sanayi Mektebi

Hiç kuşku yok ki, 1904-1909 yılları arasında, Kıbrıs'ta geçirdiği macera dolu beş yıllık hayatı içerisinde, Doktor'un en büyük hayalleri, tutkuyla bağlandığı hizmetleri içinde en çok önemsediklerinden biri de, Kıbrıs Sanayi Mektebi'dir. Aslında bütün çabalarına karşı, kendisine yapılanlara bakıldığında, yıkılanın, yok edilmeye çalışılanın üzerine bir başkasını inşa etmeye çalışan anka kuşu gibidir. Bu süreci, 'Kıbrıs'ta Geçen Dört Senelik Tarih-i Hayatım' da ayrıntılı bir biçimde anlatır.¹⁴

Okulun açılış gününde, tüm ahaliyi Afiyethanesi'ne davet eder. Oradan hep birlikte törenle Kıbrıs Sanat Okulu'na giderler. Kısa bir konuşmadan sonra okulun açılışı yapılır. Açılış yapılır, ancak gelenler gözlerine inanamazlar. Okulun içi bomboştur. Ne sıralar ne de bir sanat okulu için gerekli makine ve aletler vardır. İnsanlar gülmeye, hiç zaman yitirmeden eleştirmeye başlarlar. Oysa, okulun kurucusu sakindir. Böyle bir açılış bilinçli olarak seçen Dr. Hafız Cemal, sıfırdan başlanılan bir işin, bir yıl sonra nerelere varacağını daha işe başlarken kestirebildiği için, olmadık olumsuzluklarla ümitsizliğe düşmeyi adet haline getirmiş topluluğa, nelerin yapılabileceğini göstermek istercesine bu yolu tercih etmiştir. Okulu kurmak, yukarıda anlattığımız olayların yaşandığı bir toplumda, işin en kolay yanındır. Dr. Hafız Cemal, bütün iyi niyeti, yurtseverliği, insan sevgisi ve kuşkusuz bir hekim olarak taşıdığı toplumsal sorumlulukla üzerine yönelecek saldırıları göze alarak, yeni eylemlere girişmekten kaçınmaz. Kıbrıs Sanayi Mektebi girişiminde de zorluklarla karşılaşır. Okula sıra yaptırmak için bile, günlerce Türk ustalara yalvarmak zorunda kalır. Karatahtaları yapacak Türk usta bulamaz; çaresiz, Rumlara ısmarlar. Derslikler donatılınca makine, alet, edavat alımına sıra gelir. Kunduracılık, kilimcilik, seccadecilik, heybecilik, ciltçilik, doğramacılık gibi pek çok alanda eğitim yapılmasını istemektedir. Her bir dal için bir daire ayırır, içini gerekli makine ve aletlerle donatır. Öğrencileri sınavsız okula kaydeder ve istedikleri dalda eğitim almalarını sağlar.

Okuldaki ders düzenini, izlencelerine değin kendisi oluşturur. Bütün bir ders yılı boyunca, öğrenciler durmaksızın çalışıp binlerce eşya üretirler. Ürettikleri her eşyanın üzerine de "Kıbrıs Sanayi Mektebi Mamulatu" damgasını vururlar. Üretilen ürünlerin sergileri düzenlenir. Bütün amaç, ahalinin yapılmakta olan işleri görüp, örnek alması ve yaptıklarına karşı yürütülen olumsuz kampanyaların son bulmasını sağlamaktır. Ne var ki, tüm diğer girişimlerinde karşılaştığı hazin son, Kıbrıs Sanayi Mektebi'nin de başına gelir; sergilediği ürünlerin satışı engellenmeye, öğretmen ve öğrenciler üzerinde baskı oluşturulmaya; kısacası okulun kapatılması için ne gerekiyorsa yapılmaya çoktan başlanmıştır. Bütün bu kampanya karşısında, Dr. Hafız Cemal büyük bir üzüntü içerisinde, Kıbrıs Sanayi Mektebini kapatmaya karar verir. 1 Nisan 1909 tarihinde, gazete ve el ilanları bastırılarak, 18 Nisan'da ödül ve okulun kapanış töreninin yapılacağı duyurulur ve halkın her kesiminden insanlar okula çağrılır. Büyük umutlarla giriştiği bu çabasında da Kıbrıslı Türkler onu yine yalnız bırakır.

Onun sanat sahibi insanlar yetiştirilmesine, toplumu oluşturan bireylerin kendi ayakları üzerinde durabilmelerinin vazgeçilmez unsuru olan "elinden bir iş gelmek" felsefesine olan inancı, Türkiye'ye döndüğünde de devam eder. 1935 yılında, 'Türkiye San'at Mektepleri Mezunları Cemiyeti'ni kurar ve bu cemiyetin yaygınlaşması için elinden geleni yapar. Örneğin, 1947 yılında cemiyetin 778 üyesi vardır ve 12 yıllık süre

içerisinde böyle bir üye potansiyelini Dr. Hafız Cemal yeterli görmeyip, cemiyetin yaygınlaşması için yeni bir nizamname hazırlayarak, şubelerin açılması yoluyla bu etkinlik alanının yaygınlaştırılmasına çalışır. 1947 yılında *Lokmanhekim*'in Teknik Mecmuası¹⁵ adıyla bir de özel sayı yayımlar.

Lokmanhekim Dergisi

İlk sayısı 1 Temmuz 1936 yılında yayımlanan derginin sahibi, umum neşriyat, direktör ve baş muhariri olarak Dr. Muallim Hafız Cemal gözüdür ve logosunun hemen altında, "Şimdilik her ayın ilk haftasında çıkar. Siyasi değildir. Tıbbî, sıhhi, ahlakî, terbiyevî, fennî, içtimaî, iktisadî, sınaî, ziraî, edebî neşriyat yapar! Münevverlere, gençlere, mekteplilere ve halka mahsustur" ibaresi yer alır.

Lokmanhekim'in bu ilk sayısında yer alan "İlk Söz" başlıklı yazısında, derginin yayımlanma gerekçesini Hafız Cemal şöyle vurgular:

"İnsana her şeyden önce sıhhat lazımdır. Sağlam olmayan insan her işte geriler! İnsana en büyük sermaye afiyettir. Sıhhati mükemmel olmayan insan, dünyanın en büyük sermayesini gitgide batırır. Öyle ya! İnsana en evvel sağlam vücut, münevver kafa, sonra sermaye ve para lazımdır! Hastalıklı adam yarı ölmüş gibidir. Her hangi vazifede olursa olsun tamam iş göremez!

Dünyada afiyetten, sağlıktan daha kıymetli hiçbir şey yoktur. Hiçbir meslek sahibi yoktur ki sıhhi bilgileri öğrenmekten müstağni olabilsin!

Her meslekte yükseliş, önce sıhhatçe, sonra ilimce olmalıdır! Sağlık meselelerini hakkı ile bilen insanlar, maiyetlerinde çalışanlara çok iyi bakarlar!

Velhasıl, herkes sıhhatini korumayı bilirse, evvelâ kendini bahtiyar eder, sonra da ailesini, çoluk çocuğunu ve vatanını mesud ve zengin kılar! Memleketin en büyük ihtiyaçlarından biri de sıhhi kaideleri halk arasına yaymaktır zannederim. Binaenaleyh, milletimizin, ulusumuzun, gençlerimizin esaslı bir surette ilerlemeleri için her şeyden evvel hususi ve genel sağlığa daha ziyade önem vermek gerektir.

Türkiye 'yi ve Türkleri yeniden ihya eden, en esaslı, medeni ve nurlu yolları bize, şarklılara ve geri kalmış milletlere muvaffakiyetle gösteren, Atatürk'ün bütün belagatli nutuklarında, vuhlu ve fasih söylevlerinde, ulusumuzun sağlığına, sosyal faaliyetine, ırkımızın kuvvetlendirilmesine, nüfusumuzun kemalile çoğaltılmasına ait nice nice telkinler, ilhamlar, vecizeler, kibar kelâmlar, emirler, tavsiyeler, irşadlar vardır! Nüfusumuzu artırmak, hastalıklardan kurtarmak, gelecek neslimizi, torunlarımızı sağlam ve gürbüz yetiştirmek için halkımıza sıhhi yaşayış usullerini göstermek vazifelerinin en çoğu hekimlere düşüyor!

Dikkat ediyorum: Cumhuriyet hükümetimiz, Maarif (Kültür) Vekaletimiz bütün mekteb programlarına sıhhat dersleri koymuşlardır. Hakkı ile çalışan mekteplilerimiz, vücutlarına ait bilgileri mükemmel öğreniyorlar!

Sıhhiye Bakanlığımızın açtığı birçok hastahaneler, dispanserler, sıhhi müesseseler,

içtimai kurumlar, neşrettiği kitap ve mecmualar, hastalıklara karşı mücadeleler, yaptırdığı konferanslar sayesinde halkın sağlığına güzide hizmet ifa edildiğini takdirle görüyorum! Türkiye 'de Cumhuriyet sayesinde 27 tıbbi mecmua intişar ediyor! Günlük gazetelerde ve bazı mecmualarda ara sıra sıhhi makaleler neşrediliyor.

Serbestçe söylemeliyim ki, bu kadar mesaiye ve neşriyata rağmen halkımızın, ailelerimizin sıhhi meselelere daha pek çok ihtiyaçları vardır! İşte bu ülkü (mefkûre) ile, halkımıza, ailelerimize, genel sağlığa naçizane hizmet edebilir miyim düşüncesiyle Lokmanhekim 'i çıkarmağa karar verdim.

Lokmanhekim 'de herkesi alâkadar edecek mevzular, makaleler, öğütler, keşifler, yenilikler bulunacaktır. Lokmanhekim 'e tıbbî, sıhhi, ahlakî, terbiyevî, itimâi (sosyal), sunâi, iktisadî, ziraî, bedîi (estetik) bilgiler derd olunacaktır. Büyük profesörler, iktidarlı hekimler, genç tıbbiyeliler, bilgin muharirler, kudretli edibler, tatlı dilli şairler ve iyi düşünenler yazı yazacaklardır. Hükümetimize, milletimize, yurdaşlarımıza, insanlığa yarayan hayırlı, faydalı ve karlı makalelerle Lokmanhekim 'i süsleyeceklerdir.

Lokmanhekim 'in hacmi kıt 'ası küçük olacaktır ki, her zaman cebde taşınabilsin! Sıra numaralı nüshalar birleştirilince, insana her vakit lazım olacak bir kitap halini alsın! Okurlarımızın istifadelerini düşündüm: Arzu ettikleri her hangi bir mesele için soracakları suallere mümkün olduğu kadar cevap vermek için bir yer ayırdım.

Lokmanhekim 'de okuyucularımızı yormaksızın, usandırmaksızın, sıkmaksızın bir doktor samimiyetine tesadüf ettireceğiz! Halkı seven, eli kalem tutan doktorlarımızdan, mütefenninlerimizden, edib ve şairlerimizden güzel yazılar bekliyeceğim! Çalışmak bizden, okumak halktan, himaye hükümetimizden, muvaffakiyet Tanrıdan olacaktır!"

Derginin Haziran 1947 tarihli 85. sayısından itibaren, 'Neşriyatı fiilen idare eden' kısmında, eşi Fatma Sabiha Lokmanhekim 'in adını görürüz.

Yukarıda başlıklar halinde anlatmaya çalıştığımız uğraşları içerisinde, onun daha Kıbrıs 'a ayak basar basmaz eksikliğini görerek, gerçekleştirmeye çalıştığı 'İslam Eczanesi' fikrini ve bunu gerçekleştirmek için attığı somut adımları; okullarda okutulmadığını gördüğü sağlık bilgisi derslerinden doğan boşluğu gidermek için oluşturduğu 'İslam Kütüphanesi'ni ve bu amaçla yayımladığı 9 adet kitabı (1- *Hastalıklar Hakkında Ma 'lumat-ı Umurniye ve Doktor Hafız Cemal Afiyethanesi*, 2- *Ev Hamamları ve Kömür Çarpması Hakkında Hıfzıssıhha*, 3- *Malûmat-ı Sıhhiye*, 4- *Sevgili İslamlarım, Artık Uyanalım*, 5- *Küçük Çocukları Nasıl Beslemeli*, 6- *Validelere Ber-güzar ile üç ayrı kitaptan oluşan, Çocuklara Mahsus Hıfzıssıhha*); Kıbrıs Sanayi Mektebi içerisinde gerçekleştirmeye çalıştığı Osmanlı Hürriyet Muzikası 'nı ve II. Meşrutiyet 'in ilanının ardından uygun koşullar oluşunca, İstanbul 'a yerleşmesinin üzerinden henüz altı ay geçmiş olmasına rağmen, tekrar Ada 'ya dönerek, gezici doktorluk yapmak üzere, gazetelerde, köy gezileriyle ilgili programını ve Donanmayı Osmâni Muavenet-i Milliye Cemiyeti 'ni ve 1951 yılına değin her yıl düzenli olarak bir ayını gezici hekim olarak Kıbrıs 'ta geçirmiş olmasını da unutmamak gerekir.

Hekimliğe Yaklaşımı ve Halk Hekimliği Yaklaşımları

"Şimdi dana ciğeri alıp yemek varken, akıl işi midir karaciğerden çıkarılan aslı nesli belli olmayan bir Avrupa malı ilacı hastaya kullanmak?!... Sonra efendim, Türkiye'nin her yerinde günlük yumurta alıp yemek mümkünken, ne gereği var İtalya'ya bizden giden tabutluk yumurtalardan yapılan ilaçlarla hasta iyileştirmeye kalkışmanın..."

Türkiye cennet gibi bir ülke. Tanrı, bu ülkede meyvenin sebzenin her çeşidinin en iyisinin yetişmesini sağlamış... Tanrı, ovalarımızı çok faydalı otlar ile doldurmuş... Bizim hekim olarak yapacağımız iş, Cenab-ı Hakk'ın sebzelere, meyvelere, otlara verdiği vitaminlerden istifade etmeyi halkımıza öğretmektir. Fakir fukara insanlara pahalı ilaçlar aldırarak, ilaç fabrikalarını ve eczacıları zengin etmenin hiç bir anlamı yoktur."¹⁶

Bu küçük alıntı bile, bütün bir ömrünü halk sağlığına, toplum çıkarları doğrultusunda adanmış, bunun için bir hekimin yapabileceklerinden çok daha fazlasını, bir örgütün, - bir bakanlığın demek belki daha yerindedir- tasarlayıp uygulayabileceği etkinlikleri gerçekleştirmiş ideal adamının, halk hekimliği kavramına nasıl yaklaştığını ve uygulamalarının hangi eksene oturduğunu anlamak bakımından özetleyici niteliktedir.

Dr. Hafız Cemal'in, gerek Kıbrıs'ta yayımladığı kitapçıklar ve *İslam Gazetesi*'nde, gerek *Afiyet Gazetesi* ve İstanbul'da yayımladığı kitaplarda ve en önemlisi de 1936 yılından başlayıp, uzunca bir süre yayımladığı *Lokmanhekim* dergisinde, sağlık uygulamalarına yönelik yaklaşımlarında, hastayı ve hastalığı sosyal çevre ve toplumsal ilişkilerle; toplumdaki refah, eğitim ve sosyal ilişkiler toplamıyla bir bütün olarak ele aldığını görürüz. Yayınlarında, bir yandan dış fırçalamayla ilgili bilgilerden, evde bulundurulması gereken ecza dolabına ve bu dolapta nelerin olmasına; şemalarla bir evin nasıl döşenmesi gerektiğine değin ayrıntılı bir biçimde bilgi ve bilinçlendirme çabalarına giriştiğini görürüz. Onun halk hekimliğine yaklaşımı bunlarla da sınırlı değildir. Önemli günlere, örneğin kurban bayramına; bayram yemeklerine özel önem verdiği görülür. Kimi zaman da güncel olana göre özel sayılarla daha ayrıntılı bilgilere, örneğin 'Seyahat ve Hacca Gidenlere Lokmanhekim'in Öğütleri'¹⁷, 'Sporcu Kızlara ve Gençlere Lokmanhekim'in Öğütleri'¹⁸, 'Sigara İçenlerin Başlarına Neler Gelecek?'¹⁹ gibi bütün bir dergiyi ayırdığı da olur.

Bir bütün olarak, onun yapmış olduğu etkinlikler ve özellikle yayınlarıyla bugüne akseden düşünceleri ele alındığında, halk hekimliğine yaklaşımı, gerek Kıbrıs'ta gerekse Anadolu'da yapmış olduğu gezici hekimlik süresince halkta gördüğü geleneksel tedavi yöntemlerini bilimsel, tıbbi verilerle destekleyerek geniş kitlelerin kullanımına sunmak olarak açıklanabilir. Halk hekimliği yaklaşımlarını, yapmış olduğu yayınlardan, özellikle de *Lokmanhekim*'deki örneklerinden çözümlemek olanaklıdır. Bu yayınlarda belirgin olarak gözlenen, halktan her kesimin kolaylıkla anlayabileceği dilden; esprili, kolay okunabilir yazılarla insanları bilgilendirmek yönteminin yeğlenmesidir. Ayrıca, bugün de kabul edildiği gibi hekimliğin en kolay uygulanabilir, en kolay ulaşılabilir ve en ucuza mal edilebilir olanını, koruyucu hekimliği, elinden geldiğince benimsetmeye çalışmıştır. Yine görüyoruz ki, koruyucu hekimliğin de en önemli ilkelerinden ilk ikisi olan hastalıktan korunma ve dengeli beslenmenin en doğal ve ekonomik yollarıyla ilgili olarak dergi sayfalarında bolca yazılar bulmak olasıdır. Bu şekilde ülke ekonomisine

de azımsanmayacak katkılarda bulunduğuna inanmaktayız.

Lokmanhekim'in değişik sayılarında, önemli bulunduğu konular hakkında pek çok kereler yazılar yayımlamıştır. Halk hekimliği anlayışını, özellikle Türkiye ve Kıbrıs gibi doğal besin yönünden zengin, taze sebze ve meyve yanı sıra hayvansal besinleri de bulabilmenin olanaklı olduğu ülkelerde bu zenginliği bilinçlice değerlendirerek, hastalıkları asgariye indirecek bir formül olarak özetlemek olasıdır. Öncelikle sağlıklı yaşamın birincil ilkesi olarak, olanakla bilgiyi pekiştirmek olarak görür. Sıklıkla karşılaşılan rahatsızlıklar konusunda özellikle doğal bitkilere başvurulması gerektiğinin üzerinde durarak, kimi ilaç formülleri vermesi de bu yaklaşımının işaretidir.

Lokmanhekim Dergisi'nde sıklıkla değindiği konulardan bazıları şöyledir:

- Sigara ve alkolün zararları
- Grip ve nezle hakkında bilgiler, korunma ve tedavi yolları
- Tansiyon hastalarına öğütler, öneriler
- Peklik çekmenin zararları ve tedavi yolları
- Masturbasyon yapmanın zararları
- Sağlıklı çocuklar için gebelerin dikkat etmesi gereken noktalar

Bu türden başlıklar altındaki yazıların listesini daha çok uzatmak olanaklı. Ayrıca hemen her sayıda yer alan 'Lokmanhekim'in Nasihatları' köşesinde de özdeyiş şeklinde anımsatmalarla insanları bilgilendirmeye çalışır. Güçlü bir gözlem gücüne sahip olan Dr. Hafız Cemal, bugün bile uygulanmasına geçilememiş, ama sağlıkla ilgili her politika belirleyen ya da görüş ileri sürenin dile getirmek zorunluluğu duyduğu aile hekimliği uygulamasının kaçınılmazlığını o günlerde dile getirmiş ve ısrarla savunmuştur. Ayrıca, 1940'lı yıllarda dile getirdiği deniz suyundan yararlanmayla ilgili bir önerisini burada da paylaşmak istiyoruz. *Lokmanhekim*'in 78. sayısında, deniz suyunun yararlarıyla ilgili bilgi verirken, temiz deniz suyunun ılıtılarak buruna çekilmesinin nezleye olan olumlu etkilerini de vurgulamaktadır. Son yıllarda, şişelenmiş olarak, oldukça yüksek fiyatlarla satılan steril deniz sularının aynı amaca yönelik pazarlanıyor olması, Dr. Hafız Cemal'in bulgu ve önerilerinin önemini daha da artırmaktadır.

Hayatı, bütün aktiviteleriyle iyi değerlendirilmesi gereken bir ödül olarak gören, sağlık ve başarının böylelikle olası olacağını düşünen Dr. Hafız Cemal, "Sabah Radyolarını Dinlerken" başlıklı yazısında, "Gençlere, belki bir nümune (taslak, örnek) olur düşüncesiyle" şunları yazar:

"Akşam yemeğini saat 18'de yerim. Saat 21'de yatarım. Sabahleyin saat dört buçuk-beşte kalkarım. Pek iyi bilirim ki, erken yenilen hafif akşam yemekleri saat dokuz kadar hazm olabilir. Saat 9'dan 12'ye kadar uyunan uyku, gece yarısından sonra uyunan uykuya nisbeten iki misli (kat) daha kuvvetli ve faydalıdır. (...) Saat 12'den beş buçuğa kadar devam eden uyku, gündüz uykularına nisbeten dört kat daha fazla kuvvetlidir, çünkü her tarafta sessizlik, durgunluk (sumtu sukun sıhhat ve sükûn) vardır. (...) Saat beşte naneyi çay gibi haşlarım, demliyerek içerim. Ertesi gün, anason ile ihlamur, papatya, adaçayı, havuç tohumu, bakla çiçeği, kokulu gül yaprakları gibi çok faydalı otlardan yapılmış suları içerim. Bunların bazılarını arasına parça halinde tarçın ve birkaç tane de karanfil katarım. Bazı kere de portakal, mandalina, turunç,

*limon kabuklarının taze veyahut kurularından pek az ilave ederim. (...) Saat beşten 7- 7,5'a kadar okurum, yazarım, derin mütaalalara dalarım tettebbü ederim tamamiyle dinlenmiş dimağımla iş görürüm. Yedide bir mükemmel kahvaltı ederim hayatımın temel taşıını vücuduma yerleştiririm. Saat beşten itibaren arasıra radyomun düğmelerini çeviririm."*²⁰

Dr. Hafız Cemal'in, *Lokmanhekim* dergisine egemen olan ve oradan O'nun kitapçılarına yansıyan anlatım biçimi, esasında, 1930'lu yıllarda başlayan toplumun geniş kesimlerini sağlık alanında bilgilendirme çabalarıyla ortaya çıkan ve adeta ortaklaşa bir üsluba dönüşen anlatım biçimidir. Atasözlerinden, deyimlerden yararlanarak halkın dikkatini eldeki yayına çekmek ve ona bir şekilde elinde tuttuğu yayını okutmak çabası, bu türden yöntemlere başvurarak bir yayıncılık anlayışı sergiler. Örneğin bu durumu, Cumhuriyet'in 10. yılı dolayısıyla Mazhar Osman tarafından hazırlanan *Sıhhat Almanakı*'nda²¹ da görüveririz.

Aslında, sözkonusu yıllıkta dikkati çeken, Lokmanhekim'in genel olarak üslubu ve yaklaşımının bir bütün olarak, Cumhuriyet dönemi devlet sağlık politikasına iz düşürmüş olmasıdır. Bunu, Cumhuriyetin 10. yılı için hazırlanan *Sıhhat Almanakı*'ndaki yaklaşım biçiminden de anlıyoruz. Bu çalışmada da, tıpkı *Lokmanhekim* dergisinde olduğu gibi, deyimlere, halk ağzından sözlere yer verilmiş, bir anlamda okuyucuyla kolay iletişim kurmak anlamında popüler yollar seçilmiştir. *Sıhhat Almanakı*'nın sunuş yazısından hemen sonra ve Başvekil İsmet Paşa'nın fotoğrafının yer aldığı sayfanın arkasında gördüğümüz:

"Kimseyi dil tenki azar etme insanlık budur
Kalp nuru taht kâh ile Süleymanlık budur
Gerçi her bir derde vardır bir tabibi çaresaz
Nabız giri kalbi mahzun ol, ki lokmanlık budur"²²

dörtlüğü, *Lokmanhekim*'in öğütleri gibi, Dr. Hafız Cemal'in dergisinde yer alan yayın özelliklerine tipik örnek oluşturur. Ayrıca, yine sözkonusu *Sıhhat Almanakı*'nın diğer sayfalarında gördüğümüz sağlıkla ilgili yazıların geneline egemen olan biçim ve sayfalara serpiştirilen atasözleri, bentler ve deyimler de döneme uygun söylem ve üslubu anlamak bakımından ilginçtir. Bu durum, şöyle bir kanının oluşmasına neden olmaktadır:

Meşrutiyetle birlikte başlayan batılılaşma hareketleriyle birlikte, aydınlarımızda beliren toplumu bilgilendirme, bilinçlendirme ve sağlıklı bir hale getirme çabaları, sınırlı sayıda da olsa bu kuşak aydınının idealist tutumuyla topyekün bir hamleye dönüştürülmüş, her aydın meslek sahibi, kendi alanıyla ilgili çabalarda bu hedefi gerçekleştirmek için yoğun bir şekilde çalışmıştır.

Tıbbiyeli Bir Aydının Trajik Portresi

Dr. Hafız Cemal Lokmanhekim'in 89 yıllık ömrüne sığdırdıkları göz önüne alındığında, tek bir insanın üstesinden gelebileceği etkinlikler olmadığı kolaylıkla görülür. Yetiştirdiği koşullar, hayatı algılama biçimi ve dünya görüşü bir tavır adamı olduğunu ortaya koyar; kolay kolay geri çekilmeyen, edinmiş olduğu bilgi ve birikimi bireyin değil, toplumun geleceğine ilişkin alanlarda değerlendiren bir tavır adamı. Ne var ki, hizmet

götürmek çabasında olduğu toplum, tipik bir şarklılık ve düşünsel anlamda ifade etmek gerekirse, köylülük anlayışındadır. Yeni olana kolay kolay inanmaz, çıkarıcıdır, kendisine sorumluluk getiren davranışlardan kaçınmak için her yolu dener. Karalamaktan, inkâr etmekten kaçınmaz.

Türkiye'deki çalışmaları, daha geniş bir coğrafyaya yayıldığı ve yerleşik hizmetlerini İstanbul gibi kent ilişkilerinin gelişmiş olduğu bir mekanda yürüttüğü için, Kıbrıs'ta karşılaştıklarıyla tanışmaz ama, ömrü boyunca yinelemekten kaçınmadığı aile hekimliği, koruyucu hekimlik gibi sağlık biliminin çağdaş yöntemlerini burada da yaşama geçiremez. Ne var ki 1904-1909 yılları arasında Kıbrıs'ta yaşadıkları, yaptıklarıyla karşılaştıklarını yanyana getirmeye çalıştığımızda, trajik bir aydının portresiyle karşılaşırız.

*"... Bütün niyetim orada (Kıbrıs'ta) yaşayan Türklere yararlı olmaktı. Avrupa'da kaldığım yıllarda, o medeni insanların yaşayışlarına hep imrenir, benim doğduğum o güzel adanın insanları niçin böyle yaşamazlar, diye düşünür ve marazlanırdım. Kıbrıslı Türklerin de Avrupalılar gibi yaşamalarını isterdim. Bunun çaresi sanayide ilerlemektir. Cehaletten kurtulmaktır."*²³

*"Heyhat ki heyhat!" diyor Hafız Cemal, Özker Yaşın'ın anlatmasıyla: "Lefkoşa'da Sanat Mektebi'ni devam ettirmem, Ferhat'ın dağı delip su getirmesinden daha zor bir iş oldu. Binlerce zorlukla çarpışa çarpışa beş sene dayanabildim. Kıbrıslı Türkler mektebimi kapattırmak için akla gelen her kötülüğü yaptılar. İnanması güçtür ama, mektebe gidip gelirken arkamdan teneke çaldılar, "deli doktor" diye bağırdılar. Halkın rağbetsizliği, zenginlerin himayesizliği ve bir takım irfan sahiplerinin çekememezlikleri neticesinde hastalandım. Yaptığım işi devam ettirmemin imkansız olduğunu kavrayınca bir "hazin fatiha!" ile Sanat Mektebi'mi kapattım."*²⁴

Sonuç

Hayatı, eylemleri, tıp bilimine yaklaşımı bakımından bir eylem insanı olarak Dr. Hafız Cemal, Türk kültür hayatının 'geçiş dönemi'nin kendine özgü şartları içerisinde özgün bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğum tarihi, her ne kadar kimi kayıtlarda 1857, 1874 ya da 1878 olarak verilse de bir tarihsel dönem olarak İmparatorluğun dağılıp ve yıkılıp dönemini, 1908 Meşrutiyet hareketiyle birlikte yenileşme çabaları içerisinde yeniden bir toparlanma sürecinin ve nihayetinde 1920'den itibaren de Cumhuriyet Türkiye'si'nin kuruluş dönemlerini yaşadığı görülür. Dr. Hafız Cemal'in bir yandan Kıbrıs doğumlu olması, çocukluğunu çok zor koşullar içerisinde geçirmiş olması ve kendi deyimiyle 'gerçek bir hafız' olması, bir yandan geleneksel değerleri, diğer yandan tıp eğitimini İstanbul'da Askeri Tıbbiye'de görmesi, İttihad ve Terakki yanlısı oluşu, II. Abdülhamid'in Jön- Türk hareketi yanlılarına yönelik baskıcı tutumu karşısında Avrupa'ya kaçışı, birçok Avrupa kentini görmüş olması onun 'batılı/modern' değerlerle buluşmasına ve 1904 yılında Kıbrıs'a gelerek, mesleğiyle birlikte birçok toplumsal atılımın gerçekleştirilmesi için bir eylem insanı olarak girişimlerde bulunması, 'yeni değerleri' inşaa etme yolunda, kendisine, bütüncül bir değerlendirme olanağı sağlamıştır. Bu kalın çerçevenin içerisine eğildiğimizde ve bir bütün olarak Dr. Hafız Cemal'in yaptıkları ve yapmaya çalıştıklarına baktığımızda,

pratik tecrübelerle kuramsal tecrübelerin çeşitliliğinden oluşan zenginlikler arasında bir paralellik yakalamak olasıdır. Yılgınlığa meydan vermemesi, bütün olumsuzluklara karşın son noktaya değin mücadele etmiş olması, bir girişimi baltalandığında hemen yeni bir hareketi başlatmış olması, onun olayları bütüncül bir değerlendirme halinde ele almış olmasından kaynaklanmaktadır. Kliniğine sığınmış bir hekim portresi taşımayı kendisiyle bağdaştırmamış, bütün bir hayatı boyunca adının yanına mutlaka 'halk hekimi' sanını yakıştırmak istemiştir. Halk hekimliğine de çok geniş bir bakış açısıyla, toplumsal gereksinimlerin sağlıklı ilintisine çözüm bulma girişimcisi olarak yaklaşmıştır. Bu bakımdan, Dr. Hafız Cemal Lokmanhekim'in Türk tıp ve kültür hayatına katkıları ve bir hekim/insan olarak toplum karşısında duruşu, örneğine az rastlanır gerçek bir aydın tavrıdır.

Notlar

¹ *Lokmanhekim Dergisi*, s. 160, 5 Temmuz 1953.

² Yaşın, Özker. *Nevzat ve Ben*, s.224, Yeşilada Yayınları, İstanbul 1997.

³ Dr. Hâfız Cemal Lokmanhekim. *Anı-Yaşantı*, Türkçeye Uyarlayan: Harid Fedai, s. 13, Çizge tanıtım Matbaacılık, İstanbul Yayın Yılı Belirtilmemiş [2001].

⁴ Dr. Hafız Cemal'in Türk eczacı arayışının kaynağında, öncelikle milliyet duygusu geliyorsa da, buna ek olarak eczacılarla doktorların anlaşmalı olarak hastaları şiddetli biçimde ekonomik anlamda soğurmalarının da etkisi büyüktür. Buna ilişkin anılarında şöyle der: "... *Lefkoşa'da geçirdiğim o iki aylık güç-yitirici acı bekleyiş sürecinde çoğu eczacının sırf halkın parasını almak için izledikleri kötü yolu, yaptıkları soygunu görüp anlamıştım. Her doktorun işbirliği yaptığı özel bir eczane vardı; ya da bazı hekimler dolaylı olarak kendi adına çalışan eczaneler kurmuşlardı. Hasta, eczaneye geldi mi hemen muayene olunur, eczacı da reçeteyi doktordan alır almaz ilaçları yapmaya başlardı. Eğer hekim, eczaneye gelemeyecek denli rahatsız olan hastalara evde bakarsa; reçeteyi yazıp da aile bireyelerine teslimle 'dilediğiniz yerde' ilaç yaptırınız diyecek yerde hasta sahibini reçete yazmak bahanesiyle kendi istediği eczaneye çağırırdı. Haydi bunun bir bilgi ve güven meselesinden dolayı böyle yapıldığını varsayalım; ancak bunların çoğu hastalardan 'reçete parası' olarak acaba kaçır şilin alıyorlardı. (İngiliz lirası İstanbul'da 20'den işlem gördüğüne göre bir şilin karşılığı 6 kuruş olur.) İşte bu türden önemli konuların inceden inceye üzerinde durarak bir süre meşgul oldum. Tanıştığım hastalardan bazılarının eczacı aleyhine söylediklerini dinledim. Bir tanesi diyor ki: Vallahi kardeşim, hekim parası birşey değil; her vizitesi iki şilindir, bellidir; doktoru on kez çağırırsam eline yirmi şilin verince mesele bitmiş olur. Ancak eczacı öyle değil ki. Reçeteyi hekim eczahanede yazıp eczacıya teslim eder. Eczacı kağıdı eline alınca ilacı hazırlamaya başlar; bittimi, ilacı teslim ederken 'on iki ya da on altı şilin ilaç parası vereceksiniz, efendim' der. Hasta sahibi, 'aman eczacı efendi, bu para çoktur!' diyecek olursa, 'hayır efendim bu para az bile; fakat biz hatırınız için yaptık; çünkü bu ilaçlar hem yeni, hem de çok kuvvetlidir, hastalığa birebirdir 'yanıtını verir. Zavallı hasta ya da hasta sahibi eğer hekim orada görebilirse 'aman Efendim, merhamet ve yardım ediniz; eczacı benden çok para istiyor; emrediniz de biraz ikramda bulunsun!' diyerek rica edince, doktor,*

'biz eczacı işine karışmayız, o para ona aittir!' der; ya da 'bu para bize ait değil, biz yalnız vizite parası olan iki şilin alıyoruz; hekimlikten anlamasına anlıyoruz da ilaç parası eczacıdır; bununla birlikte iyi bilirsiniz ki bu ilaçlar hem kuvvetlidir hem de pahalıdır' açıklamasını yapar." (Dr. Hafız Cemal Lokmanhekim, Anı-Yaşam, s.17-18)

⁵Dr. Hâfiz Cemal Lokmanhekim. *Anı-Yaşantı*, s.19

⁶a.g.e., s.161

⁷a.g.e., s.174

⁸Fedai, Harid. *Kıbrıs Sanayi Mektebi*, s. 6, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997.

⁹a.g.e., s. 7

¹⁰a.g.e., s. 23

¹¹a.g.e., s. 17

¹²a.g.e., s. 9

¹³Dr. Hafız Cemal. *Kıbrıs'ta Geçen Dört Senelik Tarih-i Hayatım*, Lefkoşa, 1909, aktaran: Harid Fedai, *Kıbrıs Sanayi Mektebi*, s.79-80

¹⁴ "Vakta ki müstebidler, hainler, Cemiyet-i Hayriyye'mizi darmadağın edip bir devre- i samt u sükûna isal ettiler, çok müteessir oldum... Günlerce ağladım. Nihayet milletime, yalnız başıma küçük miyasta bir sanayi mektebi tesisine ve tedricen tevsi ve ikmaline çalışmaya katiyen karar verdim. Fevkani ve tahtani yirmi beş muntazam odaya yakın kaşaneleri muhtevi olan merhum Hacı Yusuf Ağa'nın dairesini, bahçelerini, selamlık kısmını alıp sanayi mektebi tesisine müsteinen-billah ibtida ettim. Adada ilk defa olarak küşad edeceğim sanayi mektebinde rağbet-i umurniyeyi celb için ziyade dersler, lisanlar okutulacağını ve mektebin mesarif-i fevkaledesine biraz medar olur fikriyle, orta hallilerden ayda yarım, zenginlerden birer şilin alınacağı ve fukaranın gerek nehari ve gerek leylileri kâmilan meccanen olduğunu ilan ettim. Fakat bir ay sonra sekiz buçuk şilinden ibaret olan bu aylıkları da artık almadım. Leyli ve nehari kısımlarını herkese meccanen tahsis ettim. Diğer hanede olan Osmanlı Gece Mektebini de Sanayi Mektebi'ne nakledip hususi odalar tedarik ettim. Her iki mektebin usul ve programlarını muhtevi olmak üzere ayrı ayrı risaleler şeklinde on bin dane ilanname tabedip umum kasaba ve köylere maccanen tevzi ettirdim. Bir mübarek gün idi ki bütün ehaliyi Afiyethane'ye davet ettim. Ve bir omuzuma Osmanlı Lisan Mektebi ve diğer omuzuma da Kıbrıs Sanayi Mektebi levhalarını yüklenip yüzlerce Osmanlı bayrakları ve ehali ile mektebe gidip bir nutk-i âcizane vererek Kıbrıs Sanayi Mektebi'ni bi-inayetillahi güşâd ettim. Bütün ehali mektebi gezerek bittabi âletsiz, avadanlıksız gördüklerinden hayli gülmüşler ve hatta düşmanlarımız aksi kelamlar söylemişlerdi. Şu kadar var ki nutuk esnasında, 'bomboş olan bu

mektebe sizi mahsus davet ettim, ki sene nihayetinde mektebin ne kadar âlât ve makineleri olacağını görüp lütfen bir mukayese-i terakki icra buyurabilirsiniz!" dedim. (Dr. Hafız Cemal, Kıbrıs'ta Geçen Dört Senelik Tarih-i Hayatım, Lefkoşa 1909, aktaran: Harid Fedai, *Kıbrıs Sanayi Mektebi*, s.9)

¹⁵ *Lokmanhekim'in Teknik Mecmuası*, Ülkü Basımevi, İstanbul 1947.

¹⁶ Yaşın, Özker. *Nevzat ve Ben*, s. 224.

¹⁷ *Lokmanhekim*. Sayı: 128. 10 Temmuz 1951.

¹⁸ *Lokmanhekim*. Sayı: 129, 130. 25 Ağustos-25 Eylül 1951.

¹⁹ *Lokmanhekim*. Sayı: 131, 132, 133. 25 Ekim, 25 Kasım, 25 Aralık 1951.

²⁰ *Lokmanhekim Dergisi*. Sayı: 72. s. 1193, Ocak 1946.

²¹ Osman, Mazhar. *Sihhat Almanakı*, Kader Matbaası, İstanbul, 1933.

²² *Sihhat Almanakı*. Kader Matbaası, İstanbul, 1933.

²³ Yaşın, Özker. *a.g.e.*, s. 227.

²⁴ *a.g.e.*

Doktor Hafız Cemal Lokmanhekim'in Anıları: Kıbrıs Aşığı Bir Yüce Yürek...

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin M. ATEŞİN*

Giriş

Halk diline pelesenk olduğu gibi “alim”in de, “zalim”in de fidelendiği bir yer olarak sıfatlandırılır Baf kazası. Bu halk deyiminin ilk yarısını temsil edenlerden birisi de muhakkak Doktor Hafız Cemal Lokmanhekim olsa gerek. Lokmanhekim, sıfırdan başlayarak çok zor şartların ağır yükü altında kendisini yetiştirip kendi gayreti ile bir yerlere varan üç-beş Kıbrıslı insandan birisidir. Hayat hikayesinin son noktalandığı yer olan İstanbul'un da kalburüstü kişileri arasında yer almakla beraber, onun üç-dört yıl içerisinde Kıbrıs'ta yaptıkları, kendisini Kıbrıs ufkunda doğan bir yıldız olarak tanıtmamızı gerektirecek mahiyettedir. Yaptıklarının yüzde birini yapmış olsaydı yine de kendisini rahmetle anmamıza vesile olacak bir mesainin, bir “ilkler manzumesi”nin müellifi, öncüsü, kurucusu, teşvikçisidir Doktor Hafız Cemal Lokmanhekim. Böyle olmakla beraber, kendi toplumundaki bireylerin zulmüne uğrayarak, başlattığı bir çok hayırlı faaliyetin akamete uğratıldığı bir mazlumdur aynı zamanda... O kadar ki, kendisine reva görülen muamelenin yorduğu vücudu, yapılanlara dayanamayıp kendisini ecele teslim etmesine ramak kala bundan vazgeçmiş ve geri İstanbul'a dönerek misyonunu orada devam ettirmiş bir ulu, bir yüce yürekli kişidir rahmetli Lokmanhekim. 1878 yılında, Baf kazasının Stavrokonno köyünde dünyaya gözlerini açan ve o tarihten seksen dokuz yıl sonra, 1967 yılında ahiret alemine göç eden bu büyük insan, hatıratında² kendisini “*çocuk yaştan beri vücudumun her zerresi millet ve vatanımın nimet ve lutuflarıyla oluşup olgunlaşmıştır*” diye tanıtır. Nitekim kendisine tattırılan acıya rağmen Kıbrıs'ı hiç unutmamış, ve hayatta olduğu müddetce her yıl Kıbrıs'a gelerek “vatanıyla” ve doğduğu ülkenin insanlarıyla hasret gidermiştir. Yirminci asra adım atarken, bir ilahi nimet olarak toplumumuza gönderilmiş olduğu da iddia edilebilecek bu kişinin öncülüğünde girilen teşebbüslerin desteklenmesini ve meyveleri ile toplumumuzun çağdaş bir yapıya kavuşturularak refah ve saadete erdirilmesini gönül ne kadar isterdi ki! Fakat ilahi takdir başka türlü tecelli etmiştir.

Anılarının 35. sayfasında rahmetli Cemal Bey'in ömür boyu aşkına yandığı Lefkoşa'yı anlatırken Lefkoşalı'yı da irdelemekten çekinmez bir dürüstlüğünü de görürüz.

* Doğu Akdeniz Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Öğretim Üyesi

Ah Bu Şehir Ah Bu Şehir!

Havasının temizliği, coğrafi mevkii, şirinlik ve arazi bakımından Kıbrıs'ın en güzeli, en ruh okşayıcısı olan Lefkoşa şehrimizin huyunu ve özelliğini, yapısındaki kötü adetlerini herkes öğrendi sanıyorum.

İşbu mübarek şehrin toprağından mı, havasından mı, suyundan mı; yoksa bilgi ve eğitim-öğretim ile insanlık erdemlerinin eksikliğinden mi; yoksa milli ahlakın, ve günümüzde çözülüp dağılmaya başlayan İslamlığın fazilet yoksunluğundan mı; yoksa düşünce sapıklığı ile cinsel arzudan, zevkü safaa ve kötüye kullanmadan, gösterişe karşı duyulan şiddetli istekten mi;... bütün bu kötülükler.

Sayın okuyucular, bu değersiz yaşantımı izleyip irdeledikçe gözyaşlarıyla göreceklerdir ki, Şehir'de milli çıkarlar uğruna her ne yapılmışsa sonu perişanlık olmuştur!...

Ah, boğulacak denli bu üzüntülü ortam, acaba neden? Ah bu şehir, ah bu şehir!..."

Doktor Hafız Cemal hatıralarının başlığını, "Kıbrıs Osmanlılarına Mahsus Son Hediye-i Acizanem" şeklinde tanzim etmişti. Bu hatıratına ilave ettiği ve toplumun içinde bulunduğu zorluklardan kurtularak gelişmesi ve güçlenmesi için bir hareket programı mahiyetindeki kısım için de "Kıbrıs Osmanlılarına Mahsus Parlak İstikbal Programı" ifadesini tercih etmişti. Demek oluyor ki, 1909 yılında adadaki Kıbrıslı Müslüman Türkler, toprak, ırk ve inanç sistemi dışında, çok yönlülüğü içeren bir başka isimle (veyahut kavramla), yani "Osmanlılık"la kendisini tanımlamakta idi. Bu tesbitin geçerliliği Hafız Cemal'in eğitim sürecinin incelenmesi ile de teyid edilebilir. Babası olan Nuh Naci Efendi, Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'a gönderdiği kadılardandı. Baf'lı bir ailenin kızıyla evlenip Kıbrıs'a yerleşmişti. Doğduğunda oğullarına verilen Cemal ismine zamanla eklemeler yapılacaktı. Bunlardan ilki dini bir sıfattır. İlkokul tahsiline önce köyü olan Stavrokonno'da başlamış, sonra Kasaba'da okulu bitirmişti. Hafız Ali Efendi Medresesi'nde de hıfza (Kur'anı ezberlemeye) çalışarak altı ay içerisinde Kur'anı hıfzetmiş (ezberlemiş) olmasına karşılık hocası kendisine "Hafız" ismini takmıştı. Bu da o zaman süreci içerisinde Osmanlı kültüründe parlak öğrencilere hocalarının isim vermesi gibi bir olgunun varlığını görmekteyiz. Nitekim Atatürk'e de okulundaki hocası "Kemal" ismini vermişti. Anne ve babası erken vefat edince çok küçük bir gelire hayatını sürdürmek durumunda kalmış ve Leymosun'da evli bulunan ablasının yanında yaşamaya başlamıştı. Bu arada Köprü Camii Medresesi'ne de kaydolmuştu. Ablası vefat edince bu caminin müezzinliğini üstlenmek suretiyle mali durumunu biraz rahatlatmış oluyordu. Dayısı Süleyman Efendi'nin tedavi maksadı ile Beyrut'a gideceğini öğrenince, onu da yardımcı olarak yanına almaya ikna eder. Genç Hafız Cemal'in talihi Beyrut'ta da yaver gider ve Nebi Yahya camiinde bir gün okuduğu Kur'an ve ses güzelliği Beyrut Başkadısı'nın dikkatini çeker. Kadı efendi ile yapılan bir sohbet, kadı ile babasının İstanbul'daki tahsilleri esnasında sınıf arkadaşı oldukları anlaşılır. Bu sefer Kadı'nın delaleti ile Beyrut Valisi Aziz Efendi'ye gidilir ve meccanen yatılı olarak Beyrut İdadisi'ne (Lisesine) kaydedilmesi sağlanıp İdadiyi de orada bitirmiş olur. Görülüyor ki ne Kıbrıs'taki okullarda, ne de diğer Osmanlı ülkelerinde

“ilkokulu bitirene dek yazıp okumayı öğrenememek” gibi bir zorluk bulunmamaktadır. Osmanlı Devleti’nin herhangi bir mensubu da Kıbrıs-Beyrut-İstanbul üçgeninde muadelet problemi yaşamadan tahsilini sürdürebiliyordu... İdadi sonrasında ise Hafız Cemal İstanbul’a geçer ve Çengelköy Tıbbiye İdadisi’ni, ardından da (1901 yılında) Askeri Tıbbiye’yi bitirir.³ Bundan sonra mesleki itibarı ile kendisine “Doktor” Cemal diye hitab edilecektir. Tababetteki başarılı çalışmaları dolayısıyla da zaman içerisinde kendisine “Lokmanhekim lakabı takılacak ve bilahare bu sıfatı kendisine soyadı olarak alıp resmileştirecektir.

Aynı şekilde serüvenli bir yetiştirme sürecine tabi tutulan bir başka meşhur Kıbrıslı da Sadrazam Kamil Paşa’dır. Kamil Paşa da Lokmanhekim’den 46 yıl önce, mütevazı bir köy çocuğu olarak 1832 yılında Kıbrıs’ta dünyaya gelmiştir. Babası yüzbaşı Salih Ağa hem onu, hem de kardeşlerini, ilkokuldan sonra Rum ortaokullarına vererek tahsillerini yabancı okullarda sürdürmekten çekinmez. Salih Ağa orta eğitimden sonra tahsillerini tamamlamak üzere çocuklarını Mısır’a gönderir. Bunların arasında Kamil’in en parlak zekalı olduğu görülür. Hidiv’in (Mısırı yöneten padişah naibinin) sarayında Hidiv’in çocukları için İngilizce dersi verecek birisi arandığını öğrenince, İngilizcesi kafi olmamakla beraber, bu göreve talip olur. Sarayda bu müracaatı kabul edilince, genç Kamil kendisine bir İngilizce hocası tutar ve onun öğrettiklerini o da Hidiv’in çocuklarına öğreterek görevini yerine getirir. Sonunda Hidiv onu da kendi çocukları ile beraber, Londra’ya gönderip yüksek tahsilini meşhur İngiliz siyaset adamı Lord Salisbury’nin gittiği aynı okulda tamamlamasına vesile olur. Daha sonra da Kıbrıslı Kamil Paşa namı ile Osmanlı Sadrazamları arasında yer alır. Dolayısıyla bir Kıbrıslının Cumhuriyet Türkiye’si’ne de Cumhurbaşkanı olabileceği hususunda zaman zaman ortaya sürülen görüşler o kadar da yersiz bir düşünce olmasa gerek.

Sağlık Konusundaki Çalışmaları

1900’lü yıllar Osmanlı Devleti’ne “hasta adam” sıfatının verildiği yıllardır. Kendisini yenileyememiş ve gelişen teknolojiye yabancı kalmış devletin bünyesinde bin bir türlü rahatsızlık başını almış gitmekte olduğu bir devirdir. Aynı zamanda, aydınların da kendi aralarında bölük pörçük oldukları bir devirdir. Problemler arttıkça Devlet baskısının da arttığı ve aydınlara güvenin kalmadığı bu günlerde ortaya çıkan Jön Türkler olayı bir anaför mahiyetinde ülkeyi sarmış durumdadır. Bu şartlar altında bunalan Doktor Hafız Cemal, Avrupa’ya giderek bir müddet farklı ülkelerde dolaşır ve sonunda doğduğu ülkeye dönerek mesleğini kendi hemşehrileri arasında icra etmeye karar verir. Adaya ayak bastıktan hemen sonra sosyal yapı ve mesleği ile ilgili çarpıcı tesbitlerde bulunmaya başlar. İlk parmak bastığı husus doktor-eczacı ikilemi içerisinde fakir halkın yaşadığı zorluklardır.

“...Lefkoşa’da geçirdiğim o iki aylık... bekleyiş sürecinde çoğu eczacının sırf halkın parasını almak için izledikleri kötü yolu, yaptıkları soygunu görüp anlamıştım. Her doktorun işbirliği yaptığı özel bir eczane vardı; ya da bazı hekimler dolaylı olarak kendi adına çalışan eczaneler kurmuşlardı... Bir gün 13 şilin 4 kuruşa yaptırılan bir reçete bilgime getirilmişti. Harcanan ilaç ve eczacı emeğini gözönünde bulundurarak hesap ettim ki bu işten eczacı 8 kuruş almış olsaydı bire iki buçuk kazanmanın yanısıra ücretini de çıkarmış sayılırdı... Bundan ötürü bu soygunculuğun

önünü almayı düşündüm. Yapılacak iş, cins ve mezhep ayırmaksızın genel sağlığa karınca kadarınca hizmet etmek ve dolayısıyla milli servetin çoğalmasına katkıda bulunmak amacıyla insaflı bir fiyat biçerek reçetenin üst başına yazmak suretiyle eczacıya kaç para verileceğini belirtmekten ibaretti... ”⁴

Doktor Hafız Cemal, koca Kıbrıs'ta hep eczacıların Rum oldukları ve altmış bin Türk halkının hiç eczacısı bulunmadığı gerçeğini dikkate alarak bir kaç Türk eczacı yetiştirmek için faaliyete geçer ve Lefkoşa lisesinden iki genç seçerek onları çalıştığı eczaneye çırak olarak alır. Hükümet yasalarına göre pratik tecrübe elde edenlerin imtihanla eczacı olmaları mümkündür. Doktor Hafız Cemal, Eczacılık yanında fakir hastalara parasız sağlık hizmeti vermekle ilgili bir teşebbüsünden de bahseder. Gerek ilkinde gerekse bu alıntıda Doktor'un toplum hassasiyeti ve milli servetinin ziyan edilmemesi hususunda ne kadar duyarlı olduğunu da görmekteyiz.

“...Her fert, elinden geleni yapsa, sağlıklı olanlar varlık ve esenlik kazandıran işleri tutsalar dünya yüzünden fukaralık kalkmış olurdu... Küçük yaştan itibaren çocuklarımızın geleceğini kazanmalarına çalışmadığımızdan dolaydır ki gençlik dönemine ulaşmış kardeşlerimizin çoğu karanlıklara, yokluklara düşüyor... Gün işleyip gün yiyen fakirlerin de bir an önce hekime başvurup iyileşerek günlerce yatakta yatmamaları milli servet ve kamu sağlığı bakımından bir kazanç sayılmaz mıydı?... ”⁵

Hatıralarında fakirlere parasız sağlık hizmeti verilmesi hususunda toplum fertlerinin bu hizmeti nasıl istismar ettiğini de etraflıca açıklar. Görülüyor ki Doktor Hafız Cemal, toplumun sadece sağlıkla ilgili olan hastalıklarına değil, manevi rahatsızlıklarına da neşter vurmaktan çekinmez. Parasız tedavi olmak maksadıyla hali vakti yerinde zengin hanımların eski bir çarşaf örtünerek kliniğine gelip çok fakir olduklarını iddia ederek parasız muayene ve ilaç verilmesini istediklerini kaydeder. Doktorun ünü yayıldıkça ve müşterileri çoğaldıkça bu istismar vak'aları da çoğalmaya başlar. Fakir kimselere verilen hizmeti aksatmamak için bu gibi hareketlere karşı aldıkları tedbirler toplumun yapısı hakkında da bilgi verir.

Sadece Lefkoşa değil, diğer kasabalardan da gelen hastaları, muayenehane olarak kullandığı eczahane odalarına sığmaz olur. Bunun için, Lefkoşa'nın en büyük konaklarından bir tanesini kiralayarak bir muayenehane tesisine teşebbüs eder. İsmi de “Doktor Hafız Cemal Afiyethanesi” olarak kor. Sağlık bilgilerinin olmadığını, okullarda sağlık derslerinin verilmediğini tesbit ettikten sonra bir çare düşünür ve kendi muayenehanesinde bir “İslam Kütüphanesi” tesis eder. Küçük sağlık kitapçıkları yayınlamak bunları muayeneye gelenlere parasız dağıtmaya başlar. Okuması olmayanlara da kitapçıkları alıp öğrencilere veya yakınlarına okutup dinlemelerini salık verir. Hastahanedeki çalışanların sayısı çoğalmış, eczacılık öğrenmeye çalışan gençler de iyice yetişmiş bir duruma gelince, Rum toplumunda bir tepki oluşmuş ve beraber çalıştıkları Eczacı Eftihi Efendi'den eczacı çıraklarını durdurmasını istemişler. Üstelik kendisini “Helvacı”, “Türk Dostu” diye sıfatlamışlar.⁶ Durumun kendisine aktarılması üzerine Eftihi efendiye, eğer bu çıraklara yardımda devam etmez ise kendisine hiç bir reçete göndermeyeceğini belirterek çırakların çalışmaya devamı sağlanmış olur.

Gecesini gündüze katarak diğer kasaba ve köylere de sağlık hizmeti götürmek gayreti içerisinde uğraş verirken, daha önceleri tedavileri için Beyrut'a giden bazı zenginlerin bundan vazgeçip kendi kliniğine devam ettiklerini de memnuniyetle izler ve ismi Gureba Hastahanesi olacak daha teşhizatlı bir tesis kurmaya karar verir.

"...Koskoca Kıbrıs'ta tam teşekküllü bir hastane mevcut olmadığından böyle bir atılımla ahalisinin yüzde yetmiş beşten fazlası hastalıklı bir ülkeye en iyi hizmeti vererek kamu sağlığına katkı yapacağımızdan emindim. Bu denli bir nimeti, afiyet sağlayan bir milli müesseseyi Kıbrıslıların benimseyip desteklemeleri de beklenen birşeydi. Sözün kısası son derece asri, modern bir müessese kurmayı tasarlıyordum da acaba başarabilecektim? Yüz bin kere teessüf ki heyhat!..."⁷

Toplum Bilincinin Çöküşü

Doktor Hafız Cemal verimli çalışmalarını, hastahane ve eczahane açmakla ilgili gayretlerini anlatırken toplumu ile ilgili olarak acı acı bir serzenişte de bulunmaktan kendisini alamaz.

"...İnsan hayırlı işler ve milli kazançlar yolunda ilerlerken engeller, facialarla karşılaşmasa ne güzel olurdu! Şu varlık alemine, yaratıkların en şerefli olarak gelen insanoğlunun bir bölümü, neden yararlı girişimleri süreklilikle ortadan kaldırmaya çalışıyor, acaba?.."

Müşterilerimizin hadsiz-hesapsız çoğalmasını, girişimlerimizi ve işlerimizin genişlemesini çekememeğe başladılar. Biz kurmayı tasarladığımız Gureba hastahanesi'yle ilgili inceleme ve araştırmalarımızı sürdürürken bilinmeyen ellerce meğer onun üzerine siyah bir örtü çekiliyormuş."

Doktorluk hizmetini sürdürürken bir çok köy ve kasabayı da gezmiş olan Hafız Cemal, toplumun yapısını da incelemeye tabi tutarak bazı tesbitlerde bulunur.

"...Türklerin %99 oranında eğitim-öğretim ve sanattan yoksun olduklarını söyleyebilirim. Hristiyanlar ise %99 oranında bilgi ve sanat bakımlarından donanımlı... Adamızın hiç bir köy veya kasabasinda Türk olarak bir tek hekim, eczacı, diplomalı ebe bile yoktur. 60 bini aşkın Türk halkının tıp, eczane ve ebelik ihtiyacını Rumlar karşılıyor... Rum avukatlarına karşı çıkararak milletin haklarını savunup koruyacak Türk avukatlarımız yok. Lefkoşa'da o esnada iki avukatımız türemişse de; en büyük hukuk ve cinayet davalarını Rumların, Ermenilerin, İngilizlerin avukatları yürütmekte idi."

Yaşamsal önem taşıyan meslek dallarının dışında Türklerle Rumların ilgilendikleri sanat ve marifetlerini de inceleyen Doktor Hafız Cemal, şu tesbitlerde bulunur:

"...İşte Türk sanatçıları: Şamışıcı, yoğurtçu, muhallebici, yemenici, şerbetçi. Dondurmacı, sahlepeçi, börekçi, tellak, ırgat, çiftçi, beyler, paşalar, ağalar! Pek az sermayeli küçük bakkallar, eski tarzda berberler, birçok şık beyler! Genel olarak köy ve kasabalardaki Türkler arasında anlaşmazlık, çözüklük, aleyhtarlık,

çekememezlik, kavga, kötüye kullanma ve sürekli zevk ve safa içerisinde eğlenip gitme... Millet uğruna çalışma ve özveri sönmüş. Eski usulle eğitim-öğretim veren ilkokullar.

Hristiyanların ise en önemli sanat dalları şunlardır: Demirci, dökmeci, kazancı, demir tornacısı, tesviyeci, tenekeci, boyacı, çinkocu... Freng terzi, cildci, komisyoncular, bankacılar, gemici kaptan, mühendis, hekim, eczacı, avukat, diplomalı ebe, mükemmel matbaacılar, gazeteciler, un, pamuk, kiremit, alçı fabrikaları, bakırcı, kuyumcu, yeni tarz üzere berberler.

Bütün kasabalarda, hatta her köyde mükemmel...yeni tarz üzere erkek ve kız okulları, ticaret ve dil okulları var!

Milli kalkınma konularında Rumlar genellikle birlik ve dayanışma içerisinde. Dinlerine son derece bağlı ve inançlı!

Uzatmayalım; sosyal kalkınma için her ne nitelik ve kararlılık var ise Rumlarda. En esaslı para getirici, her yerde geçerli sanat ve beceriler, meslekler işler hep Hristiyanlarda... ”

Doktor Hafız Cemal iki toplumun sosyal yapılarını ve iktisadi durumlarını tesbit ettikten sonra, “*Vatan evlatlarının ve milletin geleceğini temin için çok çareler düşünüp araştırdım; en nihayet Kıbrıs'ta bir teknik okul açmanın gerekliliğine kesinlikle inanarak “Kıbrıs Cemiyet-i Hayriye-i İslamiyesi'ni kurmaya giriştim”* der.

Teknik Okul Kurma Serüveni

Doktor Hafız Cemal'in girişmeye karar verdiği teşebbüs, sıradan bir iş olmadığı gibi, hükümetlerin veyahut gerekli mali varlığı olan kurumların bile kolay başa çıkamayacağı bir işti. Eğitilecek olan insanlar maddi imkanı olmayan gençlerdi. Bunların eğitimlerine hatırı sayılır bir katkıda bulunması imkansızdı. Doktor bunu başaracak fakat toplumundan beklenen desteği bulamayıp, sükutu hayale uğrayacaktı.

Kıbrıs Türk toplumunun böyle bir kaynağı olmadığı gibi, müstemleke idaresi de gereken yardımı yapmaya meyilli değildi. Bunu ancak toplumu inandırarak, toplumun gönülden katkısını ve desteğini elde ederek yapabildi. Bu maksatla Kıbrıs çapında faal olacak ve “teknik okul”un finansmanını sağlayacak bir kuruma ihtiyaç vardı. Bu kuruma üye olanlar ayda bir kuruş verecekler ve kasabalardan köylere kadar yayılacak bu kurumun denetimiyle, bu paralar biriktirilerek okulun kurulması gerçekleştirilecekti. Toplanan paralar Osmanlı Bankası'na yatırılacak ve meblağ on bin lira olunca faaliyete geçilecekti. Okula alınan öğrenciler beş yıl parasız eğitim görecektir, okulun yurdunda yatıp kalkacaklar ve usta çıkanlara bedava aletler verilecekti. Her usta yanına beş çocuk alıp sanatını onlara da öğretmek taahhüdü altında olacaktı. Bu teşebbüse Hürremzade Hakkı Efendi, Belig Paşa ve Derviş Paşa gibi toplumun ileri gelen eşrafını da inandırarak yardımlarını sağlamıştı. Muhtarlar gönüllü olarak tahsildarlığı üstlenmişti. Denebilir ki, ada çapında toplumun demokratik prensiplere uygun olarak oluşturduğu bir nevi ulusal Eğitim Konseyi

ortaya çıkmıştı. Doktor Hafız Cemal akşamları farklı mahallelere giderek halka geniş bir şekilde Cemiyet-i Hayriye'nin hedeflerinin anlatılmasını ve gördüğü ilgiyi hatıralarında keyifle anlatır. Aynı şekilde köylere de giderek kuruluşun tabanını Türkler'in iskan ettiği her bölgeye götürür. Fakat hastahane kurmak vesilesi ile yaşadığı olumsuzlukları burada da göreceğinden emindir.

*"... Ülkemizin bir adeti var: Bir olay başlangıcında aydın ve halk kesimince çok beğenilip alkışlanır, gün geçtikçe de kendilerini eşraftan sayanlarca aşağılanarak ayıplanır. Sonunda bunlar halk kesiminin fikrini de bozarak o işi darmadağın ederler."*³

Doktor Hafız Cemal eğitimle ilgili bir kaç kurumun sahibidir. Bunlara kısaca bakacak olursak:

Osmanlı Dil Okulu: Akşamları ders verecek ve geceleri kahvehane ve kumarhanelerde zamanlarını öldüren gençlere hitap edecek bir kurum olarak düşünülmüştü. Bu okulda İngilizce, Rumca, Türkçe, Fransızca gibi dersler öğrenilecekti. Doktorun ifadesine göre ilk hafta 460 öğrenci kurslara kaydolunmuştu.

İslam Gazetesi ve Matbaası: Rumların on dört düzenli ve mükemmel gazete ve matbaalarına karşılık, bizim ancak iki gazetemiz yayınlanıyordu. Bu gazetelerin sadece harfleri vardı. Makineleri olmadığı için Rum basımevlerinde basılıyordu. Bu durumu gören Doktor, bir matbaa kurmaya karar verir.

"... Vatandaşlarımın fikir ufkunu geliştireyim ve hem de ahalimizin yapısında sinip kalmış olan Osmanlılık duygularını uyandırayım. 60 bin nüfustan ibaret olan Kıbrıs Türklerini de Yunan ve İngilizlere muhabbet yerine Osmanlılığa eğilimli ve bağımlı kılayım... Fakat acaba nasıl bir yol tutmalı ki, gazete her köy ve kasabaya gitsin de herkes okusun..."

Doktor matbaayı nasıl kurduğunu hatıralarında etraflıca anlatır. Kıbrıs Teknik Okulunu da açmaya muvaffak olur ve onunla ilgili olarak etraflı bilgi verir.

İslam Kütüphanesi: Teknik Okul bünyesinde kurulmuş olmakla beraber halka da açık bir faaliyet olarak tesis edilmişti. Ayrıca kütüphane yayını olarak faydalı bilgiler içeren kitaplar da yayınlanmağa başlanmıştı.

Osmanlı Hürriyet Bando-Muzikası: Doktorun ifadesine göre, *"Ahalimizin gösteriye, zevku safaya daha çok meyilli olduklarını ve Rumların Liseleri'nde ve hatta her kasabada bando muzika oluşturarak, Yunan emellerini beslemeğe çalıştıklarını görmekte olduğumuzdan..."* okulda bir Bando kurmaya karar verir. Ardından Vali'den özellikle rica ederek Polis Bandosunun yöneticisi Mösyö Jozef'in maaş karşılığı okulda görevlendirilmesini sağlar.

Doktor Hafız Cemal anılarında, okulun yapısı, çalışma yöntemi, mensupları, kendisine yardımcı olan zevat hakkında verdiği bilgilere ilaveten, faaliyetlere çomak sokmağa çalışanlar hakkında da bilgi verir. Bunları burada anlatmaya gerek görmemekle beraber, sosyal yapımız ile ilgili araştırma yapanlara epey malzeme

olduğunu belirtmekte yarar vardır. Son noktada “yenilgiyi” kabul etmek durumunda kalan Doktor, müesseseyi devralacak ve toplum adına yürütecek kurumlar veya şahıslar olabileceği düşüncesiyle bir müddet bekler. Sonunda beleş addedilecek fiyatlarda okulun alet ve avadanlıklarını ve matbaayı haraç mezat satar.

Sonuç

Doktor Hafız Cemal Lokmanhekim’in anılarının sonunda “*Kıbrıs Osmanlılarına Mahsus Parlak İstikbal Programı*” ismi altında, 22 sayfa tutan bir bölüm vardır. 102 maddeden ibaret olan bu program, bir tek düşünürün acı tecrübelerinden sonra, kendi cemaat mensuplarının acımasız zulmüne rağmen, toplumuna küsmediği ve hala daha ileride, halen elde edemedikleri refah ve huzura kavuşmaları için birşeyler yapmaya muktedir olduklarını düşündüğünün bariz bir misalidir. Liste herhangi bir tasnife ve sınıflandırmaya tabi tutulmuş olmamasına rağmen, bir seri hedefler olarak kabul edilebilir. Birinci maddede Hafız Cemal şöyle der: “*Her milletin ruhu eğitim-öğretim olduğundan en önce okullara önem vermeli. Türk bulunan en ufak köylere bile asri, güçlü öğretmenler atanmalıdır.*”

En sonucusu olan 102 numaralı maddenin başında, “*verilen hedefleri gözetleyerek gece ve gündüz çalışmakta devam edecek olurlarsa çok kısa bir zamanda kalkınma ve gelişmenin en üst düzeyine ulaşmış bulunacaklardır*” der. Amma velakin “*...şimdiki gibi bilgisizlik-beceriksizlik, sanayisizlik, bölünmüşlük, tembellikle vakit geçirip işbu programda ön görüldüğü gibi hareket etmeyecek olurlarsa, Ada Türklerinin karanlık geceleri, çökmüş hayatları ve yakın tarihlerinin sayfaları için şimdiden birer hazin Fatıha okumamız gerekecektir, inancındayım. Yüce Mevla bütün İslamları koruyup muhafaza buyursun-amin!*”

Notlar

¹ Değerli araştırmacı yazarlarımızdan sayın Ahmet An’ın yayına hazırladığı “*Kıbrıs’ın Yetiştirdiği Değerler*” isimli çalışması 1782-1899 yılları arasında doğmuş ‘şairler sultanı’ Müftü Hilmi Efendi’den iş ve siyaset adamı Nejmi Avkıran’a kadar 163 kişinin biyografisini içermekte ve ilgilendikleri sahalarla katkıda buldukları çalışmalar belirtilmektedir.

² Çok güzel bir tesadüf eseri olarak Doktor Hafız Cemal’in “*Kıbrıs’ta Geçen Dört Senelik Tarih-i Hayatım*” isimli ve 1909 yılında neşrettiği hatıraları, muhterem Harid Fedai Bey tarafından Türkçe’ye uyarlanarak “*Anı-Yaşantı*” ismi altında yayınlanmış bulunmaktadır. ISBN 975-97065-5. (Kitabı yayınlayan kurum, Dr. Hafız Cemal Lokmanhekim ve Eşi Sabiha Lokmanhekim Sağlık Vakfı’dır. Adres: Beylerbeyi, Şemsi Bey Sk. No.7 İstanbul. İlgi anılardan bu tebliğde geniş bir şekilde faydalanılmıştır.

Harid Bey kitaba yazdığı mütevazı önsözde: “*... Hekimlerin ve bu adayı bilenlerle sevenlerin, hatıralarıyla her bakımdan çok kritik bir tarih kesimini dile getirmiş bu ilginç kişinin çok yönlü yaşantısını, bu yaşantının Kıbrıs boyutunu ibretle okuyacaklarını umarım,*” der. Kendi ülkesi ile ilgili tarih şuuruna sahip olmak isteyen herkes için bu anıları okumak bir vecibedir diyebiliriz.

³ Fedai, Harid (Uyarlayan). "*Anı-Yaşantı*" s. 6-7.

⁴ a.g.e. s.19.

⁵ a.g.e. s. 23.

⁶ a.g.e. s.31.

⁷ a.g.e. s. 37.

⁸ a.g.e. s. 58.

Kaynakça

Fedai, Harid. *Hafız Cemal Lokmanhekim, Anı-Yaşantı*, İstanbul 2001.

Lokmanhekim'in Kıbrıs Türk Eğitimi İçerisindeki Önemi

Ali NESİM*

Giriş

Kıbrıs'ın yetiştirdiği önemli kişilerden birisi olan Lokmanhekim, bir hekim olarak topluma hizmet etmekle yetinmemiş, toplumdaki eğitim eksikliğini de gidermek için düzenli çalışmalar yapmıştır. Toplumun zanaattaki ve ticaretteki geri kalmışlığının eğitimsizlikten kaynaklandığını teşhis ederek, Kıbrıs Sanayi Mektebi'ni kurmuştur. Bilgiden yoksun insanları eğitmek için yayın seferberliği başlatarak, toplumun belirli bir dönemine, eğitimci olarak da damgasını vurmuş ve iz bırakmış eğitimciler arasına girmeye hak kazanmıştır.

Kendini topluma adayarak toplumun yenileşmesi ve gelişmesinden başka hiçbirşey düşünmeyen bir aydın olan Lokmanhekim, Kıbrıs Türk halkının sosyal tarihinde önemli bir halkayı oluşturmaktadır. Onun yaptıkları, yapmak istedikleri ve etkileri sosyal tarih ve antropolojik araştırmalarda ele alınmalıdır.

Dr. Hafız Cemal Lokmanhekim Kimdir?

'*Batmayan Eğitim Güneşlerimiz*' adlı kitapta Hafız Cemal'i de unutulmayan öğretmenler arasında saymıştım.¹ Bu kitabı yazdığım 1987 yılında, Lokmanhekim hakkında çok az şey biliniyordu. *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi*'nin yazarı H. Behçet onun hakkında bazı bilgiler vermişti. Harid Fedai'nin *Kıbrıs'ta Masum Millet Olayı* (1986) adlı kitabında Dr. Hafız Cemal'in makalelerine yer verilmişti. Ayrıca *Yeni Tarih Dergisi*'nin 15 Ocak 1954 tarihli sayısında ve *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*'nin Mart 1964'teki *Kıbrıs Özel Sayısı*'nda onunla yapılan söyleşilere de rastlamak mümkün.

Harid Fedai Bey, Kıbrıs Sanayi Mektebi'ni tanıtan kitabını 1997'de yayımlamıştır². Yine Harid Bey, Lokmanhekim'in *Anı-Yaşantı* kitabını bir-iki ay önce yayımlamıştır. Bu değerli kitap Hafız Cemal'in iki değerli anı kitabını bizlere kazandırmıştır. Böylece onun hakkında yeterli birikim sağlamış bulunuyoruz. Bu sempozyum da bilgilerimize

* Araştırmacı-Yazar, Kıbrıs Türk Yazarlar Birliği Başkanı, KKTC

yeni bilgiler ekleyecektir. Ancak onun hakkında en değerli bilgiler şüphesiz bizzat onu tanıyan özellikle akrabası Zihni İmamzade'nin bizlere aktardığı ve *Batmayan Eğitim Güneşlerimiz*'e aldığım bilgilerdir.

Lokmanhekim'in Kıbrıs'ta bulunduğu dönem olan 1904-1909 yılları, Osmanlı egemenliğinin Kıbrıs'ta hâlâ ağırlıklı olarak hissedildiği yıllardır. İngiliz yönetimi bir kiracının sahip olduğu haklardan daha fazlasına sahip değildir. Osmanlıdaki yönetim zaafı ve Kıbrıslı Türkler'in karakterlerindeki olumsuz alışkanlıklar, Kıbrıs'ta devam ettiğinden, yenilik yapmak ve yeni bir zihniyet yaratmak, o günlerde, hemen hemen imkânsızdır. Üstelik Kıbrıs'a geldiği günden itibaren şüpheli bir kişidir. Padişah'ın casusları onu izlemektedir. Jön Türk olduğu şüphesi ile Kıbrıs'ta Osmanlı yanlısı bürokratlar tarafından dışlanarak ve her türlü zorlukla savaşmak zorunda kalmıştır. *Anı-Yaşantı*'da bu hususlar detaylı olarak anlatılmaktadır (s. 62).³

Kurmuş olduğu Kıbrıs Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye kuşkuyla bakılan bir dernektir; oysa bu derneği büyük hayallerle kurmuştur. Fakat derneğin İstanbul'a yolladığı ve eczacı olmaları amaçlanan öğrenciler de, kendi ifadesi ile "alçakların ihanetine" uğramıştır (s. 61).⁴

Aynı şekilde Osmanlı Dil Okulu amaçları bakımından büyük ilgi görmüştür. Türkçe, Arapça, Farsça, İngilizce, Rumca, Fransızca öğrenmek isteyen 500'e yakın öğrenci okula kaydolmuş, ancak fesat yuvası olarak değerlendirilen bu okul da dağıtılmaya çalışılmıştır.

Teknik Okulun Açılması

1900'lü yılların başında, Kıbrıslı Türkler'in orta öğretim kurumları yok denecek kadar azdı. İdadi'de 77 öğrenci, Rüştü'de 142 öğrenci, Viktorya Kız okulunda ise 100 öğrenci bulunuyordu. Bu okullar meslek okulları değildi; oysa Rumların 5 adet meslek- ticaret okulu vardı. Tali okulların, yani orta dereceli okulların başında bulunan kişiler, özellikle İstanbul'dan gelen Başkan Osman Nuri, Müftü Ali Rıfki, Lefkoşa-Girne Mebusu Hacı Hafız Ziyai Efendi ve Evkaf Murahhası Musa İrfan Efendi, hem koyu birer 'Osmanlıcı' hem de 'İngiliz yanlısı' olduklarından kendi otoriteleri dışındaki oluşumlara izin vermiyorlardı. Aldıkları medrese eğitimi, yenilikçi açılım ve atılım yapmalarına engeldi. Şüphesiz arkaalarında, büyük destekçileri olan tutucu bir halk vardı.

Dr. Hafız Cemal'in büyük paralar harcayarak kurduğu Kıbrıs Sanayi Mektebi'nin ciddi bir toplumsal boşluğu dolduracağı yadsınamazdı. Çünkü kendisinin de dediği gibi:

"... Türklerle Rumların sanat ve maarifetlerini de inceledim. İşte Türk sanatçıları: şamışici, yoğurtçu, muhallebici, yemenici, şerbetçi, dondurmacı, sahlepçi, çaycı, çörekçi, kahveci, nalbant, yorgancı, keçeci, börekçi, kahvaltıcı, tellâk, hamamcı, hancı, uşak, yük arabacısı, hizmetçi, hamal, ırgat, çiftçi... bazı memurlar... kunduracılar, beyler, paşalar, pek az sermayeli bakkallar, parasız şık beyler! Genel olarak köy ve kasabalardaki Türkler arasında anlaşmazlık, çözüklük, aleyhtarlık,

çekememezlik, kavga, kötüye kullanma ve sürekli zevk ve safa içinde eğlenip gitme... Millet uğruna çalışma ve özveride bulunma sönmüş. Eski usulle eğitim öğretim veren ilkokullar..."

Hafız Cemal o günlere ait saptamalarında Rumları tanıtıyor:

"Hıristiyanların ise en önemli sanat dalları şunlardır: demirci dökmeci, kazancı, demir tornacısı, tesviyeci, tenekeci, boyacı, çinkocu, fabrikacı, makineci, arabacı, karutsacı, otomobilci, terzi, ciltçi, tüccar, bankacı, gemici, mühendis, eczacı, avukat, diplomalı ebe, yüksek memur, matbaacı, bakırcı, kuyumcu, pastacı... Bütün kasabalarda, hatta her köyde mükemmel ve muazzam yeni tarz üzre kız ve erkek okulları, jimnasyolar, ticaret ve dil okulları... Sosyal kalkınma için her ne nitelik ve kararlılık var ise Rumlarda (Anı-Yaşantı, s. 53-54)."

Bu nedenle, Hafız Cemal kendi Sanayi Mektebi'ni kurarak 10 dalda öğrenime başlıyor. Amacı, Türk toplumunda eksikliği duyulan zanaatlarda ve meslek dallarında eleman yetiştirmektir. İki yıl süren bu okuldan yetişen demirci, dülgere, yapıcı, pek çok meslek adamı Türk halkı içerisinde 'ilkleri' oluşturur. Bunların yetiştirmiş olduğu çıraklar da günümüze kadar ulaşmıştır.

Zihni İmamzade'nin, Hasan Behçet'in ve diğer çağdaşlarının anlattıklarına göre Hafız Cemal yaptıklarıyla gurur duyuyor, sergiler açıyor, siparişler alıyor ve sokaklarda geçit törenleri yaparak neler öğrettiklerini halka gösteriyor. Ancak kendini çekemeyen tutucu liderler, yarım yamalak bu meslekleri yapanları kışkırtıyor ve doktor ile öğrencileri yuhalanıyor, alay konusu oluyorlar.

Sonuç

a. Zanaatlerin okulda öğretilebileceği, Müslüman-Türk topluluğunun anlayışı dışındadır. Hafız Cemal bunu hesaba katmamıştır.

b. İngilizciler ve Rumlara, Türkler'in teknolojiye ve ticarete ileri gitmesini istememektedirler.

c. Medrese zihniyeti topluma egemendir ve bir bireyin, siyasilerin yardımı olmadan bunu aşması olanaksızdır. Oysa onlar aydınlanmayı kendilerine en büyük rakip olarak görmektedir.

Tanzimattan beri modernleşme çabaları, batı düşünce ve biliminden çok, İslam ilkelerini ve toplum kültürünü temel olarak almaya çalışıyordu. Bu yanlış bir yapılandırma biçimi olarak asla başarıya ulaşamamıştır. Lokmanhekim her ne kadar dine ve Osmanlılığa karşı gelmemiş olsa da, din ve Osmanlı yanlılarını kendi safına çekememiştir.

Yine Lokmanhekim'in hesaba katmadığı bir başka gerçek, bilgiyi ve eğitimi yönlendirmenin otoriteyi elinde tutanlara ait olmasıdır. Erk sahibi olmayanlar toplumsal eylem yapamazlar. Erk sahipleri ise gücünü medreselerden, imam ve

müdürlüklerden alıyordu. O gün için onlarla savaşmak bir hayaldi; nitekim iki yıl sürebildi, ancak yankıları günümüze kadar ulaşabilmiştir. Dr. Hafız Cemal'in bu eğitimci yönü unutulmamalıdır.

Notlar

¹ *Batmayan Eğitim Güneşlerimiz*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1987, Lefkoşa.

² Fedai, Harid. *Kıbrıs Sanayi Mektebi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997, Ankara.

³ Fedai, Harid. *Dr. Hafız Cemal Anı-Yaşantı*, 2001, İstanbul.

⁴ A.g.e.

Doktor Hafız Cemal İçin Anlatılanlar

Ulus IRKAD*

Kıbrıs Türk toplumu içerisinde yakın zamanlara kadar gerek yazmaya ve gerekse arşivciliğe önem verilmemesinin eksikliklerini Doktor Hafız Cemal'in hayatını araştırırken farkettim. Kimi kaynak kişiler ve araştırmacı yazarlar, onun Baf'ta doğduğunu iddia ederken (Bener Hakkı Hakeri: 1992:151) kimi araştırmacı ve yazarlar da Lefkoşa'da doğduğunu yazmaktadırlar (Ali Nesim:1987:63). Ölüm tarihi konusunda da çelişkili tarihlerle karşılaştım.

Onun, 1874 yılında doğduğu hakkında da bazı kaynaklarda bilgiler vardır. Ailesinden bazı insanların dediği gibi, 1950'li yılların sonunda ölmüşse ve de 1874 yılında doğmuşsa, öldüğü zaman 118 yaşında olmadığı ortaya çıkar. Bunun yanında, eğer 1950'li yılların sonu veya 1960'lı yılların başında ölmüşse ve öldüğü zaman 118 yaşlarındaysa, demek ki Hafız Cemal'in 1874 yılından çok önce doğması gerekiyor. Tabi bunun yanında bazı araştırmacı yazarlarımız, onun 1874 yılında doğduğunu ve 1982 yılında öldüğünü de yazmışlardır. Baf'ın yaşlıları, ölümünün 1950'li yılların sonu olduğunu iddia etmişlerdir. Dr. Ahmet An, *Kıbrıs Türk Kültürü Üzerine Yazılar* adlı kitabında, ölümünü 110 yaşında, ve 19 Nisan 1967 olarak vermektedir.

Dr. Hafız Cemal'in Kimliği

Yaklaşık 108 yaşında ölen Hafız Cemal, 1874 yıllarında Lefkoşa'da doğmuş olmalıdır. Çünkü kendisi, babasının Lefkoşa'da kadı bulunduğu esnada doğduğunu yazmıştır (Emekli Öğretmen Zihni İmamzade, Hafız Cemal'in 111 yaşında öldüğünü söylemiştir). Böylece onun, 1982 veya 1984'te öldüğünü söyleyebiliriz (Ahmet An, onun 1967 yılında öldüğünü araştırmasında yazmıştır, U. I). Babası Nuh Taci, Bor'un asil bir ailesinden gelmiş, İstanbul medreselerinde ve kadı yetiştiren Mektebi Nüvab okulundan sonra, Osmanlı hükümeti tarafından önce Limasol'da, sonra da Baf'ta kadı olarak görevlendirilmiştir. Bu arada Nuh Taci Efendi, İstavrokonno köyünde kadılık eden ve çok zengin olan Süleyman Efendi'nin kızı Emine Şerife hanımla evlenmiştir. Daha sonra Nuh Efendi ve damadı, Trablusgarb'a atanmışlardır. Orada eşi ve kızı ölmüştür. Kıbrıs'a dönüşte Kadı Nuh Efendi, Baf'ta Emine Molla ile evlenmiştir (Zihni İmamzade, Emine Molla'nın öz halası olduğunu söylemiştir). Ondandır Hilmiye adında bir kızı olmuştur. Hastalanan Nuh Efendi, tedavi için

* Öğretmen, Araştırmacı-Yazar, KKTC

gittiği Beyrut'ta ölmüştür. Cemal, babasından kalan malın mahkemece paraya çevrildiğini ve payına 75 İngiliz lirası düştüğünü ifade eder. Ayrıca ana paranın faizinden de, günlük 60 para düşmekte imiş.

İlkokulu Baf Kasabası'nda, Aşağı Caminin yanındaki okulda okuyan Cemal, o zaman 'mektepte yalnız Kur'an-ı Kerim okunurdu' diyor. Tüm çocuklar yerde oturur ve sabahdan öğleye kadar hiç ara vermeden sınıfta kalırmış...”

Araştırmacı-yazar Ali Nesim, Hafız Cemal'in anılarından yola çıkarak o zamanki eğitim sistemi hakkında da bilgiler vermektedir.

“Kapıda asılı duran bir tahtanın bir tarafında “geldi” diğer tarafında “gitti” yazılı imiş; hoca efendiden tuvalete gitmek üzere izin alan çocuk, tahtanın “gitti” yüzünü çevirir; gelince “geldi” yazısını döndürürmüş. Duvarda ise falaka asılı imiş; ayrıca hocanın yanında uyuyan çocukları dürtüp uyandırmak için bir uzun değnek, bir de dövmek için kısa değnek varmış.”

Ali Nesim'in, Hafız Cemal'in anılarından aktardığına göre, o yıllarda ilkokullarda ders olarak Kur'an-ı Kerim okutulur ve Hatim ettikten yani bütün Kelam-ı Kadim bittikten sonra, bazı kitaplar okutulurdu. Nihayet yeni kitaplar geldiğinde, yeni sınıflar teşkil edildiğini ve kendisinin 4. sınıfa düştüğünü belirten Hafız Cemal, medreseye götürerek yeni kitapları okumamalarını söylediğini aktarıyor. Bu olay 1881 yıllarında olmalıdır, çünkü o yıllarda yönetim, ilkokul programlarında bazı değişiklikler yapmak için ilk adımı atmış bulunuyordu. Medrese hocasının etkisinde kalan Cemal, öğretmeni Hafız Ali Faik Efendi'nin neden çalışmadığını sorması üzerine demiş ki;

“Bu kitaplar denizden, memleketlerden, göklerden, ağaçlardan bahsederler. Biz kaptan, şair, bahçıvan olacak değiliz. Biz medresede okuyacağız, bu kitapların bize ne lüzumu var?”

Hafız Cemal'in anıları, Bafı Hoca İbrahim Efendi'den de bilgiler vermekte. Sadrazam Kamil Paşa'nın da onun kurduğu Medrese'de yetiştiğini öğrenmekteyiz².

Lokmanhekim (Hafız Cemal), Mart 1964 tarihli Türk Folklor Araştırmaları Dergisi'nde şunları söylemekteydi³:

“İlkokulun son sınıfında iken, bize Tevhid de okutmağa başladılar. Yani Kur'an-ı Kerim'in her harfini her kelimesini hakkıyla telafuz etmek. İlkokulu bitirince, ilk işim hafızlığa başlamak oldu. Yani Kur'an-ı Kerim'i ezberlemeğe başladım. Geceyi gündüze kattım. Altı ay zarfında bütün Kelamı Kadim'i tamamıyla ezberledim. Hocam bir dellal ile kasabada mahallelerine, çarşılarına ilan ettirdi. Perşembe günü sabah namazından sonra yüksek sesle Kelam-ı Kadim'in başındaki Sure-i Şerife'den okumağa başladım. İkindinden sonra dualar yapılacaktı ve bana “Hafız” ünvanı verilecekti.

Camii Şerif'te hocam (Hafız Ali Efendi), bütün hocalar, medrese talebeleri ve halkın çoğu hazır idi. Hatta kadınlara mahsus olan ikinci kattaki kafesli cami kısmında da

sofu Müslüman hanımları da toplanmışlardı.

Öğle namazından sonra tekrar okumağa başladım. İkinci namazından sonra da devam ettim. Nihayet Kur'an-ı Kerim'in hepsini yanlışsız bitirmiştım. Büyük bir İslam Cemaatı huzurunda Hafız Ali Efendi dua etti ve bana, Hafız Cemal ünvanını verdi. Kalktım bütün büyüklerin ve hocalarımın ellerini öptüm, onların dualarını aldım. Böylece Hafız oldum."

Hafız Cemal, ilk ve orta öğrenimini Kıbrıs'ta tamamladıktan sonra Beyrut Üniversitesi'nin Tıp Fakültesi'nden mezun oldu ve ardından İstanbul'a yerleşti. Jön Türklerle ilişki kurarak, 1905'te Kıbrıs'a döndü. Lefkoşa'da Hamidiye Kıbrıs Sanayi Mektebi'ni açtı (1905). Bu okul, Kıbrıs Türk toplumunun ilk meslek okuludur. Okulun yayın organı olarak *İslam* adında bir gazete yayımladı. 18 Nisan 1907'de ilk sayısı yayımlanan, 28 Mart 1909'da doksan beşinci sayısında yayımını sonlandıran bu gazete, haftada bir perşembeleri çıkıyordu. Bu gazetenin sahibi ve başyazarı kendisiydi. "Politik, fenni ve edebi" bir gazete olan *İslam*'da dinsel konulara öncelik verilmekteydi⁴.

Okulda kütüphane kurduğu gibi, 18 Nisan 1907'de "matbaası"nı da kurdu. Okul sınıfları için hazırladığı kitapları burada bastı. 1906 yılında, Dr. Hafız Cemal tarafından Hamidiye İslam Kütüphanesi dizisinde, tıbbi bilgiler içeren bazı kitapçıkların yayımlandığını biliyoruz⁵. Bunlar arasında, Türk Hamamlarının Hijyeni, Annelere Tavsiyeler, Bebekler Nasıl Beslenir?, Sağlık İçin Tavsiyeler, Hijyenik Genel Bilgiler gibi kitaplar vardır⁶. Yine bunlar arasında, Öğrenciler İçin Kapsamlı Genel Sağlık Bilgileri adlı kitabı da vardır. Kimilerinin çekememezlikleri ve bilinçsizce davranışlarından ötürü ikinci yıldan sonra okul kapatıldı. 1908 İhtilali'nden sonra tekrar İstanbul'a gitti. Kimilerine göre 1910'da Lefkoşa Türk Lisesi'nde öğretmenlik yaptığı yazılmaktaysa da bu okula öğretmenlik için başvurduğu ama uzun süre oyalatıldığı ve Jön Türkler'den olduğundan başvurusunun kabul edilmediği bilinmektedir. Türkiye'deyken Sarıay Cemiyeti'ni kurdu. *Lokmanhekim* adlı tıbbi bir dergi de yayımladı. Derginin Kıbrıs'taki satışını, M. Kemal Deniz Kitabevi üstlendi⁷. Hafız Cemal'in yayımlanan birçok eseri vardır⁸.

Kıbrıs Türk liderlerinden Doktor Fazıl Küçük, Dr. Hafız Cemal (Lokmanhekim) hakkında yaklaşık 27 yıl önce (1974) şunları yazıyordu⁹.

"Dr. Hafız Cemal, her ne kadar (konumuzdan uzak) gibi görünüyorsa da, 1907 senesinde Söz Gazetesi sahibini gazete çıkarmaya teşvik eden ve uzun müddet ısrar edip durduğundan, bunun yanında topluma yaptığı sayısız hizmetleri göz önüne alarak, birkaç satırla aziz hatırasından bahsetmek yerinde olur kanaatindeyim.

"Dr. Hafız Cemal (Lokmanhekim) ismi de gündün güne, diğer fedakar ve cefakarene hizmet edenler arasında unutulup gidiyor maalesef. Bu hem acı, hem de bizler için lehimize değil, aleyhimize topladığımız bir puandır. İlk tahsiline, Baf medresesinde başlamıştı. Güzel sesi vardı. Kur'an'ı seviyor, çok düzgün okuyordu. Hocaları kendine Hafız ismini takmıştı. Bir müddet sonra Beyrut İdadisi'ne giderek, tahsilini tamamlamış, ondan sonra da İstanbul'da, Tıbbiye'den mezun olarak yine aynı mektebe Profesör agreje olmuştu.

Doğduğu yere karşı büyük bir sevgisi vardı. Daima hasretini çekerdi. 1890'larda Kıbrıs'a ikamet ederek, doktorluğuna başladı. Toplumun kendi haline terkedildiği günlerdi. Lidersiz, başsız bocalayıp duruyordu. Ekonomik, sosyal, kültürel işlerimiz bir düzene girmeden, perişanlığın günden güne daha da artacağını takdir eden Dr. Hafız Cemal, ilk iş olarak gazeteciliğe başladı. Köy köy dolaşarak halkın diliyle onlara konuşuyor, aynı zamanda hastalarını tedavi ediyordu.

Gün geçtikçe toplum arasında sanatın söndüğünü ve her nedense sanata karşı bir antipati doğmakta olduğunu görmesi onu üzüyor, buna çare arıyordu. O güne kadar kazandığı servetini feda etmek kararını alarak, şimdiki Genel Hastahane'den Kuruçeşme'ye giden, hala ayakta duran fakat bugün yıkılmaya yüz tutmuş büyük evi kiralayarak, orasını yatılı okul haline getirdi. Köy ve kasabalardan öğrenci kabul ediliyordu. İlk günlerde hiç de kolay olmadı. Babaları, anneleri inandırmakta müşkilat çekiyor, yine de yılmıyor, bıkmıyordu. Başlatılan her hayırlı işin karşısına "fisebil" çıkan baltalayıcılar, ortada dolaştığını görür görmez, ise daha da azimle sarılmanın kaçınılmaz olduğunu takdir ederek, mesai saatlerinin bir kısmını da okula vererek, öğrencilerle bir arada bulunuyordu."

Doktor Fazıl Küçük, Doktor Hafız Cemal'e baltalayıcıların çıkardığı zorluklardan bahsetmekte ve okul kapısından çıkar çıkmaz peşine mahut kişiler, küçük çocukları takarak ona "Deli doktor, deli doktor gidiyor" diye tempo tuttuklarını, başına domates attıklarını yazmaktadır. Uzun zaman, Hafız Cemal'in buna tahammül ve sabır gösterdiğini, muayenehanesinden okula bisikletle gidip geldiğini, bu defa da kapının önünde bıraktığı bisikletin lastiklerini içerden çıkıncaya kadar ya parçalanmış, ya da çalınmış buluyordu. Daha da ileri gidenler, evinin kapısına pis yağlar sürerek okulu kapatması için her çareye başvuruyorlardı.

Dört yüze yakın usta yetiştiren Hafız Cemal, yapılan tüm aşağılamalardan dolayı hasta düşer. Halbuki okulunun öğretmenlerini Türkiye'den getirtmişti. Kıbrıslı Türkler, birçok zanaatkar kazanırken, yine yeni yeni dükkanlar açılıyordu.

Baf'lı emekli öğretmen ve araştırmacı yazar Zihni İmamzade, Ali Nesim'in *Batmayan Eğitim Güneşlerimiz* (1987:67) adlı eserinde Dr. Küçük'ün serzenişlerine katılmaktadır:

"Türkler'de olmayan sanatları inkişaf (geliştirme) ettirmek için kalaycı, dülger, ısladırcı, dizlik boyacısı, şemsiye tamircisi yetiştiren bölümler açtı. Rumlar'dan ustalar tuttu. Sanat okulu için köyleri de gezer, senede 3 kuruş mukabili (karşılığı) üyeler yazardı. Sene nihayetinde, yine köyleri dolaşarak okulunda yapılan eşyadan hediyeler ikram ederdi. Bizim aileye de 3 ayaklı bir masa, bir arkadaşına da bir okul çantası hediye ettiğini çok iyi hatırlıyorum. Lefkoşa içinde okuldaki öğrencilere yetiştirdiği eşyaları gösteriş olarak aldırır ve Lefkoşa muhitinde gösteriş yapardı. Bu okul, 1907'ye kadar ayakta durabildi. Lefkoşa'nın kodamanları bunun hareketini çekemeyerek aleyhinde bulundular ve okulun çökmesine sebep oldular."

Doktor Küçük, *Evkafın Kayıtsız Şartsız Topluma Devri-Teslimi 56 Yıl Süren Kavga* adlı kitapta¹⁰, Hafız Cemal hakkındaki yazısına şöyle devam eder:

"Samimi dostlarından birini yanına çağırarak; "İşte dedi, 40 altın liram kaldı. Kendimi hiç de tekrar hayata kavuşacağımı tahmin etmiyordum. Ölecek olursam bu parayı mektebin devamına sarfediniz. Ve birkaç gün sonra, okuldaki öğrencilere haber vermeden, kurduğu okulun önünden bir atlı araba içinde bitkin bir halde geçerek, yaşlı gözlerle uzaktan veda etmiş, ayrılmıştı."

İstanbul'da yattığı hastahane de birkaç ay içinde tedavisi tamamlanıp tekrar eski hayatına dönmüştü. Bir müddet için Kıbrıs'a dönmek istemedi. Zaten Birinci Cihan Savaşı da patlak vermişti. Kızılay'a müracaat ederek kurulan ekiple Mısır hududuna ve Kudüs'e gitti. Oralarda uzun müddet görevini seve seve yapmaktan geri kalmadı. Doktor Hafız Cemal'in bu çalışmaları için, üç bin altın harcadığı ve onun geri Türkiye'ye dönmesiyle Kıbrıslı Türkler'in sanat yolundaki adımlarının hiç değilse 25 yıl geri kaldığı söylenmektedir¹¹.

Tekrar Kıbrıs'a döndü. Fakat ne yazık ki maddi manevi çok büyük külfetler ve emekler karşısında kurduğu sanat okulundan eser kalmamıştı. İkinci bir teşebbüse cesaret bulamadı. Bu defa da gazete, dergi kitaplar çıkararak toplumu uyarmaya çalıştı. İlk geldiği günlerde çıkardığı *İslam* gazetesi vardı. O zamandan başlattıklarını tamamlamaya koyuldu. Okuma zevkini aşılama istiyordu. Köylerde yüzlerce çocuğun başıboş dolaşmakta olduğunu görmesi kendisini üzüyordu. Gazetesinde açtığı kampanya ile sömürge hükümetini sıkıştırmaya, bu yerlerde mektep açmanın vazifesi olduğunu ihtar eder mahiyetinde sert hücumlarda bulunuyordu. Hayır cemiyetleri kurmak yoluna gitti ve muvaffak oldu. İlk kooperatifçiliğin temellerini attı. Türk toplumunu medeni cemaatler seviyesine yükseltebilmek için ne imkanlar varsa hepsini arıyor ve uygulamaya çalışıyordu. Lisan kursları açmıştı. Burada İngilizce, Rumca ve Türkçe dersler okutuluyor, devam edenlerden ücret istemiyordu. Kıbrıs Cemiyeti Hayriyeyi İslamiyesi'ni tesis ederek, hastabakıcı ve doktor yetiştirebilmesi için Türkiye'ye öğrenciler gönderdi. Daha saymakla bitmeyen hizmetleri her zaman için minnet ve şükranla anılacak kadar büyüktür.

Bu arada halk arasında Doktor Hafız Cemal'i hatırlayan çok az insan bulunmasına rağmen, yine de tek tük bulunan bu kişilerle konuşma imkanı buldum. Hafız Cemal'in kızkardeşi Hafız İlmiye'nin torunu olan Fikret Haksever Hanım (20 Haziran 2001, saat 11.00) bana, Hafız Cemal hakkında şunları söyledi¹²:

"Hafız Cemal ilk eğitimini Baf'taki medresede yaptı. Sesi güzeldi. Önce Beyrut'a daha sonra da Türkiye'ye giderek orada doktor oldu. Benim nenem kızkardeşiydi. Genellikle Kıbrıs'a geldiğinde neneme gelirdi. Baf'ta birçok hastaya bakar ve özellikle ilaçlarını kendisi yapardı. Hatırladığım kadarıyla mandalin kabuklarını atmaz ve onlardan ilaç yapardı. Yine çok iyi hatırlıyorum; 11 yaşındaydım. Bir gözüm çok yaşarıyordu. Bana kendi yaptığı ilaçtan bir damla verdi ve çok enteresandır gözüm artık hayatım boyunca hiç yaşarmadı. Hastaları çoktu. Titizdi ve yemeklerine çok dikkat ederdi. Hayatında hiç sigara ve içki içmedi. Enginarı çok severdi. Nenemin kardeşinin, yani büyük teyzemin, oğlu Naci'yi de İstanbul'a götürdü. Onun doktor olmasını istiyordu ama Naci memur oldu. Naci'nin kızkardeşi Leman Hanım'ı okutarak onu ebe yaptı. Kıbrıs'ın ilk eğitilmiş ebelerindendi. Hafız Cemal öldükten sonra Türkiye Kızılayı'na ve eğitimine bağışlarda bulundu. Öldüğünde 90'lı

yaşlardaydı. İki defa evlendi.”

Yine Başlı polis emeklisi Selçuk Celal (21 Haziran 2001), Hafız Cemal için şunları anlatmaktadır¹³:

“Hafız Cemal’i 1930 yılından sonra, polislik mesleğimi yaparken tanıdım. Bu adam çok fakirdi. Limasol’da bir sanat okulu açmıştı. Gelen öğrencilerden yardım olsun diye, ayda bir kuruş topluyordu. Fakat halk kendisini desteklemedi. Sonraları Tıbbiye’ye yazıldı. Kasabada bir kızkardeşi vardı. Adı İlmiye Hanım’dı. Halkçı bir adamdı. Devamlı olarak sigaranın kötülüğünden bahsederdi. Türkiye’de yaşamasına rağmen, her yaz Kıbrıs’a gelir ve diplomasını tasdik ettirerek at üstünde köy köy dolaşır halkı ucuza muayene ederdi. Yeğenleri Leman Hanımla, Naci’yi alarak Türkiye’ye götürdü. Leman Hanımı diplomalı ebe olarak yetiştirdi. Leman Hanım, Kıbrıs’a geldikten sonra bir müddet Baf’ta, daha sonra da Lefkoşa’da çalıştı. Naci ise Vehbi Koç’un kardeşi kızıyla evlenerek Türkiye’de kaldı. Baf’ta, Hafız Cemal Efendi’yle her karşılaşmamızda şimdi duyduğumuz sağlık sorunlarını 70 sene öncesinde dile getirirdi. Halkın fakir olduğunu bildiği için ilaçlarını kendisi yapar ve halka ucuza satardı. Baf’ta, Türkiye’den geldiği zaman içerisinde kaldığı bir evi vardı. Muayene günleri hasta kabul eder, geceleri kahvehanede sağlık konusunda konferanslar verirdi. En fazla ziyaret ettiği köy, Aleftora köyüydü. Mesarya köylerini de ziyaret ederdi. İngiliz hükümetinden izni olduğundan, TC uyruğunda olmasına rağmen doktorluk mesleğini devam ettiriyordu. 1950’li yıllarda, Kıbrıs’ta olayların başlamasıyla Kıbrıs’a hiç gelmedi. 1960’lı yılların sonlarında ise hayata gözlerini yumdu.”

Doktor Hafız Cemal’in ölüm tarihi konusunda Dr. Ahmet An, 19 Nisan 1967 yılını verip kaynak da göstermektedir¹⁴. Ahmet An, ölümü konusunda diğer araştırmacılardan daha fazla aydınlatıcı olmuştur diyebilirim. Bu konuda Ahmet An’ın Kıbrıs Türk Kültürü Üzerine Yazılar (s: 170) adlı kitabından alıntı yapmak istiyorum:

“19 Nisan 1967’de, 110 yaşında iken İstanbul’da ölen Dr. Hafız Cemal’in mezarı başında yaptığı konuşmada, yine Kıbrıslı meslektaşı Prof. Dr. Derviş Manizade şöyle demişti: “Dile kolay: 110 senelik ömür. Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşüne, genç Türkiye’nin doğuşuna, dünyanın iki genel savaşla darmadağın olup sonradan toparlanışına şahit olmuş, bilgili ve uyanık bir zeka, şevkatli ve hassas bir ruh. Kısacası canlı bir tarih. Birkaç meşhuru müstesna, hiçbir soyadı, onunki kadar hayatına uygun ve hak edilmiş olamaz (65 Yıl Boyunca Kıbrıs, Yazdıklarım-Söylediklerim. İstanbul 1993, s.513)”.

Dr. Ahmet An aynı kitabında (s. 171), onun Kıbrıs Türk basınını yakından izlediğini bizlere şöyle aktarmaktadır:

“Kıbrıs Türk basınını da yakından izlemeyi ihmal etmezdi. Örneğin, 24 Eylül 1935 tarihli Söz gazetesine gönderdiği bir mektupta özetle şöyle yazmaktaydı: “Sevimli Söz gazetemizde, Kıbrıs ulusunun en çok muhtaç olduğu ‘sanatoryum’un açılacağını sevinçle okudum. 30 yıl önce Kıbrıs’ta hekimlik etmeğe başlamıştık. O zamandan

şimdiye değin aralıklı olmak üzere bu güzel adayı ziyaretle birçok hastalarına baktım. Geçen bu 30 yıl içinde, Kıbrıs'ta vereme tutulmuş pek az kimse vardı. 15 yıl evvel adayı tekrar ziyaretimde veremin çoğaldığını hayretle gördüm; 1930-34 gelişimde ise veremin türlü şekillerini gördüm."

Memleketine duyduğu özlemi ise yine aynı kitaptan¹⁵ yapılan (Tam metin için Bak. H. Fedai, *Kıbrıs'ta Masum Millet Olayı*, İstanbul, 1986, KKTC Turizm ve Kültür Bakanlığı Yayınları: 1, s.185- 189) kayıta şöyle belirtmektedir:

"Dört beş seneden beri memleketimi, akrabalarımı, ahbablarımı, vatandaşlarımı göremedim. Pek sevdiğim Kıbrıs'a karşı kalbimde beslediğim, ruhumda sakladığım muhabbet, gün geçtikçe arttı, şiddetlendi ve da-üs-sıla denilen pek üzücü bir hastalık, kalbimi işgal-i marazisi altına aldı.

Kıbrıs'taki pek bereketli olan dedikodu alemine dalarak afaki sözler dinlemeğe, hercai-meşreb arkadaşlarla görüşmeye arzum arttı! Büyük ve küçük lordları, kontları, paşaları, beyleri ve saf kalbli ağaları göreceğim geldi!

Lefkoşa'nın hisarları üstündeki asfalt yolları, çamlıkları, o muazzam burçları, yayan ve bazan otomobil ile dolaşmayı ne kadar istiyorum!

Magosa'nın, rıhtım boyunda gezinmeye; o geniş, vasi ormanlarla, çamlarla kuşatılmış Maraş'ın binlerce portakal, mandalina, leymon ağaçlarıyla süslenmiş hesapsız bahçeler arasındaki yollarla otomobil ile gezmeye, sayısız rüzgar değirmenlerinin fırl fırl döndüklerini, arasıra 'çat, krak' sadalarını verdikçe şarıl şarıl akan suların dülnüvaz seslerini dinlemeye ne kadar arzum var!

...Her iki tarafımdaki yemyeşil dağları, bayırları, tepeleri, uçurumları tezyin eden Girne Boğazı'nın kıvrıntılı zigzaglı, muntazam asfalt yollarını inerken, ansızın karşıma çıkacak mavi Anadolu denizinin geniş afakını, ulvi manzarasını ve Girne'nin nim-beyaz kaşanelerini, evlerini ziynetleyen rengarenk bahçelerini, ağaçlarını, saatlerce seyir ve temaşa ederek dünyada misli manendi bulunmayan bu tabii ve medeni 'Panorama'yı göreceğim geldi!

...Köfünye'den Leymosun'a, Leymosun'dan Piskobu'ya, Parmal'dan Alehtora'ya kadar uzanıp giden ve her iki tarafı asırdiden zeytin ve harup ağaçlarıyla süsleyen asfalt yollarda uçup giden yaşlı yollara bayılırım.

Leymosun'dan Karlıdağ'a asfalt yolda her dakika değişen şirin manzaraları, müthiş uçurumları, sayısız çamlarla armutlukları ve na-mütenahi bağları, buz gibi sularını temaşa ede ede Trodos'a çıkmağa gönlüm açıldı.

Kıbrıs'ın her gülistanından, bir gül koparmağa, her yasemininden bir buket yapmağa, her ful'undan bir göğüs madalyası almağa merak saldım!

Kıbrıs'ın her pınarından bir su içmeğe, her bağından bir salkım üzüm koparmağa, mümkün olan her ağacından kayısı yemeğe can atıyorum.

Cennetten kopmuş bir parçayı tanzir eden Lefke'yi, o namütenahi portokallıkları, mandalinalıkları, itriyati Kızmemeli ve Venedikli ağaçların ezbarı içinde gayşolmak isterim!

Maratasa'nın, Kazafana'nın, Omorfo'nun ve Peristerona'nın güllükleri gülistanlıkları içinde derin nefes almak isterim! Kıbrıs'ın en asude, en güzel ve en sıhhi kasabasını teşkil eden Girne'nin yalı boyundaki otelinde, deniz plajında dimağımı dinlendirmeye, vücudumu istirahat ettirmeye ne kadar muhtacım!

Yükseldikçe güzelleşen, şahnişin gibi vaziyet alan, yeşilliklere bürünen yedi uçurumlu

Lapta'nın kıvrıntılı bahçelikli yollarında Başpınar'a çıkıp aşağıya inmek; Lapta denizinde banyo yaptıktan sonra deniz kenarındaki pınar suyu ile yıkanmak ve Türk oteline dönüp istirahat etmeğe ne kadar hahişkarım... Kıbrıs'ın ukalasını, ulemasını, sulehasını; ve kendi kendilerini dünyanın en akıllısı, dahisi addeden zevat-ı kiramı ziyaret etmeye ne kadar heveskarım!

Yüzlerce şirin bahçelerle, bereketli ağaçlarla, bir düziye işleyen dolap kuyularıyla güzelleşen Bergama'yi, Vadili'yi görmeyi ne kadar arzuluyorum!... Her tarafı nim-yemiş çamlarla, ormanlarla çevrilmiş asar-ı atikalı Balabayıs'ta bulunarak açık, bulutsuz havada hayal meyal görünen Anadolumuzun zümrüt dağlarını, Girne'nin yeşilliklere bürünmüş beyaz köşklerini, kaşanelerini; masmavi denizle sarılmış sükuti denizin namütenahilikleri içine altuni şerraler saçarak uful eden gurub-u şemsi temaşaya can atıyorum!..."

Yakın zamanlara kadar arşivcilik ve yazın sanatına önem vermememiz, tarihi geçmişimizden de kopmamızı getirmiştir. Geçmişte Kıbrıs Türk toplumuna her alanda hizmet verenleri anmak için yazılı eserleri toplayacağımız, araştırma yapacağımız arşiv merkezlerinin olması Hafız Cemal gibi toplum büyüklerini anarken bir gereklilik olmaktadır.

Notlar

¹ Nesim, Ali (1987). *Batmayan Eğitim Güneşlerimiz*. Lefkoşa: KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, s.65.

² A.g.e., s.66.

³ A.g.e., s.66.

⁴ Hakeri, Bener Hakkı (1992). *Kıbrıs Türk Ansiklopedisi*. A-N Graphics (Kıbrıs) Ltd., s.151.

⁵ An, Ahmet (1999). *Kıbrıs Türk Kültürü Üzerine Yazılar*. Kıvılcım Yayınları No:5. Lefkoşa. s. 160.

⁶ A.g.e., s.160.

⁷ Hakeri, Bener Hakkı (1992). *Kıbrıs Türk Ansiklopedisi*, A-N Graphics (Kıbrıs) Ltd., s.151.

⁸ Hafız Cemal'in yayımlanan başlıca yapıtları (Hakeri: 1992:s.151): *Bebeklerin Bakımı* (1906), *Hastalıklar Hakkında Genel Bilgi* (1906), *Evlerdeki Hamamların Temizliği ve Odun Kömürünün Etkisi* (1906), *Annelere İkaz- Bebekler İçin Temizlik* (1906), *Sağlık Bilgileri* (1906) *Sevgili İslamlar Artık Uyanalım* (1906), *Yabancı Diller Öğreten Osmanlı Mektebi - The Ottoman School For Languages: The Founder's Speech*. (1907), bu 8 sayfalık risale Hafız Cemal'in kurduğu Hamidiye Teknik Okulu İslam Matbaası'nda dizilerek basıldı). *Eğitim Bir Millet'in Beynidir* (1916).

⁹ Küçük, Fazıl (1999). *Evkafın Kayıtsız Şartsız Topluma Devri - Teslimi 56 Yıl Süren Kavga*. Lefkoşa: KKTC Vakıflar İdaresi Vakıflar Genel Müdürlüğü. s.12.

¹⁰ A.g.e., s.13-15.

¹¹ An, Ahmet (1999). *Kıbrıs Türk Kültürü Üzerine Yazılar*. Kıvılcım Yayınları No:5. Lefkoşa. s.169.

¹² Söyleşi 20 Haziran 2001 tarihinde G. Mağusa - Aşağı Maraş Baflılar Bölgesinde yapıldı.

¹³ Söyleşi 21 Haziran 2001 tarihinde G. Mağusa Aşağı Maraş Baflılar Bölgesinde yapıldı.

¹⁴ An, Ahmet (1999). *Kıbrıs Türk Kültürü Üzerine Yazılar*. Kıvılcım Yayınları No:5. Lefkoşa. s.170.

¹⁵ A.g.e., s.172.

Kaynakça

Küçük, Dr. Fazıl (1999). *Evkafın Kayıtsız Şartsız Topluma Devri Teslimi 56 Yıl Süren Kavga*. Lefkoşa: (KKTC Vakıflar İdaresi Vakıflar Genel Müdürlüğü) Halkın Sesi Matbaası.

Nesim, Ali (1987). *Batmayan Eğitim Güneşlerimiz*. KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Ulus Ofset Matbaacılık Ltd. Lefkoşa.

Hakeri, Bener Hakkı. (1992). *Kıbrıs Türk Ansiklopedisi* (Cilt 1). A-N Graphics (Kıbrıs) Ltd.

Yakın Doğu Üniversitesi, Yüksek Lisans - Doktora Tezi Yazım ve Basım Yönergesi (2001). Lefkoşa.

Haksever, Fikret (Kaynak Kişi, Hafız Cemal'in kızkardeşinin torunu). 20/6/2001.

Celal, Selçuk (Hafız Cemal'in arkadaşı). 21/6/2001.

An, Ahmet (1999). *Kıbrıs Türk Kültürü Üzerine Yazılar*. Kıvılcım Yayınları No:5, Lefkoşa.

Dr. Hafız Cemal Lokmanhekim'in Kıbrıs Sevgisi

Ergin BİRİNCİ*

Lokmanhekim olarak ün yapmış Dr. Hafız Cemal, Kıbrıs asıllıdır. Baf Kazası'na bağlı İstavrokonno (Aydoğan) köyünde 1857 yılında doğdu. 1967 yılında 110 yaşında öldü. İlkokul tahsilinin bir bölümünü köyünde, bir bölümünü de Kasaba'da yaptıktan sonra, eğitimine Baf Kasabası'nın Dar'ül İrfan Medresesi'nde devam etti. Tıp tahsiline ise Beyrut Üniversitesi'nde başlayan Hafız Cemal, daha sonra İstanbul'a giderek Çengelköy Tıbbiye İdadisi'ni ve Askeri Tıbbiye'yi bitirdi. 1900'lü yılların başında Türkiye'ye göç ederek İstanbul'a yerleşti.

Hafız Cemal, Kıbrıs'ı çok seven ve toplumunun kalkınması için hiçbir fedakarlıktan kaçınmayan bir yurtseverdi. Yurduna ve bu yurdun insanına doktor, eczacı ve gazeteci- yayıncı olarak verdiği hizmetler yanında, Kıbrıs'ın ilk Türk sanatkarlarını da açtığı Sanat Okulu'nda o yetiştirdi. Yayınladığı *Lokmanhekim Dergisi* ile de halk sağlığına hizmet etti. Bütün servetini hayır işlerine bıraktı.

İstanbul'a yerleşmesine karşın, 1905 yılında Kıbrıs'a dönmek mecburiyetinde kalmıştı. Kıbrıs'a döndükten sonra başkent Lefkoşa'da Hamidiye Kıbrıs Sanayi Mektebi adı altında ilk Türk Meslek Okulu'nu açtı. Amacı çok sevdiği yurduna sanatkar yetiştirmektir. Okul parasız olmasına karşın, kimilerinin çekememezliği ve bilinçsizce davranışları sonucu, gerekli ilgiyi görmedi ve iki yıl sonra 1907 yılında kapandı. Yine de bu kısa süre içerisinde bu okuldan yetişen demirci, dülger, iskemleci, semerci ve marangoz ustaları, yıllarca Kıbrıs Türk toplumuna hizmet etti.

Okul girişimindeki başarısızlık ve 1908 yılından sonra tekrar İstanbul'a geri dönmek zorunda kalmasına karşın, Doktor yurdundan kopmadı. Çünkü doğduğu yere ve Kıbrıs Türk toplumuna son derece bağlıydı. Her yıl senenin bir ayını yurdunda geçirir. Kıbrıs'ı köy köy, köyleri de ev ev dolaşarak hastalarına hizmet verir, dostlarının ise dertlerini dinlerdi.

Kıbrıs'a olan ilgisini, Kıbrıs'ta yayınlanan *Masum Millet*, *Söz ve Ses* gazetelerine, Kıbrıs sevgisi üstüne ve kendi meslek dalında gönderdiği yazılarla devam ettirdi. Türkiye'deki faaliyetlerinde de Kıbrıslılığını her zaman ön planda tuttu ve Kıbrıslı

* Araştırmacı-Yazar, KKTC

olmaktan gurur duydu. Dr. Hafız Cemal Lokmanhekim Türkiye'ye yerleşen Kıbrıslılar arasında en popüler ve en tanınmış olanıdır. 23 Temmuz 1936 tarihli *Ses* gazetesi bu hemşehrimizle ilgili, *Cumhuriyet* gazetesinden bir alıntı yayınlamıştır.

'Bir Vatandaşımızın Kazandığı Takdir' başlığı altında verilen haber aynen şöyledir: "Vatandaşımız Dr. Hafız Cemal için *Cumhuriyet* gazetesinin yazdıklarını aynen iktibas ediyoruz: Bilemeyiz Dr. Hafız Cemal'i tanımayan var mıdır? Zannetmiyoruz. Fakat bilmeyen varsa tanıtmak için şu kadar söylemek kâfidir: O İstanbul'un Lokmanhekimi'dir: Herkesin tanıdığı ve sevdiği bu adam, adeta bütün hayatını ve bütün kudretini herkes için vakfetmiştir. Fasulasız faaliyetlerini halka hasreden bu fen adamı, şimdi Lokmanhekim adıyla bir halk mecmuası çıkarmağa başlamıştır.

Birinci sayı intişar eden Lokmanhekim'de, alıştığımız şekilde bir tıbbi mecmua karakteri aramak manasızdır. Dr. Hafız Cemal mecmuasını, sadece doktorlara okutmak ister gibi bir münderecatla (içerikle, içindekilerle) çıkan klâsik tıbbi mecmualardan tamamen ayırmıştır.

Lokmanhekim'de her kari (okuyucu) her aradığını bulacaktır. Çünkü risale, hakiki bir Lokmanhekim gibi her okuyanın her derdine, her ihtiyacına cevap vermek için hazırlanmıştır. Onda, sıhhat bahisleri, öğütleriyle beraber, daha binbir şekilde yazılar bulacaksınız. Mutlaka okuyunuz."

Cumhuriyet gazetesinden iktibas edilen bu yazının altında, *Ses* gazetesinin de bir notu vardır. Bu notta şöyle denmektedir:

"Dr. Hafız Cemal, milletine ve memleketine daima faydalı olmaya çalışan bir vatanperverdir. Kıbrıs'ta iken yaptığı çok büyük ve çok hayırlı teşebbüsler, adada hak ve hakikatı sevenlerce hiç unutulmayacaktır. Birçok vatandaşımızın adadan ayrıldıktan sonra yaptıkları gibi, Kıbrıs'ı hiç unutmamış, sık ziyaretleri ve Kıbrıs matbuatına yazdığı değerli yazılarıyla bizi her zaman müstefit etmiştir (yararlandırmıştır).

Vatandaşımızın Anayurt'ta da kazandığı takdirleri görmekte müftehiriz (övünürüz). Yeni çıkardığı Lokmanhekim Mecmuası'nı bütün okurlarımıza tavsiye ederiz."

Görüldüğü gibi, hem *Cumhuriyet* hem de *Ses* gazetesi Doktor'un insan ve vatan sevgisini ön plana çıkarmakta, bu hasletlerinden ötürü onun unutulmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Dr. Hafız Cemal, her zaman Kıbrıs'ı ziyaret eder, kiraladığı araba ile yurdunu bir baştan bir başa dolaşır, hasret giderirdi.

Ses gazetesinin 20 Temmuz 1935 tarihli 6. sayısında Dr. Hafız Cemal, yurduna karşı beslediği duyguları şöyle dile getirdi:

"Muteber *Ses* gazetesinde, Kıbrıs'tan, yirmibin kişinin göç edeceğini hayretle okudum! Yirmibin Türk'ün bu güzel adadan kaçacaklarına ihtimal vermedim. Kıbrıs dünyanın en güzel yerlerindedir. Yeşil Kıbrıs'ın sabit, güzel havası, güzel manzaralı, suları, yazlıkları, kışlıkları, faydalı maddeleri pek az yerlerde bulunur. Kıbrıs'ta

bulunan Türkler'in malları, canları, namusları, alışverişleri, ırkları, milliyetleri emniyet altında değil midir?

Kıbrıs'ta zamana, mevsime göre hakkıyla çalışan her insan geçinebilir. Kıbrıs'a göre büyük adam olur. Öyle zannederim ki Kıbrıs'ta aç kalan yoktur.

Münevver kafalarıyla, elleriyle, ayaklarıyla iş tutan müteşebbis atılgan kimseler mutlaka geçinirler. Kıbrıs çok ucuzdur. Yenilecek, giyilecek, içilecek maddelerin ucuzluğu düşünülürse o zaman insanın burnunda ful gibi, yasemin gibi, Karlıdağ'ın çamları gibi tüter.

Evet, her yerde olduğu gibi Kıbrıs'ta da bir alışveriş buhranı, bir kesatlık, ateşten gömlek olan züğürtlük, fakirlik vardır. Fakat pek iyi bilmeliyiz ki, başka memleketlere de altın yağmıyor. Yerden gümüş fişkırmıyor.

Ben kaviyyen zannederim ki, iyi sanat ve hüner sahipleri, her memlekette aç ve susuz değildirler. Sanatlarını iyi bilenler, sebat edenler, hiçbir yerde züğürtlükle çarpışmazlar, zamana göre yaşarlar."

Doktor, yazısının bundan sonraki bölümünde, Rum ve özellikle Ermeni toplumunun, sanat, marifet ve hünerleriyle, Kıbrıs'ta çok rahat bir yaşam sürdürdüklerini, zengin ve maldar olduklarını ve bu güzel adadan ayrılmaya hiç niyetleri olmadığını vurgulamakta ve yazısını şöyle bitirmektedir:

"Pek iyi bilmeliyiz ki, okka, dirhem, gram, kilogram her yerde birdir. Herhangi bir insanın dimağında irfan nuru, ağızında, kaleminde birkaç lisan, elinde para kazandıran sanat, vücutlarında sıhhat bulunursa her memlekette geçinmek kolaylaşır. Yabancılar, yeşil Kıbrıs'a bu kadar düşkün, bu derece meftun oldukları halde asıl Kıbrıslı olan bazı Türkler'in, göç fikrinde bulunmaları ne kadar acınacak bir haldir. Ne kadar düşünülecek bir vaziyettir."

Dr. Hafız Cemal, Kıbrıs'ı o kadar çok seviyordu ki, ülkesi ile olan ilişkisini hiç kesmedi. Kıbrıs'taki gelişmeleri günü gününe izlerdi. Örneğin, Kıbrıs'ta bir sanatoryumun açılacağını duyduğu zaman, katkı ve önerilerde bulunmak üzere *Ses* gazetesinin 26 Eylül 1935 (sayı 16) ve 3 Birinci Teşrin 1935 (sayı 17) tarihli sayıları ile *Söz* gazetesinin 24 Eylül 1935 (sayı 887) tarihli sayısında bu konuyu irdeleyen yazılar yazdı. "*Karlıdağ eteklerindeki Bládanya mevkiinin sanatoryum için en ideal yer olduğunu*" önerdi. Halkın ve doktorların bu projeye sahip çıkmasını, adada artış gösteren verem illetinin önlenmesi için hükümetin bu girişimine, Rum-Türk herkesin katkı koymasını istedi. Yazısının bir yerinde şöyle dedi:

"Şimdi Kıbrıslılara düşen ödev, milliyet farkı gözetmeksizin harekete geçmek ve bu sanatoryumun yapılması için para toplamaktır. Öyle sanıyorum ki Rumca ve Türkçe gazeteler el birliği ile çalışır, Veremle Mücadele Kurumu ve sanatoryum hakkında neşriyatta bulunurlarsa dünyanın dört bir tarafına dağılmış ve serpilmiş olan Kıbrıslılar, bu hayırlı işe iştirak edecek ve para göndereceklerdir."

Dr. Hafız Cemal Lokmanhekim, Kıbrıs'a karşı duyduğu özlemi gidermek amacı ile 1935 ve 1936 yılları içerisinde *Söz* gazetesinde hemen hemen her gün yazılar neşretti. Bu yazılarında da Lokmanhekim, vatan sevgisini, insan sevgisini, hep ön planda tuttu. Yazılarında ayrıca sigara, içki, tütün, kumar gibi kötü alışkanlıkların zararları yanında, hemşehrilerinin daha mutlu, daha sağlıklı ve daha üretken olabilmeleri için yapmaları gereken işler üzerinde durdu.

Özetleyecek olursak, Lokmanhekim bir Kıbrıs sevdalısıdır. Gerek Kıbrıs'ta iken, gerekse Kıbrıs dışında yaşarken, Kıbrıs sevgisi, güçlü bir duygu olarak onda yer etmiştir. Bu sevgi o kadar güçlü idi ki, kişisel servetini, o dönemde perişanlık içinde yüzen Kıbrıs Türklerini daha iyi yerlere getirmek için, okullar açarak, yayınlar yaparak, adım adım Kıbrıs'ı dolaşarak tüketmiştir. İstanbul'a yerleştikten sonra da 1960'lara kadar, Kıbrıs'la ilgisini kesmemiş, sık sık ziyaretlerde bulunmuş, ülkesinin ve insanların sorunları ile ilgilenmiştir. Doktorun Kıbrıs sevgisi üstüne yazılmış daha birçok makalesine, yaşadığı dönemin gazetelerinde sıkça rastlanmaktadır.

Çağdaş Çevre ve Halk Sağlığı Bilincinde Öncü Bir İsim: Mehmet Aziz Bey

Suna ATUN*

Giriş

Cyprus Review isimli derginin Şubat 1950 tarihli nüshasının ön kapağında, “Victory Over Malaria” (Sıtmaya Karşı Zafer) başlığıyla ayrıntılı bir haber ve bu haberi görsel olarak da zenginleştiren bir çizgi-resim (Ek-1) yer aldı.

Çizgi-resim, eski masallarımızda adı sıkça geçen ‘*Yedi Başlı Bir Canavar*’ı DDT¹ spreyi ile öldürmekte olan *Herkül*² tasvir ederken, aynı zamanda, yıllardır Kıbrıs Adası üzerinde pek çok kişinin ölümüne neden olan sıtma mikrobuna karşı sürdürülen zorlu savaşı ve sonrasında kazanılan büyük zaferi sembolize etmekteydi.

Çizgi-resimdeki görkemli mitolojik *herkül*, bildirimize konu olan Mehmet Aziz Bey’den başkası değildir. Mehmet Aziz Bey, bu büyük başarısından kısa bir süre sonra sıtma mikrobunu ada üzerinde tamamen kurutmuş olduğundan, Ross Enstitüsü’nün uluslararası alanda saygın kabul edilen “Onur Ödülü” ile onurlandırılacaktı.

Namık Kemâl’in Mektubunda Kıbrıs ve Sıtma

Vatan Şairi Namık Kemâl’in Nisan 1873-Haziran 1876 yılları arasındaki 38 aylık bir dönemi, kalebent olarak Kıbrıs-Mağusa’da sürgün olarak yaşadığı bilinmektedir. Namık Kemal, kalebent olarak bulunacağı Mağusa’ya girişindeki ilk izlenimini, İstanbul’daki dostlarına yazdığı bir mektubunda şöyle anlatır³:

“... Bir eski tahta köprüden geçtik, kasabaya girdik. Burası, terkedilmiş mezarlıklar gibi yalnız, yıkık, çürük, taş yığınlarından ibaret bir harabelik yerd. Ev görünümünde olan yerlerin deliğinden deşiğinden çıkan ve yoksulluktan - düşkünlükten dolayı vücutlarında kuru kemikten ve yüzlerinde çürük deriden başka bir şey kalmamış olan yarı çıplak halk göz önüne alınınca, bayağı, kefenleri ile mahşer meydanına uğramış, kefenli ölümlere benzetilebilirdi...”

* Araştırmacı-Yazar, SAMTAY Vakfı Başkanı, KKTC

Namık Kemâl'in bu gözlemleri; yokluğun ve yoksulluğun yanında, yıllardır adayı içten içe kemiren sıtma mikrobunun ve sıtma hastalığının bütün adaya yayılmış olmasındandı. Bu gördüklerini başka bir mektubunda da "*Mağusa'nın sıtması, şeşhane kurşunu gibi adam öldürüyordu*" ifadeleriyle anlatacağı.

Mehmet Aziz Bey'le Sir Ronald Ross'un Tanışması

Namık Kemâl'in, 1870'li yıllarda "*Mağusa'nın sıtması, şeşhane kurşunu gibi adam öldürüyordu*" ifadesindeki gerçek, yalnızca Mağusa'ya özgü olmayıp, adanın geneli için geçerli bir çevre ve insan sağlığı sorunu. Bu, Namık Kemal'in Kıbrıs'tan ayrılmasından 35 yıl sonra bile, korkunç varlığını hala korumaktaydı.

İşte, Mehmet Aziz Bey, doğanlarla ölenlerin trajik bir karmaşayla birbirine karıştığı 1800'lü yılların ikinci yarısında, 1893'te, Larnaka kazasına bağlı Vuda köyünde doğdu. Köy ilkokulundan sonra Larnaka Rüştüyesi'yle, İngilizce eğitim veren Amerikan Akademi'sinde okudu. 1907 yılında ABD'de bulunan ağabeyinin yanına gitti ve Connecticut⁵ kentinde meslek lisesine devam etti.

Mehmet Aziz Bey altı yıl sonra Kıbrıs'a, kendi köyüne geri döndü. Köyündeki sıtma hastalığının yeniden ortaya çıkması, hastalıkla mücadele etme azmini pekiştirdi. Beklediği fırsat önüne ümit ettiğiinden daha da erken çıktı. 1913 yılında İngiliz Valisi Vuda'yı ziyaret ettiğinde, Mehmet, çevirmen olarak çağırıldı. Vali, bu kadar zeki ve iyi eğitilmiş genç bir insanı karşısında görmekten dolayı çok şaşırıldı. Mehmet'in sıtma sorunu ile ilgilendiğini öğrenince de, kendisini adada bulunan sıtma uzmanı ile tanıştırmak için Lefkoşa'daki Hükümet Konağı'na davet etti.

Mehmet Aziz Bey'in bilim dünyası ile ilk resmi tanışması, sıtma mikrobunun nasıl yayıldığını ilk kez keşfeden ve bilim dünyasının en ünlü kişilerinden biri olan Sir Ronald Ross ile oldu. Bu tanışma sonrasında da Ross'un oluşturduğu sağlık servislerine katıldı. Daha sonra, 1950 yılında Mehmet Aziz Bey, Sir Ronald'ın sıtmaya karşı ortaya koyduğu başarılı ve özverili çalışmalarından dolayı, Ross Enstitüsü tarafından ödüllendirilen ilk üç kişiden biri oldu.

Mehmet Aziz Bey, İngiliz bilim adamı Sir Ronald Ross'la tanıştığıında henüz 20 yaşındaydı ve bu tarihten başlamak üzere o, yaşanacak 98 yıllık ömrünün sonuna değin kendini yalnızca doğup büyüdüğü Kıbrıs adasındaki değil, başka ülkelerdeki insanların ve çevre sağlığı sorunlarının da hizmetine adayacaktı.

Mehmet Aziz Bey'in Koruyucu Hekimlik, İnsan ve Çevre Sağlığı Çalışmaları

Mehmet Aziz Bey, yaşamı boyunca bir zincirin halkaları gibi iç içe geçmiş üç temel konuya büyük önem verir. Bunlar, 'koruyucu hekimlik', 'insan' ve 'çevre' sağlıklarına ilişkin konulardır.

Sir Ronald Ross'la tanışmazdan önce, bu alanda her hangi bir eğitimi ve bilgi birikimi bulunmayan Mehmet Aziz Bey, sağlık memuru olarak görev almasıyla birlikte tüm

dikkatini ve enerjisini içinde bulunduğu koşullar üzerinde yoğunlaştırır ve deyim yerindeyse, kendi kendisinin hem öğretmeni, hem öğrencisi olarak 'koruyucu hekimlik', 'insan' ve 'çevre' sağlığı konusundaki eğitimini hızlandırarak adından söz ettirmeyi başarır; 'koruyucu hekimlik'le ilgili yazdığı makalelerine de dönemin gazeteleri yer verir.

Mehmet Aziz Bey, bahse konu makalelerinden birinde şöyle der:

*"Korunmanın ne denli önemli olduğuna değinmeden edemeyeceğim. Korunma tedaviden daha iyidir (prevention is better than cure) özdeyişi de bunu teyit eder mahiyettedir. Bu özdeyiş ışığında prevantif (koruyucu) bir servisin kurulmasının gerekli olduğuna inanıyorum. Çevre sağlığının sıhhatli olması için her şeyden önce eğitilmiş bir kadroya sahip olunması gerekir. Biz, maalesef bu eğitimin yapılabileceği bir okula henüz sahip değiliz."*⁶

Mehmet Aziz Bey, 'koruyucu hekimlik' konusuna o denli hassasiyetle yaklaşıyordu ki, Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kuruluşu sonrasında, Kıbrıs Türk Tabipler Birliği Dergisi için yazdığı makalesinde şöyle diyordu:

*"Güç şartlar altında kurulan devletimizde sağlık servislerindeki uzman doktor sayısı gün geçtikçe artmaktadır; ancak, her alanda uzman doktorlarımız olmasına rağmen 'public health', 'koruyucu hekimlik' dalında yeterince eğitilmiş doktor ve personel olmadığı fikrindeyim. Oysa devlet olarak koruyucu hekimliğe eğilmeli, gerekirse bu dalda burslar temin edilmeli ve bu alanda çalışanlar, diğer sağlık servislerinde çalışanlarla eşit tutulmalı, bu dalın küçümsenmemesi sağlanmalıdır."*⁷

Mehmet Aziz Bey, 1914 yılında, 1. Dünya Savaşı sırasında (ve daha sonra 2. Dünya Savaşı günlerinde de) Kıbrıs'a gelen Ermeni, Yahudi, Rus, Macar, Polonyalı ve Yunan mültecilerin sağlık kontrollerinin yapılarak yerleştirilmelerinin organizasyonu sorumluluğunu üstlenir. Bu büyük sorumluluğunun yanında, sıtma mikrobuyla ada genelinde mücadele etme çalışmalarına aralıksız devam etmek, eğitilmiş elemanlar yetiştirmek, toplum yaşamının her alanında bilinçli bir hijyen ortamının yaratılmasını öğretmek ve bu öğretiyi yaygınlaştırmak, savaş nedeniyle ortaya çıkan iltica sorununa karantinalar oluşturmak ve bu karantinalarda görülen çok çeşitli hastalıklarla boğuşmak gibi sorumluluklar da yer almaktaydı.

1924-1948 yılları arasında verem, tifo, dizanteri, ekinokok ve trahom hastalıkları hakkında eğitsel çalışmalar yapan Mehmet Aziz Bey, Kıbrıs'ın hemen hemen tüm köylerini gezerek, slayt ve panolarla bu hastalıkları halka tanıtır ve gerek korunma yollarını, gerekse tedavi yöntemlerini gösterirken, sağlık konusunda kaleme aldığı eğitici makalelerini de gazetelere göndermekten bir an olsun vazgeçmez.

İşte, günümüzden 78 yıl önce, 3 Mayıs 1924 tarihli *Birlik* gazetesinde "Malarya (Sıtma)" başlıklı makalesi. Bu makalesinde, hastalığın insanlar üzerinde yarattığı tahribata dikkat çekerek halkı uyarmaya çalışır ve özetle şunları yazar⁸:

"Malarya'ya karşı alınacak önlemleri ele almadan evvel, hastalığın insanlara

yaptığı yıkımları bir kez daha yinelemek, yarardan uzak değildir.

Malarya mikrobu insan kanına nasıl saldırıda bulunduğunu ve onu nasıl perişan ettiğini daha önce anlatmıştık. Bu hal insanı zayıflatır ve eğer önüne geçilmezse, insan, kansızlıktan ölür. Dahası, mikroplar dalak ve beyne girer. Doğallıkla, vücut organlarının fonksiyonlarını yerine getirmelerini etkiler.

Malarya, tehlikeli ve sağlığı bozan önemli bir hastalık olup, beden parçalarını bozar. Malarya'dan türlü şekillerde korunmak mümkündür. Bunun da en önemlisi, vücuda giren Malarya mikrobu ile mücadele etmektir."

20 Haziran 1924 tarihli *Birlik* gazetesinde ise bu kez, sıtma mikrobu tedavisi ve önlenmesinde kullanılan 'Kinin' ilâcı hakkında halka, şu bilgileri verir:

"Kinin (sulfat) Malarya hastalığını iyileştiren ve ona karşı vücudu dayanıklı kılan kıymetli bir ilâçtır. Malaryalı bir kişiye sulfat verildiği zaman, kanında bulunan mikroplara bakılacak olursa bunların yavaş yavaş toplandığı, azaldığı ve sonunda yitip gittiği görülür. Sulfat, Malarya mikroplarını öldürdüğü gibi, hastalığın ilk günlerinde alınacak olursa ikinci nöbetleri de durdurur ve sineklerin mikrobu taşımasına engel olur."

Sıtma hastalığından etkilenen çocuklar için ne yapılması gerektiğini ise büyüklere, şu uyarıcı yaklaşımla anlatır:

"Çocukların Malarya'ya daha fazla yakalandıkları söylenmişti. Eğer Malarya olan bir bölgede yaşayan insanlar çocuklarına her gün bir miktar sulfat verecek olsalar çocukların sağlığı üzerindeki etkisini büyük bir memnunlukla gözlemlemiş olacaktı. Çocuklar daima sarı ve zayıf olmayacaklar; çabuk yorulmayıp sağlam, iştahlı olacaklar, sıtmaya nadiren tutulacaklardır. Bu suretle hareket eden insanlar yalnız kendi çocuklarına büyük bir iyilik yapmış olmazlar, aynı zamanda çocuk ölümlerinin azalmasına ve hastalığın büyük insanlar arasında da azalmasına yardım etmiş olurlar."

Mehmet Aziz Bey'in çevre ve insan sağlığı konusundaki en büyük duyarlılıklarından biri de, çocuklardı. Çocukların sıtmaya yakalanmalarını önlemek ve dolayısıyla çocuk ölümlerinin önüne geçmek için sağlam, iştahlı çocuklar yetiştirmek gerekliliğine inanıyordu. Bu inançtan hareketle, annelerin çocuklarını sağlıklı yetiştirmelerini teşvik için para ödüllü "Sağlıklı Çocuk Yarışmaları" düzenlenmesi etkinliklerine öncü olur ve bu amaçla oluşturulan organizasyonlarda etkin görevler üstlenir. Yarışmaların amacı çok net ve açıktır: Çocuk bakımına önem verilmesi, sağlıklı çocuk yetiştirilmesi ve salgın hastalıklara karşı anne-babaları bilinçlendirmek. Sağlıklı çocuklar salgın hastalıklardan etkilenmeyecek ve böylelikle çocuk hastalıkları ve ölümleri de önlenecektir. Bu, dolaylı olarak 'koruyucu hekimlik'in uyarlanmasıdır.

"Sağlıklı Çocuk Yarışmaları"ndan biri, 1934 yılının Temmuz ayında, Lefkoşa'da gerçekleştirilir. Bu yarışmayla ilgili ilân, *Söz* gazetesinin 27 Temmuz 1934 tarihli nüshasında yer alır (Ek-2). Yine, 27 Nisan 1934 tarihli *Söz* gazetesinde yayınlanan

“Sihhat Servettir” başlıklı yazısı, Mehmet Aziz Bey’in çevre ve insan sağlığına gösterdiği duyarlılığa bir başka örnek olarak gösterilebilir. Aslını Ek-3 olarak bildirmiş olduğumuz bu yazısında, özetle, Kıbrıs’ta yoğun olarak görülen karasineklerin neden olduğu hastalıklar, karasineklerin nasıl ve nerede çoğaldıkları, insanlara taşıdıkları hastalıklar ve bu sineklerle nasıl mücadele edilmesi gerektiği konusunda öğretici bilgiler vermektedir. Yazının yayınlandığı tarihte artık o, ‘Sihhiye Başmüfettişi’dir ve yazısını da bu ünvanla yayınlamıştır.

İngiliz Yönetimi Resmi Hükümet Yayınları

Mehmet Aziz Bey, gazetelerde yayınladığı uyarıcı makaleleri dışında, “İngiliz Yönetimi Resmi Hükümet Yayınları” olarak isimlendirilen ve devlet matbaalarında basılan broşürler de hazırlar ve sağlık konusunda halka bu resmi yayınlarla da ulaşmaya, eğitici olmaya çalışır. Elde edebildiğimiz bu resmi broşürlerden bazılarının başlıkları şöyledir:

- 1) *The Anopheline Mosquitoes of Cyprus*, 1934. [Kıbrıs’taki Anopheline Sivrisineği]
- 2) *The Water-Paris Green Mixture in Anopheline Control in the Tilliria Area Cyprus*, 1939. [Tillirga Bölgesindeki Anopheline Kontrolünde Su-Paris Yeşili Karışımı]
- 3) *A Brief Account of the Anopholeles (Malaria) Eradication in Karpas-Cyprus*, 1946. [Karpaz’da, Anopheline (Malarya)’nın Kökünün Kurutulmasının Açıklaması]
- 4) *The Island-wide Anopholine Eradication Scheme in Cyprus*, 1947. [Kıbrıs Genelinde Anopholin’in Yok Edilme Programı]

Mehmet Aziz Bey’in sağlık konulu yayınlarından “Kıbrıs’ta Anopheline Sivrisineği” başlıklı broşürü, dönemin *Söz* gazetesi tarafından ilgiyle karşılanır ve gazete bu eğitici broşürü “Kıbrıs’ta Sivrisinek ve Malarya” başlığı altında haberleştirerek okurlarına sunar.

Söz gazetesinin bu haberi şöyledir:

“Sihhiye baş müfettişi M. Aziz Bey Kıbrıs’ta sivrisinek ve malarya hakkında bir eser neşretmiştir. Bu eserde Aziz Bey kendi müşahadelerini kaydederek sivrisineklerin nerelerde barındıklarını ve hastalıkları ne suretle naklettiklerini izah etmekte ve muhtelif resimlerle muzır sinekleri tarif eylemektedir.

Kitap, İngilizce olarak yazıldığı cihetle bundan, ancak mahdut bir sınıf istifade edecek ve asıl malaryadan ızdırap çekenlerin yapılan tavsiyelerden haberleri bile olmayacaktır.

Öyle olmakla beraber emek sarf eden ve memleketine müfit olmayı düşünen Aziz Bey’i bu eseri meydana getirdiğinden dolayı takdir ve tebrik eder ve müsait bir zamanında bunun Türkçe olarak neşrine himmet etmesini bekleriz.”

Sıtma ile Savaşta İlk Köklü Zafer

98 yıllık ömrünü, yurtiçi ve yurtdışında insan ve çevre sağlığı ile koruyucu hekimlik çalışmalarına vakfeden Mehmet Aziz Bey, birçok başarılar ve ünvanlar elde etti. Ancak Mehmet Aziz Bey'i çeşitli başarılarına ve ünvanlara taşıyan en ünlü çalışması, Kıbrıs Adası genelinde, yıllar yılı bir felaket rüzgârı gibi esen sıtma mikrobulunu, 1947-1950 yılları arasında dört yıllık yoğun bir çalışmayla temelden yok etmesi olmuştur.

Uluslararası tıp literatürüne geçen bu zorlu ve uzun mücadeleye, önce *Today's Health* dergisi, sayfaları arasında geniş yer verir. *Today's Health*'in bu uzun yazısı, daha sonra George Kent tarafından özetlenerek, ikinci kez, Amerika'da aylık olarak yayımlanan *'Reader's Digest'*in Şubat 1951 sayısında okur karşısına çıkar.

George Kent'in özet yazısı, bildirimiz için, İngilizce'den Türkçe'ye, SAMTAY Vakfı tarafından (Doç. Dr. Ata Atun) yeniden çevrildi. Bu çeviri yazı, aynen şöyledir:

Reader's Digest - February 1951

Sıtma İle Savaşta İlk Köklü Zafer

(Today's Health'den George Kent tarafından özetlenmiştir.)

Bugünlerde, dünya çevresindeki Endonezya'dan Venezuela'ya, Haiti'den İran'a kadar olan geniş sub-tropik¹⁰ kuşakta sıtma yenilgiye uğramaktadır. İnsanoğlunun yegâne en kötü belâsı silinmek üzere. Yeni tekniklere teşekkür ederiz.

Sıtma hastalığını yapan sivrisineğe karşı yürütülen kampanyalardan hiç biri Kıbrıs adasındaki mücadeleye kıyasla daha az bir başarı şansı ile başlamadı. Sivrisinek savaşçıları, geçit vermeyen, balpeteği gibi konumlanmış mağaraları olan, yüksek ve yalçın dağlarda, antik mezarlarda ve yarısı yere gömülmüş şehirlerde çalıştılar. Sivrisinek, yüksük içi kadar olan bir suda bile üreyebilir. Kıbrıs'ta kayaların içinde yer almış, ulaşması çok zor yerlerde saklanmış milyarlarca yüksük bulunmaktadır.

Üstelik bu savaş, parasızlık, eleman ve malzeme yetersizliği olan fakir bir insanın savaşı idi. Buna rağmen Kıbrıs, dünya üzerinde hastalık yapan sivrisineklerin kökünü tamamen kurutan ilk yerdir. Enerjiyi tüketen sıtma durdurulduktan sonra Kıbrıs insanı, evlerini boyayıp tamir etmekte, tarlalarını ekmekte, kuyular kazmakta ve hastalıklı dönemlerinde kaybettikleri toprakları yeniden kazanmaktadırlar.

Doğu Akdeniz'de bir İngiliz adası olan Kıbrıs, Connecticut'dan¹¹ çok az daha küçüktür. Üçte ikisi dağlık olup bazı tepeleri 6000 ayak¹² yüksekliğe ulaşmaktadır. 450,000 ada sakini bulunmaktadır ve bunların beşte dördü Yunan olup geri kalanların hemen hemen tümü Türk tür. Antik dönemin hemen hemen tüm insanları şu veya bu dönemde Kıbrıs'ta hükümlanlık sürdürdüler ama hepsi de doğuştan düşmanları olan sıtmaya yenik düştüler.

Olayı kökünden halletmeye girişmek düşüncesi ve gücü, Bridgeport, Connecticut'da bir zamanlar gazete satmış olan Kıbrıs'ta doğmuş bir Türk olan Mehmet Aziz'de

aniden oluştu. Sıtmanın sivrisinek tarafından yayıldığını keşfeden Sir Ronald Ross ile çalışırken sıtmaya karşı nefret duymaya başladı. 56 yaşında ve dayanıklılığı ile Aziz, zayıf insanların umudunu yitirerek görevi bırakmalarına neden olacak güçlülere rağmen işi sonuna kadar götürdü. Emrinde nadiren 200 ile 300'den fazla personel çalıştırdı. Aziz'in adamları adayı santim santim taradı. Mağaraların içine girdiler, 60 ayak¹³ derinlikteki kuyuları ilaçladılar, göğe bir mil yükselen dimdik uçurumlara sinek gibi sıkıca sarıldılar. Ormandaki diken dolu sık çalılıkların arasından, bataklıkların içlerinden güçlükle yürüyerek geçtiler. Tilki deliklerini ve güvercin yuvalarını, hatta koyunların toynak izlerinin içini dahi ilaçlayıp larvaların ürediği nehir yataklarındaki taşları aldılar. Evlerin dış duvarlarına zehir püskürttüler.

Aziz'in başarısını benzersiz yapan, günlük normal sağlık hizmetleri olanakları ile yapılmış olmasıydı. Kıbrıs halkı bu işi yaptı ve özel olarak konmuş vergiler ile değil, normal vergiler ile Kıbrıs halkı karşılığını ödedi. Üç sene süren bu kampanya adam başı 2 Amerikan dolarına mal oldu.

Başlangıçta yapılan kan testleri, on öğrenciden yedisinde sıtma olduğunu gösterdi. Yüzde yüz sıtmalı köylerin olması çok olağandı. Bu köyleri, sakinlerinin donuk sarı benizleri ve paytak yürüyüşlerinden, işlenmemiş çiftliklerden ve yıkılmış evlerden tanımak zor değildi.

Kökten çözüm programı, Sağlık Başmüfettişi Aziz ve adanın sağlık servislerinin dinamik başkanı Horace Shelly arasındaki görüşmelerle gelişti. 1945 yılında Aziz, Rockefeller Vakfının sıtma bilimcileri tarafından geliştirilen Yukarı Nil Vadisi'ndeki sivrisinekleri kökten yok etme tekniklerini etüt etmek üzere Mısır'a gitti. Kıbrıs'a dönen Aziz, DDT ve petrol ile kampanyasını başlattı. Yerel tenekeçiler, kendisinin verdiği ölçülere göre sıvı püskürtücü aparatlar imal ettiler. Büyük çapta ve ilaçlama personelinin öne eğilmesini önleyici şekilde bir yarda¹⁴ uzunlukta tankları vardı. Taşıma işlemleri için bir kamyonu ve savaş öncesi yapımı bir otomobili bulunmaktaydı. Dört adet yeni, altı adet ikinci el motosiklet ve bir tane de motor indirici satın aldı.

Görev merkezi adanın başkentinde oluşturuldu. Büyük ölçekli haritalar, Aziz'in ordusundaki herkesin yerini göstermekteydi. Ada, bir insanın 12 iş gününde ilaçlayabileceği alanı temsil eden, her biri sekiz ile onbeş mil kare arasında 556 bloka bölünmüştü.

Sarkık Türk pantolonları, başlarına bağlanmış mendilleri ve ilaç püskürtme aparatları ile personel, korsan görünümlü bir ekibe benziyordu. Uzun saatler çalışarak çok zor bir iş yapıyorlardı. Kaba dikenden, kayadan veya başka bir engelden dolayı yana kaçmak yoktu; düz bir çizgi üzerinde hareket etmek zorunluluğundaydılar. Elbiselerini parçaladılar. Ayakları takıldı, ayaklarını kırdılar, bileklerini burktular veya hasta oldular. Her biri iki çeyrek¹⁵ ilaç, bir rozet ve bir bayrak taşımaktaydı. Çalıştığı yere bayrağını dikip, adanın ilk harflerini ve o günün tarihini bir taşın üstüne, bir direğe veya bir ağaç gövdesine tebeşirle yazmaktaydı.

Çobanlar, sürüleri için gerekli olan suyu, Aziz Bey'in zehirlediğinden şikayet edip sinekçileri dövdüler. Köylüler arıları ve ipekböceklerini öldürdüğünü, derelerdeki balıkları ve kurbağaları yok ettiğini, av hayvanlarını zehirlediğini söylüyorlardı. Aziz adamlarına, ipekböcekleri içerde oldukları vakit iç kısımları ilaçlamalarını talimatını verdi. Dereleri tekrar balıklandıracağına söz verdi.

Aziz nereye döndüyse orada engellerle karşılaştı. Kiliselerde ve kalelerde sorun yüksek tavana nasıl ilaç sıkılabileceğiydi. Aziz, ısıtıldığı vakit dumanı yukarı yükselen ve çatı kirişlerini yalayan testere talaşı ve DDT karışımını geliştirdi.

Adada, hemen her evde DDT yapanların izlerini görebilirsiniz. Onları dağların yüksek kısımlarında ve mağaraların derinliklerinde bulabilirsiniz. Hiç bir bölge, üzerinden en az 16 ilaçlayıcı geçmeden ve sivrisinek izinin örnekleme yapılmadan temiz kabul edilmedi. Yeni hiç bir sıtma olayı ortaya çıkmadı.

Temizliğin çok etkileyici bir sonucu, 1000 İngiliz dönümü¹⁶ narenciye bahçesinin gün geçtikçe iflasa doğru sürüklenmekte olduğu Akrotiri'de görüldü. Ağaçlar çok iyi büyümekteydiler, arazi iyi sulanmaktaydı; fakat işçiler sürekli olarak sıtmaya yakalayıp hasta olmaktaydılar. Mal sahipleri işçi ücretlerini arttırdılar, başka cezbedici olanaklar sundular, fakat hiç bir kimse orada çalışmayı kabul etmeğe cesaret edemedi. Bugün, narenciye bahçesi gelişmekte ve yatırımcılar, daha önceleri satılamayan toprakları almak için sıraya girmektedirler.

Kıbrıs çok çekici bir ada olmasına rağmen, sıtma turistleri uzaklaştırmıştı. Halihazırda otel rezervasyonları artmış ve sonuçta sıtmanın yok olması ada için milyonlarca dolar değerinde olmuştur.

Mehmet Aziz, ülkesinin asırlardır baş belası olan bu deritten kurtulmasındaki başarısından dolayı büyük çapta onurlandırıldı. İngiliz hükümeti kendisine "Commander of British Empire"¹⁷ C.B.E. payesini verdi. Öte yandan kampanyanın sonunda vermiş olduğu demeç çok belirgin bir şekilde alçak gönüllüydü: "Ben, sağlık koşulları kötü olan ve bir çok genç insanın öldüğü bir köyde büyüdüm. Ülkemin gelişmesi ve sıhhi durumu için herhangi bir şey yapabilmiş isem o benim duyabileceğim en büyük mutluluk olacaktır."

Mehmet Aziz Bey'in Kıbrıs Dışındaki Çalışmaları

Mehmet Aziz Bey 1949 yılı sonları, sivrisinekten arındırma projesini başarı ile tamandıktan ve sıtma mikrobunun kökünü yukarıdaki yazıda ayrıntılıyla anlatıldığı gibi kuruttuktan sonra, 1950'de Beyrut Amerikan Üniversitesi'nin 'Toplum Sağlığı Okulu'nu kurmak teklifini alır ve bu teklifi değerlendirerek Beyrut'a gider.

Beyrut Amerikan Üniversitesi'nin Halk Sağlığı Bölümü'nde, Sağlık İşlerinden sorumlu Doçent Doktor olarak on yedi Ortadoğu ülkesinden kadın ve erkeği eğitirken, ekip çalışması teorisini de bu bölümde uygulamaya başlar.

Bir meslektaşı onun için şunları söyler:

"Öğretmen olarak değeri, her bir öğrenciye gösterdiği yoğun ilgidedir. Öğrencileri ile yaşadığı ve öğretisinin büyük bir kısmını, mesai saatleri sonrası yaptığı uzun tartışmalarla ve dostça konuşmalarla yaptı. Öğrencilerini, kendi mesuliyet ve çalışkanlık duyguları ile ateşleyerek, onları güvenilir ve kendini işine adanmış kamu görevlileri yaptı.

Sayın Aziz; titiz, sabırlı, sert fakat nazik ve pek çok zor durumda kendisinde görülen mizah anlayışı ile öğrencilerinin ve benzeri meslektaşlarının hayranlığını kazanmıştır."

Mehmet Aziz Bey, Dünya Sağlık Teşkilatı'nın WHO (World Health Organization) 'Malaria, Böcek Öldürücü İlaç ve Çevre Sağlığı' konularında danışmanlık görevinde de bulunmuştur. Bu bağlamda, Ortadoğu ülkelerindeki çevre ve halk sağlığı konularını inceleyerek, tüm çalışma raporlarını sürekli olarak WHO organizasyonuna bilgi olarak sunmuş ve bu, uluslararası organizasyon yöneticilerinin her zaman övgü ve takdirlerini almıştır.

60 Yıllık Hizmetin Başarı Özeti

Mehmet Aziz Bey henüz 20 yaşındayken, Sir Ronald Ross ile tanışarak çevre ve insan sağlığı için halk hizmetine başlar. Bu soylu hizmet, tam 60 yıl boyunca devam eder. Kuşkusuz, yurtiçi ve yurtdışında 60 yıl boyunca elde edilen sayısız başarıları sınırlı bir zaman diliminde tek tek ortaya koymanın mümkünü yoktur. Ancak 60 yıllık halk hizmetinin ve bu hizmetlerin haklı karşılığı olarak kazanılan başarıların ve ünvanların çok özet bir anımsatmasını yapacak olursak, şunları söyleyebiliriz:

Mehmet Aziz Bey, Sir Ronald Ross'la tanıştığı 1913 yılından 1929 yılına kadar, Ross'un oluşturduğu sağlık servislerinin değişik bölümlerinde çalıştı ve kısa bir süre sonra da, Lefkoşa Sağlık Uzmanı Okulu'na idareci olarak atandı. Bu okulda hem eğitim görüyor, hem ders veriyordu. Daha sonra, Kraliyet Sağlık Enstitüsü'nün Sınav Komitesi idarecisi ve sekreteri oldu. Bu görevlerinden sonra ise adanın sağlık sorumlusu görevine getirildi; ardından, 'Sağlık Müfettişliği' kurslarına devam ederek 'Müfettiş'lik sertifikası almaya hak kazandı. Hak kazandığı bu ilk sertifikayla, İngiltere'deki London Royal Sanitary Institute sınavlarına katıldı, başarılı oldu ve 1921 yılından itibaren 'Sıhhiye Başmüfettişliği'ne atandı.

İngiliz bilim adamı Dr. Barber'in sıtma hastalığını tarayan ekibiyle beraber Mısır, Suriye, Lübnan, Filistin ve Türkiye'de yapılan araştırmalara katıldı. Bu hizmetlerinden dolayı İngiltere'de London Royal School of Public Health and Hygiene üyeliğine getirildi.

1946 yılında Kıbrıs'ta, 'lişmaniyasis' hastalığını araştıran yabancı bilim adamlarının çalışmalarına katıldı. Bu hastalığın taşıyıcısı olan küpdüşen (tatarcık) taraması sırasında, adada ilk kez görülen yeni bir türünü buldu. Bu tatarcığa Aziz Bey'in adı verildi: *Flepotoma Aziz*. 1955'de bu isim, *Phlepotomus Antonnato Aziz* olarak

değiştirildi.

Sıtma parazitlerini taşıyan anophelis sineklerinin hastalığı yaymasını önleyen ve sıtmanın tamamen yok edilmesini sağlayan 'Eradikasyon Projesi'nin genel yönetmenliğini yaptı. Bu proje ile 1949 yılı sonunda, anophelis sivrisineğinin tümü yok edilerek uluslararası başarı kazanıldı. 1950-1959 yılları arasında Beyrut Üniversitesi'nde Çevre ve Kamu Sağlığı Bölümü'nün kurucuları arasında yer aldı. Halk Sağlığı alanında iki kez, İngiliz Hükümeti tarafından (M.B.E., C.B.E), Malarya kontrolü çalışmalarından ve 'Genel Halk Sağlığı' çalışmalarından dolayı madalya ile ödüllendirildi. Kraliyet Sağlık Enstitüsü'nün Sağlık Kongresi'nde ve Tropik Hastalıklar ve Malarya Kongresi'nde Malarya hakkında bildiriler sunması için özel olarak davet edildi. Dünya Sağlık Teşkilatı'nın 'Malarya, Böcek Öldürücü İlaç ve Çevre Sağlığı' konularında danışmanlık görevinde bulundu.

Dünya Sağlık Teşkilatı'nın, Doğu Akdeniz ile ilgili Bölgesel Komitesi'nin 1949 yılında Cenevre'de düzenlenen Konferansı'nda, Büyük Britanya İmparatorluğu'nun temsilcilik görevinde bulundu. Bu konferans, Bölgesel Komite'nin ikinci oturumu idi. Bir Kıbrıslı'nın, uluslararası öneme sahip böylesi bir toplantıda Büyük Britanya İmparatorluğu adına sözcü-temsilci olarak görev yapması, Kıbrıs için büyük onur olmuştu. Büyük Britanya'nın Halk Sağlığı Müfettişleri Derneği'nin şeref üyesi; Kraliyet Sağlık Kurumu'nun ortağı St. John's Ambulance Derneği'nin de üyesi idi. Lübnan'daki pastörize fabrikalarının ve süt mamüllerinin geliştirilmesi için Sağlık Bakanlığı ile beraber çalışan Beyrut Amerikan Üniversitesi'nin Süt Ürünleri Standartları Komitesi'nin aktif üyeliğinde görevlendirildi. 1960'da Kamu Hizmeti Komisyonu üyeliği, 1967-1973 yılları arasında da aynı komisyonun başkanlığını yaptı. Altmış yıllık fiili hizmetinden sonra, 1973 yılında emekliye ayrıldı.

Ve Emeklilik Sonrası

1973 yılında kamu hizmetinden emekliye ayrılan Mehmet Aziz Bey, emekliliği sonrasında bir köşeye çekilerek 60 yılını verdiği sağlık konularına sırtını dönmemiş; bu kez de kalemine sarılarak, uzun yılların deneyimlerinden süzölmüş bilgi birikimini 'Görüş ve Öneriler' halinde çeşitli gazete ve dergilerle beraber Kıbrıslı Türklerin ilgili makamlarına yazmayı toplumsal bir sorumluluk addetmiş ve '*... emekli olmasına rağmen, kendisine ihtiyaç duyulduğu zaman yardıma hazır olduğunu...*' özellikle vurgulamaktan kaçınmamıştır.

Mehmet Aziz Bey'in emekliliği sonrasında kaleme aldığı kimi yazılarına, ilerleyen yaşına rağmen çevre ve insan sağlığına gösterdiği duyarlılığı örneklemek açısından EK:4, 5, 6 ve 7'de yer verilmiştir.

17 Haziran 1991 tarihinde, 98 yaşında aramızdan ayrılan bu çok değerli insanımızı, kendisinin adının da yer aldığı 'İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler Sempozyumu' vesilesiyle bir kez daha saygı, minnet ve rahmetle anıyoruz.

EK - 1

EK-2

Çocuk ve Sıhhat Sergisi

28. Teşrinievvel 1934

[Leşkoşa Himayei Etfal Cemiyeti ve Sıhhiye Dairesi Tarafından Tertip Edilmiş]
Asaletlü Vali Hazretlerinin himayeleri altında tertip edilen bu sergiye iştirak edecek çocuklardan birinci, ikinci ve üçüncülere nakti mükafat verilecektir.
Gürbüz çocuk yetiştirilmek için mühim bir teşvik olan bu nevi sergiler aynı zamanda memleketin umumi sıhhatinin de korunmasına hizmet eder.

EK-3

Sıhhat Servettir

En Büyük Hayat Düşmanlarımızdan Biri-Kara Sinek Veya Tifo Sineği

"Havalar ısınmağa başlar başlamaz diğer haşaratla beraber ve onlardan ziyade kara sinek de her yerde bizi rahatsız etmeğe başlar; acaba biz bu sineğe lâyık olduğu kadar ehemmiyet verip ondan kurtulmağa esaslı bir surette çalışıyor muyuz?"

Vakta öteden beri bir söz var "sinek de küçüktür ama mide bulandırır" deriz. Fakat sinekler yalnız mide bulandırmakla kalmaz. Tifo, dizanteri, verem, ishal, göz ağrısı gibi her sene birçok ölümlere sebep olan mühim hastalıkların mikroplarını hastanın pisliğinden, tükürük ve balgamından ve sair ifrazatından alarak yiyeceklerimizin üzerine konarlar ve bu mikropları oraya bırakarak hastalığın böylece bulaşmasına sebep olurlar.

Bize bu kadar zararı olan pis sineklere en büyük hayat düşmanımız demek hiç de mübalâğalı olmaz. Onlara karşı esaslı bir muharebe açmalıyız. Evvela yetiştiği yerleri düşünerek sineğin üzerine yumurtlayacağı hiçbir pisliği açıkta bırakmamalıyız. Evlerimizde hayvan besliyorsak bunların gübrelerini güneşe karşı bulundurarak birkaç günde bir alt yüz etmeli ve her hafta mutlaka oturulan yerlerden uzağa götürmeliyiz.

Hususi gübre kuyuları yaparak bunların üzerini sineğin içine giremeyeceği şekilde kapamalıyız. Böylelikle sinekler yumurtlayacak yer bulamazlar, yumurtlasalar bile yavruları gıdaları olan pisliği bulamayınca yaşayamazlar.

Kara sinekleri elimizden geldiği kadar öldürmeliyiz. Aynı zamanda yiyeceklerimizi daima örtülü bulundurarak üzerine sineğin konmasına meydan vermemeliyiz. Sineklerin adedi azaldıkça hastalıklar da azalacak ve neticede onları öldürmekle kendi hayatımızı da kurtaracağız. ”

EK-4

Mehmet Aziz Sıhhiye Başmüfettişi “Çevre Sağlığı Ve KTFD”

(14 Mayıs 1981 tarihli, Kıbrıs Türk Tabipler Birliği Dergisi'nden)

“Malaria Uzmanı Sir Ronald Ross'un Kıbrıs'a geldiği 1912 yılından başlayarak Kıbrıs Sağlık Servisleri'nin çeşitli kademelerinde, ayrıca Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde yakın bir zamana kadar çevre sağlığı ile ilgili görevler yapmış bir kişi olduğumdan çevre sağlığının önemini ve çevre sağlığı ile ilgili hususları açıklamakta yarar görüyorum.

Çevre sağlığı geniş kapsamlı bir konudur; toplum sağlığı, çevre temizliği, temiz içme suyu, yiyecek ve içecek komularını içerir. Korunmanın ne denli önemli olduğuna değinmeden edemeyeceğim. “Korunma tedaviden daha iyidir” (prevention is better than cure) özdeğiş de bunu teyid eder mahiyettedir.

Bu özdeğiş ışığında Prevanatif 'koruyucu' bir servisin kurulmasının gerekli olduğuna inanıyorum. Çevre sağlığının sıhhatli olması için her şeyden önce eğitilmiş bir kadroya sahip olunması gerekir ve biz maalesef bu eğitimin yapılabileceği bir okula henüz sahip değiliz.

Böyle bir sağlık okulunun açılması, açılmadığı takdirde eğitim için dış ülkelere personel gönderilmesi kanaatimce üzerinde durulması gereken bir konudur. Bununla birlikte ekibi tamamlayıcı doktor, hemşire, laboratuvar teknisyeni ile bir kadro oluşturmalı ve sistemli çalışılmalı, gereken istatistikler tutulmalıdır. İçme sularının kaynağı araştırılmalı ve sular su daireesi ve sağlık yetkililerince tahlil ettirilmeli, mezbahalar, limanlar, belediye ve veteriner servisleri tarafından denetlenmelidir. Fabrikaların şehir dışında kurulması ve işçilerin sağlığı sağlanmalı ve fabrikalara

Fabrikaların şehir dışında kurulması ve işçilerin sağlığı sağlanmalı ve fabrikalara ait çöp ve kirli suların açığa akıtılması önlenmelidir. Otel, restoran ve seyyar satıcıların sattığı yiyecek maddeleri denetlenerek, bu işle uğraşanların da sağlıklı kişiler olmasına özen gösterilmelidir.

Gerçi bu tür çalışmalar ilgili bakanlıklarımızca sürdürülmektedir ama bu konulara daha fazla önem verilmesi gerektiği inancındayım. Bütün bu yukarıda saydığım hususlar yanında halkın da eğitilmesi işbirliği gerektiğini vurgulamak istiyorum. Halk, okullardan başlayarak basın-yayın aracılığıyla ve devamlı düzenlenecek konferanslarla eğitilebilir.”

EK-5

(3.12.1974 tarihli ve o günlerde Turizm ve Enformasyon Bakanı olan Sn. Çağlar Yasal'ın Girne Otel'in açılışında yaptığı konuşmaya cevaben yazdığı ve çevre sağlığına önem verilmesi gerekliliğini vurguladığı mektubundan alıntılar)

“Takdir buyuracağınız gibi Kıbrıs'a gelecek olan turistler yalnız otellerde kalmayıp diğer turistik ve tarihi bölgeleri dolaşım görmek isteyeceklerdir. Bu nedenle çevre sağlığına ve sair hususlara önem verilmesi zorunludur.

Kanaatimce aşağıda belirteceğim hususlar dikkate alınırca yararlı olur:

- *Çevre Sağlık Koordinasyon Komisyonu kurulması (tercihen bu 5 kişiden oluşur). Şöyle ki, başkan, Turizm ve Enformasyon Bakanı; üyeler ise Sağlık Bakanı, Belediye Reisi, Veteriner Servisleri ve Emniyet Müdürü'dür. Komisyonun yaz aylarında haftada bir, kış aylarında ise 15 günde bir toplantı yapması.*
- *Tam teşkilatlı ve ehliyetli ekiplerden oluşan bir laboratuvar kurulması.*
- *Otel ve lokanta kaplarının temizliği (bakır kapların kalaylanması.)*
- *Mezbaha ve et satış yerlerindeki personelin ve hayvanların, kontrol ve muayenesi.*
- *Sihhate zararlı haşerenin (karasinek, sivrisinek, fare, bit, hamam böceği v.s.) kontrol edilip yok edilmesi.*
- *Sahil ve çevre temizliği kontrolü.*
- *Kirli su kanallarının deniz suyunu kirletmesine engel olmak veya önlemek. Otel, lokanta v.s. de çalışan personelin sağlık ve temizlik kontrolü.*

Sayın Bakan,

Malûmunuz olduğu gibi hangi ülkede olursa olsun, orada yaşayan halka ve o bölgeyi ziyaret edecek olan yabancılara fiziki sıhhi yönden zararı dokunacak tüm faktörlerin yanında, çevre sağlığının da iyice kontrolü önemli bir esas teşkil etmektedir.

Zati alilerine başarılar diler ve iktidarım dahilinde yardımcı olmaya hazır olduğumu hassaten bildiririm.”

EK-6

Otonom Türk Yönetimi Sağlık Bakanlığı,

Konu: Sağlık Tedbirleri Hk.

Sayın Bakan,

Hal-i hazır fevkalâde durum dolayısıyla Ada'mız, maruz kaldığı sair bulaşkan hastalıklara ilaveten üç muhlik hastalığa da müsait zemin teşkil etmektedir:

- 1) Sıtma (Malarya)
- 2) Veba (Plague)
- 3) Tifus (Typhus)

Birincisi (Malarya), 30 yıl evvel Ada'mızdan yok edilmişti. Hastalığın tekrar baş göstermemesi için zamanın sağlık servisleri mümkün mertebe çalışıyorlardı. Ancak bilindiği gibi EOKA tedhiş faaliyetlerinden sonra alınan tedbirler de azalmış; bu yıl Haziran ayından itibaren ise anormal durum nedeniyle, Ada'nın her tarafında sivrisineklere karşı savaş tamamen felce uğramıştır. Malarya anofel sivrisinekleri şimdi hem çoğalmış, hem de insan kanı emecek daha kolay bir ortam hasıl olmuştur.

İkincisi (veba) bir asırdan ziyade Kıbrıs'ta görülmemiş, ancak zaman zaman civar memleketlerde-Mısır, Lübnan, Filistin, Suriye- görülmüştür. Hal-ı hazırda bu bölgelerde böyle bir hastalığın mevcut olduğuna dair bilgim yok ise de, esasen hastalığın fare ve pireler arasında başlayıp insanlara da sirayet etmesi, dolayısıyla şimdiki durum tahtında Ada'ya hariçten girmemesine esaslı tedbir alındığı şüpheli olduğuna göre, Kıbrıs halkı ve hayvanatının anormal şartlar altında yaşamalarından veba gibi sâri ve muhlik hastalığın da başgöstermesi ihtimali kanımızca pek muhtemeldir.

Üçüncüsü- Typhus humması-Serbiti- pediculus humanus-isimli bitler aracılığı ile insandan insana aşılır. Veba hastalığı gibi Typhus da bilhassa halkın toplu halde yaşamağa mecbur kaldıkları zamanlar ve daha ziyade soğuk aylarda, her sınıf halkın çaresiz bir araya sığınıp yaşamak zorunda kaldıkları sırada başlar. Deprem, savaş ve benzeri ahvallerde olduğu gibi.

Veba ve typhus hastalıklarının önlenmesi -prevention- ancak bitli insanların şahsi eşyaların temizlenmesi, pire ve farelerin telef edilmesi ile mümkündür. Böyle bir görevi lâyıkıyla yapabilmenin tahminlerin üstünde güç bir iş olduğunu 1. ve 2. Dünya savaşları sonlarında şahsi tecrübelerimden dolayı yazmak mecburiyetini hissediyorum. Fikrimce Bakanlığınızın servisinde bulunan sağlık memurları, kurtarılmış bölgeler için her çeşit sağlık işlerini görebilecek ehliyetli elemanlar kifayetsizdir.

Buna ilâveten nahiye merkezleri ve büyük köylerde -Lâpta, Omorfo, Leskonuk v.s.- sağlık memuru hiç denecek derecededir. Bu cihetle sağlık memuruna duyulan ihtiyaç bir kat daha artmış oluyor. Malûmunuz veçhile belediyeler nizameti, kendi bölgeleri

İçinde ayrı amme servisleri olmasını gerektirir. Ancak sağlık işlerinin başarılı yürütülebilmesi için bu bölgelere atanacak şahısların eğitimleri esastır. Tüm sâri hastalıklar ile bilhassa yukarıda belirtilenlere karşı savaş, ancak çevre sağlığı görevine alınacak elemanların erken bir zamanda konuya el atmalarına bağlı bir meseledir.

Sayın Bakan, yazdıklarım sadece bir ikazdan ibarettir. Bildiğiniz gibi uzun seneler sağlık servislerinde, 9 yıl Beyrut Amerikan Üniversitesi Tıp Fakültesi Sağlık Şube Müdürlüğü ve Dünya Sağlık Teşkilatı Çevre Sağlığı Müşavirliği görevleriyle yakın ve uzak memleketlerde bu hususlarda tetkiklerim sırasında edindiğim tecrübeler bana zat-i alilerine bu birkaç satırı yazmak cesaretini veriyor.

Son olarak, Bakanlığınıza ve Belediyelere ait sağlık memurlarına, eğitim ve idari hususlarda ve çevre sağlığını ilgilendiren meselelerde iktidarım nisbetinde yardıma hazır olduğumu bildirir saygılarımı sunarım.

Mehmet Aziz

Dağıtım : Adalet ve İçişleri Bakanlığı

EK-7

Yeni Genel Hastahane ve Doğacak Çevre Problemleri

Sabırsızlıkla beklediğimiz Lefkoşa Genel Hastanesi'nin içinde bulunduğumuz yıl bitmeden hizmete gireceği tahmin edilmektedir. 1963 Rum saldırıları üzerine toplumumuz hastaneden mahrum kalmıştı. Mimar ve mühendislerin gayretleri ve halkımızın da fedakârlığıyla derme çatma binalar acil ihtiyaçları görmek için kısa zamanda işler hale getirildi. Fakat gerek doktor, hemşire ve diğer hastane personeli, gerekse hastalarımızın çektiği müşkilât ne izah edilebilir ve ne de unutulabilir.

Yeni hastahanenin bir an önce bitmesini işte bu yüzden bekliyoruz. Ancak hastahanenin hizmete girmesiyle birlikte, çevre sağlığını etkileyecek problemlerin ortaya çıkacağı âşikârdır. Bunlardan birincisi, pis suların ne şekilde zararsız hale getirileceği meselesidir. Tahminlere göre hastane 300-400 yataklı olacak. Her yatağın da günde 25-30 galon (yani takriben 3500-4000 teneke) su sarfiyatı olacağını söylemek, bu güçlüğü anlatmaya yeter sanıyoruz.

Binanın inşa edildiği saha killi toprak olduğundan ve o çevredeki yeraltı suları ancak 2-3 metre derinlikte olduğundan, hastaneden çıkacak pis suların bu sahaya akıtılması uygun değildir. Bölgemizde kanalizasyon olmaması, çevrede akacak olan pis suların yaratacağı fena kokular, sivrisinek ve mikrop kaynağı ileride önemli bir problem olarak karşımıza çıkacaktır. O civarda şimdi birkaç fabrikadan çıkan pis suların Kanlıdere yatağına veya diğer çukurlara akıtılması nedeniyle meydana gelen zorluklar ortada iken; hastanenin çalışmaya başlamasıyla bunların ne derece artacağını kestirmek kolaydır. Şimdi Rum kesiminde kalan Lefkoşa Genel Hastanesi'nin inşası sırasında, ben Sağlık Servisleri'nde görevli

idim. Sonraları Ürdün, Lübnan ve daha birkaç yabancı ülkede şahsen gördüğüm aksaklıkları hatırlar ve bu hataların bizde de meydana gelmemesi için bu satırları yazarak ilgilileri şimdiden uyarmayı bir görev sayarım.

Bu cümleden son olarak yukarıda saydığım sorunların bertaraf edilmesini temin için, yapılacak teşkilât ne ise ilgili daireler konunun üzerine eğilmeli ve teşkilâtı işletecek kişiler gecikmeden eğitime gönderilmelidir. Bildiğimiz kadarıyla bu tedbirleri almak, hayati önemi haizdir, bir zarurettir.

M. Aziz
Kıbrıs Sağlık Servisleri Başmüfettişi (Emekli)
Beyrut Amerikan Tıp Fakültesi Çevre Sağlığı Yrd. Profesörü (Emekli)

Notlar

¹ DDT: Diklor-Difenil- Trikloretan kelimelerinin baş harfleriyle yapılmış kısaltma. 1874'te, sentez yoluyla elde edilen organik ve çok etkili böcek zehiri. Bu madde; sinek, sivrisinek, bit, meyve kurdu, patates böceği ve türleri üzerinde öldürücü etki yapar. Toz ve bulamaç halinde kullanıldığı gibi, freon içinde eritilerek püskürtme yoluyla da kullanılabilir.

² Herkül (Hercules): Eski Roma'da yarı Tanrı 'Herakles'in Lâtinleştirilmiş adı. Mitolojik olarak, toprağın ve ticari iyi niyetin koruyucusu ve orduların Tanrısı diye kabul edilir.

³ Araştırmacı-Yazar, merhum Haşmet Muzaffer Gürkan tarafından günümüz diline uyarlandı.

⁴ Kuntay, Mithat Cemal. *Namık Kemâl*, İstanbul, 1949. (3 Cilt)

⁵ ABD'nin Kuzeydoğu bölgelerinde bir eyalet.

⁶ *Kıbrıs Türk Tabipler Birliği Dergisi*, Sayı: 15, 14 Mart 1981.

⁷ a.g.e.

⁸ Fedai, Harid. *Eski Basınımızdan*, 24 Nisan 2000, Kıbrıs gazetesi.

⁹ Fedai, Harid. *Eski Basınımızdan*, 12 Haziran 2000, Kıbrıs gazetesi.

¹⁰ Tropik kuşaktan sonra gelen iklimsel bölge kuşağı.

¹¹ ABD'nin Kuzeydoğu bölgelerinde bir eyalet.

¹² 1830 m.

¹³ 18.30 m.

¹⁴0.915 m.

¹⁵Galonun (4.5 litre) dörtte biri (1.125 litre).

¹⁶0.4 hektar veya 4047 m².

¹⁷İngiliz İmparatorluğu'nda kullanılan bir şeref payesi, CBE.

Kaynakça

Meydan Larousse Ansiklopedisi, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1970, s. 429.

Gürkan, M. Haşmet. *Kıbrıs Tarihinden Sayfalar*, Nehir Yayınları, 2. Baskı, Aralık 1982, Lefkoşa, s. 171.

News Digest. Şubat 1958, Health Officers, s. 24-25.

Mehmet Aziz Bey'in kızları, Sn. Kâmran Aziz ve Sn. Türkân Aziz'e ait özel aile arşivinden SAMTAY Vakfi'na verilen belgeler.

Kıbrıs'ta Halk Sağlığı Alanında Bir Öncü: Mehmet Aziz

Mehmet BARIŞSEVER*

Giriş

Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) Tropikal Hastalıkların Kontrolü Bölümü'nün (CTD) 1997 yılında yayınlanan raporunda, günümüzde dünyada sıtma (malarya) hastalığının öldürücü bir illet olarak yer aldığı, Doğu Avrupa ülkelerinde sıtmanın yeniden görülmeye başladığı kaydedildi (Progress Report, 1998). Bu gerçek, geçen yüzyılın ilk yarısında, dünyada sıtmanın en yoğun görüldüğü yerlerden biri olan Kıbrıs'ın sıtmayı yok etmekte şansı en az olan ülke olduğu kayıtlarının düşüldüğü bir ortamda (Kent 1951; Mytinger 1958), ülkemizden bu illeti söküp atan ekibin başarısını daha da anlamlı kılmaktadır. O dönemde yapılan yayınlarda, bu ekibin başarısına imza atan mimarın dönemin Sağlık Başmüfettişi Mehmet Aziz olduğu ve bu başarının tarihe altın harflerle geçtiği kaydedilmiştir. Dünya nüfusunun %40'dan fazlasının sıtma riski taşıyan bölgelerde yaşadığı, yılda 1 milyonu 5 yaşın altında olan çocuklar olmak üzere 1.5-2.7 milyon insanın sıtmadan öldüğü günümüzde, bundan elli küsur yıl kadar önce Mehmet Aziz'in ekibiyle birlikte kazandığı başarıyı saygı ve şükranla anmamız gerekmektedir.

1950'de *Cyprus Review* isimli derginin Şubat sayısının kapağında, Mehmet Aziz'in resminin yanında, Kıbrıs haritası üzerinde Hercules'in yedi başlı ejderhayı öldürmesini canlandıran bir resim yayınlandı (Ek. 1). Bilindiği gibi Latince'de Hercules veya Herkül olarak bilinen Heracles, Mitoloji'de baştanrı Zeus'un oğlu olup cesaretin, kararlılığın ve gücün simgesidir. Nisan 1958'de Amerika'da yayınlanan *Health Officers News Digest*'de, Kıbrıs'taki Sıtma Savaş Projesinin anlatıldığı, Mehmet Aziz'in biyografisine yer verilen bölümde, yukarıda sözü edilen *Cyprus Review* dergisine atıfta bulunularak; Kıbrıs'ın kırmızı yanaklı, mavi gözlü Sağlık Başmüfettişi Mehmet Aziz'in Hercules; yedi başlı ejderhanın da sıtma (malarya) olduğu, övgü ile Amerikalılara duyuruldu. Yukarıda adı geçen yayınlar yanında, o dönemi anlatan pek çok yayında Kıbrıs'ta zafere ulaşılan Sıtma Eradikasyon Projesi anlatılırken bu başarıdaki aslan payı, Mehmet Aziz'in ismi hep öne çıkarılarak kendisine teslim edilmiştir.

* KKTC Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Müşaviri, Araştırmacı-Yazar, KKTC

Geçen yüzyılın başlarında Kıbrıs'ta kendisinin ilgi duymasıyla başladığı halk sağlığı alanındaki çalışmalarını bölge ülkelerinde ve İngiltere'de geliştirme fırsatı bulan, seçkin bilim adamlarıyla çalışarak alanındaki görüşleri olgunlaştıran ve bu alanda uluslararası camiada tanınan bir kariyer sahibi olan Mehmet Aziz, Beyrut'taki Amerikan Üniversitesi'nde kendisine 'Associate Professor'lük ünvanı (Associate Professor ünvanı günümüzdeki Doçentlik ünvanına eşdeğer bir ünvan) verilerek kariyerinin zirvesine tırmanmıştır.

Bir Kıbrıslı Türk olarak birçok kez ödüllendirilmesi, Dünya Sağlık Örgütü'nün Sıtma-İnsektisitler ve Çevre Danışmanlığı'na getirilmesi, uluslararası bir konferansta ilk kez bir Kıbrıslı Türk olarak Birleşik Krallığı temsil etmesi, Mehmet Aziz'in Sıtma Mücadele Projesi'nde gerçekleştirdiği özverili, verimli ve başarılı çalışmalarıyla elde edilmiş başarılarıdır. Mehmet Aziz'in isminin geçtiği bütün yazılı metinlerde kendisinden övgü ile söz edilmektedir.

24 Eylül 1893 tarihinde Larnaka kazasına bağlı Kalokhorio (Vuda) köyünde doğan ve 17 Haziran 1991 tarihinde Lefkoşa'da ölen Mehmet Aziz, entellektüel bir Kıbrıslı Türk aydını olarak, uluslararası camiada adını duyurmuş, ülkesine ve insanlığa hizmet etmiş ve sağlık alanında iz bırakarak sonsuza göçmüştür. Büyük hizmetine karşılık onu unutmamak, toplumun belleğine ismini kazımak ve aziz ruhunu şad etmek hepimizin görevidir.

Kıbrıs'ta Sıtma ile Ölümün Özdeşleştiği Zor Yıllar

Köklü ve zengin uygarlıkların yaşandığı Kıbrıs'ın tarihi, kötü yönetimler, savaşlar, istilalar, kuraklık ve kıtlıklar, depremler ve salgın hastalıklar nedeniyle yaşanan acılarla doludur. Adadaki nüfusu yok olma sınırlarına kadar gerileten bu etkenler içinde en etkili olanlardan biri de salgın hastalıklar olmuştur. Sir Ronald Stors'un *A Chronology of Cyprus* isimli kitabında, 1870-74 yılları için yaptığı; "bir yanda çekirge afeti, öte yanda sık sık baş gösteren kuraklık, hiçbir zaman eksilmeyen sıtma ile birlikte, Kıbrıs'ın yüzyıllar boyunca hayır yüzü görmesini engelliyordu" (Gürkan, 2000), şeklindeki saptamasını sıtmanın acı dolu yüzyıllar içerisindeki rolünü tanımlamak üzere kullanabiliriz.

Dönemin Sağlık Dairesi Müdürü Dr. Horace Shelley, yüzyıllarca Kıbrıslılar üzerinde öldürücü bir kamçı olan sıtmanın insanları kırıp geçirdiğini, insanların sıtmadan çok çektiğini ve sonuçta dünyanın sıtma ile bulaşık diğer yerlerinde olduğu gibi en fazla köylülerin muzdarip olduğunu, sıtmanın köylerde ifade edilemeyecek kadar büyük acılara ve hesaplanamayacak kadar büyük zararlara yol açtığını ve gelişmenin önündeki en büyük engel olduğunu belirtmektedir (*Cyprus Review* 1950-Ek.1).

Kent (1951), Endonezya'dan Venezüella'ya, Haiti'den İran'a dünyadaki geniş bir tropikal alanda, insanlığın en belalı sorunu olan sıtma nedeniyle Kıbrıs'ta çalışmayan çiftlikler, yıkık evler ve solgun benizli insanların yaygın olduğunu, 1940'lı yılların sonlarına doğru Sıtma Eradikasyon Projesine başlarken yapılan kan testlerinde, her 10 çocuktan 7'sinde sıtma mikrobunun bulunduğunu ve hastalığın görülme sıklığının %100 olduğu köylerin yaygın olduğunu bildirmektedir. O dönemde hükümet

hastahaneleri ve dispanserlerde tedavi edilen sıtma vakaları ile ilgili aşağıdaki tablo, sorunun büyüklüğünü ortaya koymaktadır.

Tablo 1. Yıllar İtibarıyla Kıbrıs'ta Görülen Sıtma Vakaları

Yıl	Tedavi Edilen Vaka Sayısı
1913	7,342
1914	6,622
1915	4,539
1916	3,752
1917	2,709
1918	2,414
1919	1,962
1920	3,706
1921	4,291
1922	4,008
1923	5,063
1924	5,010
1925	3,962
1926	9,324
1934	11,663
1935	17,917
1936	12,779
1937	18,273
1938	11,361
1939	11,183
1945	6,000

(Aziz: 1947-1948 a ve 1948 b)

Kıbrıs'ta sıtma mücadelesinin tarihçesini yazan Mehmet Aziz bu konuda ayrıntılı bilgiler vermektedir. Osmanlı döneminin sonlarında Rusya'dan getirilen ve Limasol'un Çiftlikler Bölgesine yerleştirilen Çerkezlerin sıtmadan ölmeleri nedeniyle geriye büyük bir mezarlık ve yıkık bir cami kaldığını, aynı kaderi Margo, Çömlekçi ve Kukla'ya yerleştirilen Musevilerin de paylaştığını, gerek İngilizlerin adaya ilk gelişlerinde, gerekse yaşanan iki dünya savaşı sırasında Kıbrıs'ta konuşlandırılan askeri kamplarda sıtmanın büyük sorunlar yarattığını bu yazılardan anlıyoruz.

Aziz (1947), sıtma ile mücadele amacıyla hükümet tarafından ücretsiz verilen kininin (quinine) çok yetersiz olduğunu ve köylere ulaşmadığını, köylülerin ezilmiş zeytin yaprağı veya bazı başka otları ilaç olarak kullandığını, bazı köylülerin brandi veya zivaniyadan, bazılarının ise tekke veya manastırlardaki azizlere mum yakmaktan medet umduklarını belirtmektedir.

Mehmet Aziz'in Mağusa'daki bir sivrisinek salgını ile ilgili yazdığı bir rapordan sadece bir sayfasını bulup okuma olanağı bulduğum aşağıdaki saptamalar, o günleri

anlatan abartısız gerçeklerdir.“...Kıbrıs'ta Mayıs sonlarına doğru bütün yüzey suları kuruyup buharlaşır. Alışılmışın dışında yağın geç yağmurlar nedeniyle, 1920 Mayıs'ında, Mağusa'daki göl her zamanki gibi kurumadı. 1913 yılından beri kontrol altında tutulan sivrisinek popülasyonunda bu nedenle patlama oldu. 1920 Mayıs'ının sonlarında olay bilgime getirildi. Sivrisineklerin gölün orta kısımlarında ürediğini, bölgedeki kuyuların ve mağaraların yoğun olarak bulaşık olduğunu saptadım. Mağaraları ve kuyuları yakarak mücadele etmeye karar verdim. Mağaraların girişindeki kuru otlara benzin döküp yaktım. Alevler kısa sürede istirahat halindeki sivrisineklere ulaşıyordu. Ertesi gün mağara soğuduğunda tekrar sivrisinekle doluyordu. Bölgede bulunan 30 kadar mağarayı yaklaşık 15 gün, her gün yaktık. Bu işlem kuyularda ve mağaralarda sivrisinek görülmeyinceye kadar sürdürüldü. Bu arada motopomplar gece gündüz gölün suyunu boşaltıyor, yabancı otlar temizleniyor ve göle sivrisinek larvalarını öldüren ilaçlar uygulanıyordu” (Ek. 2).

Mehmet Aziz, yaşamının otuz küsur yılını yukarıda görüntüsü çizilen çalışmalarla Kıbrıs sathında sürdürmüş ve sonuçta elde edilen başarının mimarı olduğu bütün dünyaya duyurularak ismi tarihe kaydedilmiştir.

Mehmet Aziz'in Sıtma ile Savaşının Kilometre Taşları

Mehmet Aziz'in sıtma mücadelesinde lider bir konuma gelmesinde, yabancı dil bilmesi en önemli etkenlerden biri olmuştur. An (1999), Mehmet Aziz'in, köy ilkokulundan mezun olduktan sonra İskele (Larnaka) Rüştüyesi'ne devam ettiğini ve daha sonra tahsilini Amerikan Akademisi'nde sürdürerek, 1907 yılında ABD'de Bridgeport (Connecticut) kentinde, Meslek Lisesi'ne devam ettiğini belirtmektedir.

Mytinger (1958), Mehmet Aziz'in Amerika'da sabah gazete sattığını, öğleden sonra Holmes ve Edwards'da çalıştığını, geceleri de yüksek okul ve koleje devam ettiğini kaydetmektedir. Mytinger (1958), Kıbrıs'a döndüğünde Mehmet Aziz'in sıtma konusunda çalışma yapma arzusunda olduğunu, 1913 yılında, köylerini ziyarete gelen valiye tercümanlık yapmak üzere çağrıldığını, valinin böyle parlak ve iyi eğitilmiş bir gençle karşılaşmaktan hayrete düştüğünü ve sıtma sorunu ile ilgilendiğini öğrenince kendisini valiliğe davet ederek, o sırada sıtma konusunda danışmanlık yapması için davet edilen Sir Ronald Ross ile tanıştırdığını bildirmektedir.

Profesör Ronald Ross, sıtmanın sivrisineklerle bulaştığını bulan İngiliz bilim adamıdır. Mehmet Aziz'in çalışmaları ve kişiliği ile Ross'u etkilediği, kendisine yazdığı referanstan açıkça görülmektedir. Prof. Ronald Ross, 18 Mart-18 Nisan 1913 tarihleri arasında Kıbrıs'ta yaptığı çalışmalarda, Aziz'in kendisine eşlik ettiğini, sivrisinek larvaları hakkında her şeyi çok çabuk öğrendiğini, öğrenmekle kalmayıp bu konuda kendi fikirleri olduğunu, sorularının her zaman duyarlı olduğunu, kendisine söyleneni hiçbir zaman unutmadığını, bunların yanında İngilizce, Türkçe ve Rumca'yı mükemmel konuştuğunu, kendisinden bir şey yapması istendiğinde en küçük bir güçlük çıkarmadığını, görevine her zaman zamanında geldiğini, yukarıda sayılanlar açısından aldığı Amerikan eğitiminin çok yararlı olduğunu, dürüst, sağlıklı ve güçlü bir adam olduğunu belirterek kendisini tavsiye ediyordu (Ek. 3).

Mehmet Aziz'in Sir Ronald Ross ile kişisel dostluğu ölünceye kadar sürmüştü ve sürekli iletişim halinde olmuşlardır. Ross, sürekli olarak Kıbrıs'taki çalışmalar hakkında bilgi talep etmiş, iletişimini Mehmet Aziz ile kurduğu kişisel temasları ile sürdürmüştü ve kendisine her konuda yardımcı olmuştur. Ailesinin sağladığı olanakla okuma şansı bulduğum Ross ile Aziz'in karşılıklı yazışmalarından oluşan mektupların tümüne ne yazık ki bu çalışma içinde yer verme olanağımız yoktur. Bu mektuplar arasından seçtiğim bazılarını, Mehmet Aziz'in sıtma ile savaşının kilometre taşları arasında sunuyorum (Ek. 4-13).

Aziz, 1935 yılında Rockefeller Vakfı tarafından Kıbrıs'a gönderilen Dr. M. A. Barber'den çok şey öğrendiklerini, ilerlemiş yaşına rağmen arazide ve laboratuvarındaki çalışmaları sırasında gençlere taş çıkartan Dr. Barber'in çok cömert olduğunu ve sivrisinek kesitlerinin alınma yöntemleri, anofel yumurtalarının araştırılması, slaytların incelenmesi ve larvisit denemeleri hakkında çok değerli bilgiler edindiklerini kaydetmiştir. Bu yazıda Mehmet Aziz'in, Dr. Barber ile yazışmalarından bazılarını ve sıtmayla mücadelesinde önemli bir kilometre taşı olan Dr. Barber'in anısına yer veriyorum (Ek. 14-16). Bu yazılar arasında, Dr. Barber tarafından hazırlanan kimin hangi görevi yerine getirdiğini açıklayan teknik raporlar da mevcuttur.

Kent (1951), Kıbrıs'ta Sıtma Eradikasyon Projesi'nin, adanın sağlık servislerinin dinamik müdürü Dr. Horace M. Shelley ile Sağlık Başmüfettişi Mehmet Aziz'in eseri olduğunu, Mısır'da Rockefeller Vakfı'nın Yukarı Nil Vadisi'nde gerçekleştirmekte olduğu sivrisinek mücadelesi çalışmalarına katılan Sağlık Başmüfettişi Mehmet Aziz tarafından projenin organize edildiğini belirtmektedir. An (1999), Aziz'in Mısır'daki çalışmalara ek olarak, Suriye, Lübnan, Filistin ve Türkiye'de de sıtma mücadelesi ile ilgili çalışmalara katıldığını kaydeder.

Profesör Ronald Ross'un Kıbrıs'a Gelişi ve Sonrası

Aziz (1947), 1900 yılında, Lamaka Kazası Sağlık Sorumlusu Dr. G. A. Williamson'un Liverpool'daki Tropikal Hastalıklar Okulu'nda, Ross'un yanında kısa bir kursa katıldığını ve birlikte götürdüğü 503 kan örneğinden 470'inde sıtma paraziti saptandığını belirtmektedir. Ross'un gelişi öncesinde, sıtma ile ilgili ilk resmi çalışmanın, Mağusa Bölgesi'nde su havzaları ile ilgili olarak yapıldığı, Dr. Williamson'un M. Zarifi ile birlikte bu amaçla kurulan komisyonda görev aldığı, Haziran 1912'de Lefkoşa Merkezi Cezaevi'nde bir hükümlünün sıtmadan ölmesi üzerine sıtma vakaları ile ilgili bir araştırma yapıldığı ve 3 Ekim 1912'de Kıbrıs İngiliz Yüksek Komiseri Sir Hamilton Goold-Adams'ın adadaki sıtma hastalığının ortadan kaldırılması için daha fazla çaba gösterilmesi ve bir uzmanın Kıbrıs'a gönderilmesi talebi üzerine Profesör Ross'un Kıbrıs'a gönderildiği belirtilmektedir.

Ross, sıtmanın en yoğun olduğu köylerde geniş bir tur yapmış, anofel larvalarının araştırılması için bataklıkları gezmiş ve hastalık hakkında belirleyici olduğundan, olasılığa dayalı örnekleme yöntemiyle ilkökul çağındaki çocukların dalaklarını muayene etmiştir. Bu araştırma sırasında, 1.016 ilkökul çocuğunun %25.4'ünde dalak büyümesi saptanmış, bazı köylerde, dalak büyüme oranlarının %100, diğerlerinde %20-60 oranlarında olduğu, Ross'un bu sonuçları tehlikeli bulduğu ve

sıtma sezonu başlamadan alınan bu gözlem sonuçlarının yılın sonlarında daha da yükseleceğini söylediği kaydedilmektedir.

15 Ocak 1913 tarihinde çıkarılan bir duyuru ile, Tropikal Hastalıklar Uzmanı Prof. Ronald Ross'un Kıbrıs'a davet edildiği ve gözlemlerinin sonuçlarını tartışmak üzere belediye temsilcileri ve hekimlerin Lefkoşa'ya gelmeleri bildirildi (Ek. 17). Bu toplantının, 12 Nisan 1913'de kaza ve kırsal kesim sağlık sorumlularının katılımıyla kalabalık bir izleyici topluluğunun önünde yapıldığı da yukarıdaki yayında belirtilmektedir. Profesör Ross'un İngiltere'ye dönüşünde raporunu "Report on the Prevention of Malaria in Cyprus" başlığı altında sunduğunu ve bu raporun 18. sayfasında Mehmet Aziz'den söz ettiğini anlıyoruz (Ek. 18).

Mehmet Aziz (1948 a), Kıbrıs'ta sıtma ile mücadelenin tarihçesini anlatırken Ross'un önerileri ve ardından yapılanlar ve yaşananlar hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Ross ayrılmadan önce, Bayındırlık Dairesi'nden Mr. Giles'in Sağlık Dairesi emrine sağlık mühendisi olarak verilmesini ve bataklıkların kurutulması için planlar yapmasını önerdi. Mehmet Aziz bu çalışmalarında Mr. Giles'e uygun kişileri seçmek ve sivrisinek mücadelesi için eğitmek üzere yardımcı olarak görevlendirildi.

Ross'un diğer önerileri köylerde ve şehirlerde mevcut sıtma sorununun okul çağındaki çocukların dalak oranlarının sürekli izlenmesi ve şehirlerle, şehirlere yakın büyük köylerden başlanarak mücadeleye geçilmesi şeklindeydi. Bu amaçla, şehirler ile büyük köylerde ev ziyaretleri ve bunlar çevresindeki dere yataklarıyla su birikintilerinde larvisit uygulamalarına başlandı. Bu çalışmaların ekonomik kaynak ve personel eksikliği nedeniyle sınırlı ölçüler içinde kaldığı, başlangıçta teknik bilgi eksikliği bulunduğu, belediyelerin konu ile ilgili organizasyonu bulunmadığından bu çalışmaların Sağlık Dairesi'nce yapıldığı, yasal düzenleme bulunmadığından, evlere girmekte ve yapılan işin özelliği nedeniyle çalışacak personel bulmakta güçlük çekildiği, bazı doktorların çıkarlarına dokunduğu veya bilgisizlik nedeniyle sorunun gerçek önemini ortaya koymadıkları gibi güçlüklerden söz edilmektedir. Mehmet Aziz, o dönemdeki köy yaşamının yoklukları ve açmazları arasında sosyo-ekonomik veriler de sunarak girişilen işin güçlüklerini ve sosyal yaşamın bir kesitini sunmaktadır.

1913-1918 yılları arasında, büyük ölçüde arazi ıslahı ve ağaçlandırma amaçlı olarak drenaj sistemlerinin geliştirilmesi yönünde dikkate değer çalışmalar yapıldı. O sırada kendi hastahanesini ve elektrik sistemini kurup ihracata yönelik çalışmalar yapmakta olan Kıbrıs Maden Şirketi (CMC) ile Karavostassi ve Xeros'da işbirliği yapıldı.

Gaziveren, Ovgos ve Mağusa'da pompalama ve drenaj çalışmaları başlatıldı. Pile, Voroklini, Livadhia bataklıkları, Larnaka'nın içi ve çevresi, Limasol vb. drenaj çalışmalarının yapıldığı bölgelerdi. Anofel türlerinin çoğaldığı ve sıtma salgınlarından sorumlu tutulan bu bölgelerdeki çalışmalar sonunda, 1913-1920 döneminde sıtma vakalarında ve dalak büyüme oranlarında önemli bir düşüş kaydedildi.

I. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda, başlangıçtaki iyileşme, yerini yavaş yavaş olumsuz verilere bırakmaya başladı. Prof. Ronald Ross, 12 Ağustos 1919 tarihli *British Medical Journal*'de bir yazı yazarak, Kıbrıs'taki Sağlık Servislerini başarılarından dolayı kutladı ve Mağusa'da nükseden sıtma vakalarının, savaş

nedeniyle boşaltılamayan göl sularından kaynaklandığını belirtti. Geç yağın yağmurlar veya ağır kıştan kalan su birikintileri artışlardan sorumluydu. Bu sıralarda Çanakkale, Suriye, Filistin, Mısır, vb. yerlerde hizmet gören askerler ve denizciler ile Makedonya'da görev yapan yüzlerce Kıbrıslı'nın ülkelerine dönmesi ve her ulustan yüzlerce esirin Kıbrıs'a getirilmesi, Kıbrıs'ta yaşam koşullarının değişimi arasında, daha bulaşıcı sıtma parazitlerinin ve daha duyarlı insanların Kıbrıs'a getirilmesiyle hastalığın çoğalmasına uygun koşulların oluşturulduğu saptaması da dikkate değerdir. 1920 yılında Mehmet Aziz, Mağusa'da sıtma mücadelesi yaparken çok yakınında bulunan Karaolos Rus Göçmen Kampı komutanlarından birinin, 1.794 kişilik kamp sakinlerinden %90'ının sıtmadan muzdarip olduğunu söylediğini belirtmektedir.

1918-1927 döneminde, Sağlık Dairesi'nde çalıştırılan personel sayısında dikkate değer bir artış olmasına rağmen sıtmanın görülme sıklığında bir azalma olmadı. 1921 yılında Sağlık Servislerinin başına getirilen Dr. A. S. Millard, sağlığı da bozuk olmasına rağmen kırsal kesimde sürekli seyahat ederek kampanyalarla yakından ilgilendi. Uygulamalarla veriler iyileşirken, yağışlarla ilişkili ani yükselişler gözlemlendi. Dr. Millard'ın 1925-1926 yıllarında yazdığı raporlarda somut çalışmalarının sonuçlarına yer verdiği, 1926 raporunda, Kıbrıs'ın bayındırlığının büyük ölçüde köylere bağlı olduğu, beş yaşın altındaki çocuk ölümlerinin şehirlere göre köylerde iki katı fazla olduğu, Kıbrıs'taki hastalıkların %21.8'inin enfeksiyon hastalıkları olup, bunun %75'ini sıtmanın oluşturduğu, hastalığın tedavisinden çok, önlenmesine daha çok para ve zaman ayrılması gerektiği saptamasını yaptı. 1926'da, Kıbrıs'taki Sağlık Servislerinin organizasyonu konusunda bir çalışma yapıp rapor sunan Dr. A. E. Horn; sıtmadan yüksek oranda can kayıpları, çocuk ölümleri ve yüksek oranda dalak büyüklükleri yanında, zaman ve verimlilik kayıplarına yol açan somut verileri ve hesaplamaları da yansıtarak durumu dehşet verici olarak tanımlamıştır (Aziz, 1948a).

Bütün bu çalışmalar sırasında ölümüne kadar Sir Ronald Ross, Kıbrıs'taki çalışmalarla yakından ilgilenmiş ve sürekli olarak Mehmet Aziz ile yazışmıştır. Prof. Ross'un ölümü, 19 Eylül 1932'de Reuters Haber Ajansı'ndan alınan haberle, Kıbrıslılar'a duyuruldu (Ek. 19). Ross'un ölümü başta Mehmet Aziz olmak üzere, bütün Kıbrıslılar için yeri doldurulamayacak çok büyük bir kayıptı.

Rockefeller Vakfı ile Yapılan Çalışmalar ve Dr. Barber

1929 yılında Sağlık Servislerinin başına Jamaika'dan Dr. G. C. Strathairn getirildi. Sıtmanın yüksek görülme sıklığı karşısında Rockefeller Vakfı ile ilişki kurmaya çalışan Dr. Strathairn, girişimlerinden sonuç alamamıştır. Sağlık eğitiminin insanları birleştirerek işbirliği yapmalarını sağlayacağını düşünen yeni müdürün, taşınabilir bir elektrik jeneratörü, sinema projektörleri ve filmler getirterek, personelinin Veteriner Dairesi elemanlarıyla birlikte köyleri ziyaret edip gece dersleri düzenlediği ve köylülerin bundan hoşlanarak, kahve tartışmalarına temel oluşturulduğu belirtilmektedir (Aziz, 1948b).

Yapılan harcamalar artırılırken, sıtma ile ilgili veriler, kuraklık ve yağış durumlarına

bağlı olarak inişli çıkışlı seyirler izleyerek rekor düzeylere ulaşıyordu. 1934 yılında Dr. E. A. Neff, Sağlık Servisleri Müdürlüğü'ne getirildi. Karşılaştığı sıtma sıklığı ve kaynak yetersizliği karşısında Rockefeller Vakfı'na tekrar başvurdu. Bu konuda topladığı verileri, fotoğrafları ve haritaları hazırladığı raporla birlikte, New York'ta Dr. Russell'a gönderdi. Rockefeller Vakfı nezdinde yaptığı resmi girişime ek olarak, yardımcı olabileceğini düşündüğü, Skouriotissa'daki bakır madenlerine olan ilgisi nedeniyle sıtmanın Kıbrıs'taki önemi hakkında bilgi sahibi olan Mr. Harvey Mudd gibi kişilerden de yardım istedi. Bu çalışmalar sonucunda Dr. M. A. Barber, bir araştırma yapmak üzere Kıbrıs'a gönderildi.

Mehmet Aziz, 1933 yılında kendisinin hazırladığı yedi anofel türünü içeren broşürün 1934 yılında, Sağlık Dairesi tarafından bastırılıp dağıtıldığını, bunlar arasında A. bifurcatus, A. superpictus ve A. elutus'un sıtmanın taşınmasında vektör olduğunu belirttiğini kaydeder. Aziz'in yayınladığı, o dönemde A. superpictus mücadelesi amacıyla hazırladığı talimat Ek. 20'de sunulmuştur. 1935 yılında Rockefeller Vakfı, o sırada Yunanistan'da Kavala'da çalışmalar yapmakta olan Dr. Barber'i Kıbrıs'a gönderdi. Dr. Barber, A. elutus'un sıtmanın yüksek görülme sıklığındaki rolünü iyi biliyordu. Ancak Yunanistan'daki çalışmalarını ışığında A. superpictus'un önemli bir vektör olduğu konusundaki saptamayı kuşku ile karşılamıştı. Dr. Barber Kavala'daki teknisyeni ile birlikte Kıbrıs'a gelmiş, Dr. Pietroni, Bn. Melahat (Melahat Hulusi) ve Mehmet Aziz kendisine yardımcı olmak üzere görevlendirilmişlerdi. Dr. Barber, çalışma arkadaşı Dr. Rice ile birlikte, Yunanistan'daki bulguları ışığında A. superpictus'un bu kadar yüksek oranda sıtma salgınından sorumlu olamayacağı doğrultusunda bir bildiri hazırlamışlardı.

Kıbrıs'ta köylerde yapılan çalışmalar sırasında alınan kesitlerde dikkate değer oranda A. superpictus bulgusuna ve yüksek sporozit oranlarına ulaşıldı. Bunun üzerine baskıdaki yayınlarına bir dipnot düşerek bunu duyurdular. Bu çalışmalar sırasında vektörler hakkında arazi ve laboratuvar çalışmalarıyla gerekli veriler toplanarak, özellikle A. superpictus'a dikkat çekildi. Sivrisinek kesitleri alınarak, sporozit indekslerine bakılan bu çalışmalar sırasında A. elutus ile ilgili oranlar Makedonya'dakilerin aynısı veya biraz daha azı idi. A. superpictus oranları Yunanistan'daki oranları çok aştı ve Batı Afrika sahillerinde yapılan çalışmalarda elde edilen verileri de aştığı gözlemlendi. Yüksek orandaki görülme sıklığına rağmen sorumlu tutulacak düzeyde A. bifurcatus bulunamadı. 1936'da Dr. Barber, Kıbrıs'ı tekrar ziyaret etti. Sonuçta Rockefeller Vakfı, Kıbrıs'a bir büro açarak temsilci ve teknik eleman görevlendirmeye karar verdi.

Kontrol bürosunun mühendisleri bataklıklarda etkin olan A. elutus ile mücadele amacıyla Syrianokhorio ve Akrotiri (Ağrotur) yakınlarındaki bataklıkları kurutmak üzere hemen işe koyuldular. Ağrotur'daki bataklıkta yetişen kamışlardan köylüler sepet yaptıklarından, bu girişime karşı gösteriler düzenlediler. Kamışların yakılmasından doğan dumanı, Trodos'tan gören üst düzey bir yetkili olan Binbaşı Bolton, bataklığı kurutmak üzere kamışların yakıldığını öğrenince, bölgenin en önemli avlanma alanı olduğu gerekçesiyle çalışmaların durdurulmasını sağladı. Malarya Kontrol Bürosu, bundan sonra A. superpictus üreme alanlarıyla ilgilenmeye başladı. Piroi yakınlarında Yalya Deresi içerisine beton borular döşediler. Koççat yakınlarında

benzer bir çalışma yapıldı. Pahalı olan bu yöntem, sulama amaçları bakımından yarar sağladıysa da A. superpictus sorununa çözüm olamadı.

Beşparmak Dağları'nda yapılan bir başka çalışmadan da sonuç alınamadı. Su haklarından dolayı köylüler bu çalışmalara itiraz ediyor, çobanlar yapılanlara zarar verip engel oluyorlardı. Malarya kontrolunda kullanılan Paris Green'i yoğun olarak getirip kullandılar. Bu çalışmalar sırasında 8 köyü kontrol olarak proje dışında tuttular. Bir süre sonra köylüler kobay olarak kullanıldıklarını anlayarak protesto gösterisi yaptılar. Bu çalışmalar sırasında Mehmet Aziz, Dr. Barber ile teknik çalışmalarla ilgili olarak sürekli mektuplaşmıştır.

Dr. Neff, 1936 yılı raporunda aşağıdaki saptamayı yaparak, konunun en can alıcı noktasını ortaya koyuyordu: "Sıtma mücadelesinde esas güçlük diğer ülkelerde olduğu gibi bataklıkların kurutulduğu ve drenaj çalışmalarının yapıldığı A. elutus'un ürettiği alanlarda değildir. Esas güçlük, A. superpictus'un ürettiği sığ su birikintileri, dereler ve dere yataklarındaki çoğalma alanlarının çok dağınık olmasından kaynaklanan güçlük ve bu mücadelede kullanılacak yöntemlerin çok masraflı olmasındadır" (Aziz, 1948b).

Dr. Barber ve ekibinin ikinci gelişlerinde, 1936 yılında, Rockefeller Vakfı uzmanlarının yaptıkları çalışmada, köylerdeki her 10 çocuktan 7'sinin kanında sıtma paraziti buldukları, sıtmanın en tehlikeli taşıyıcısı olan A. superpictus'un, %7.5 bulaşma oranı ile Afrika'dakinden daha yüksek değerlere sahip olduğu ve Kıbrıs'ın dünyanın en sıtmalı yerlerinden biri olduğu belirtilerek sıtmanın, Kıbrıs'tan yok edilmesinin hayal olduğu kaydedilmiştir (*Cyprus Review* 1950).

Hedef artık saptanmış, düşman hakkında gerekli araştırmalar yapılarak bilgiler toplanmış olup, kaynak sıkıntısı çekilmekteydi. Rockefeller Vakfı yanında, Kıbrıs Maden Şirketi, Limasol Filistin Şirketi gibi kuruluşların işbirliği ve az da olsa ekonomik katkıları sağlanmıştı. 1939 yılında patlak veren II. Dünya Savaşı, sonuca gitmeyi engellemiş, koşulların ağırlaşmasına yol açmıştır. II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile Rockefeller Vakfı, Kıbrıs'taki çalışmalarını durdurmuş ve bürosunu kapatmıştır.

Dünyadaki Diğer Ülkelere Örnek Olan Sıtma Eradikasyon Projesi

Kıbrıs'ta yüzyılın başlarında başlatılan çalışmalarla elde edilen deneyim ışığında, yüzyılın ortalarında başarıya ulaşılan ve dünyanın diğer ülkelerine örnek gösterilen sıtma eradikasyonu hakkında, *Cyprus Review Dergisi*'nin Şubat 1950 sayısında ayrıntılı bilgiler verilmektedir (Ek. 1). Konuya ayrıca, Tıp ve Sağlık Servisleri Müdürü tarafından yayınlanan, yıllık Tıp ve Sağlık Raporu'nda, Mehmet Aziz tarafından hazırlanan Sıtma Eradikasyon Kampanyası'nın 1947 yılına ait ara raporunda yer verilmiş olup, kampanya Aziz'in kaleminden anlatılmaktadır.

Hedef saptanmıştı: A. bifurcatus ağır gölgeli alanlar, mağara suları ve kuyulardaki yüzey sularında, A. elutus geçici su birikintileri ile bataklıklardaki su birikintilerinde, A. superpictus güneşe maruz kalan sığ sularda çoğalıyorlardı. Çalışmalar, esas sorunu

oluşturan A. superpictus üzerinde yoğunlaştırıldı.

1946 yılında Sağlık Dairesi Müdürü Horace M. Shelley ve Sağlık Başmüfettişi Mehmet Aziz'in girişimleriyle Kıbrıs hükümeti ve İngiliz Sömürgeleri Geliştirme ve Refahı Fonları'ndan sağlanan mütevazı katkılarla Karpaz Yarımadasında 500 milkarelik bir alanda A. superpictus'a karşı pilot bir proje örgütlendi. Sivrisineklerin üreme ve sığınma yerleri olan su birikintileri, dereler, bataklıklar ve üreyebilecekleri her yer hedef seçildi. Bu projede sağlanan başarı ışığında proje bütün adaya yayıldı. Ada, 6 bölgeye, 39 bölüme, 111 zona ve 556 bloka bölündü. Adım adım ilerlenerek, dağlarda, boğazlarda, ovalarda, bataklıklarda, kuyularda, hayvan tırnaklarının oluşturduğu su birikintilerinde, su bulunabilecek her yerde sivrisineklerin genç larvaları bulunarak ilaçlandı. İlaçlamalarda insektisit ve larvisitler kullanıldı. %4 DDT ve petrol bu amaçla kullanıldı. Larvaları öldürmek üzere Paris Green getirildi ve genelde basit fuel oil kullanıldı. Yüksek yerlerdeki tavanları ilaçlamak üzere Gammaxen'in duman formları seçildi. Pulvezitörlerin bir kısmı dışardan ithal edildi, bazılarını yerli demirciler yaptı. Her blok 1 işçi tarafından 12 iş gününde tamamlanıyordu. İlaçlanan alanlar sürekli kontrol edildi ve yeniden ilaçlandı. Bir grup blok, zon sorumlusunun, her bölüm, bölüm sorumlusunun sorumluluğu altındaydı. Her bölüm sorumlusuna özel olarak eğitilmiş kontrolörler tarafından sivrisinek larva ve erginlerinin bulunmasında yardım ediliyordu. Daha sonra Kaza Sorumlusu geliyordu. Bunların en tepesinde tam yetkili sorumlu olarak Proje Koordinatörü (Executive Officer) Başmüfettiş Mehmet Aziz görev yapıyordu. Merkezde harita ve doküman odaları ve kendisine bağlı özel kontrolörleri vardı. Herşey askeri kampanyalardaki düzen içinde kaydediliyor ve istihbarat geldikçe haritalar üzerine bayraklarla işleniyordu. Bu bilgileri veren o dönemin Sağlık Dairesi Müdürü Horace M. Shelley; "Mehmet Aziz'in kendine göre öyle mükemmel düzenlenmiş bir sistemi vardı ki, herhangi bir yerde ilaçlama yapan bir işçiye, merkezden verilen talimat üzerine yarım saat içinde ulaşılabilirdi" saptamasını yapmıştır. Personelin eğitilmesi süratle büyük bir enerji harcanarak bu kanaldan yapılıyordu. Her adama, amacı, işine yaklaşımı ve misyonu en iyi şekilde anlatılıyordu. Bazan büyük tehlikelerle karşılaşılıyordu. Dağlardaki su birikintilerine ulaşmak için ip ile adam sarkıtılıyor, yılanlarla dolu mağaralara giriliyordu. Başlangıçta birçok hayal kırıklıkları oldu. Bir keresinde larvisit tamamen tükendi ve kampanya durma noktasına geldi, fakat büyük bir gayretle devamlılık sağlandı. Ada üç yılda bu tehlikeli ve dehşetli tehditten arındırıldı ve köylere refah iade edilerek insanlar kurtarıldı. Hastalığın görülme sıklığı yavaş yavaş azaltıldı ve 1949'da yeni sıtma vakası kaydedilmedi. Bu zafer insan başına 13 şilin harcanarak kazanıldı. 1942'de Kıbrıs'ta her 1.000 kişiden 18.73'ü sıtmaya yakalanır, her 1.000 çocuktan 185'i bu nedenle ölürken; 1948'de bu rakamlar sırasıyla 87 ve 67'ye düşürüldü. II. Dünya Savaşı öncesinde yılda 18.000'lere kadar çıkan, 1945'te 6.000 olan vaka sayısı, yapılan başarılı çalışmalarla 1947'de 2.000'in altına, 1948'de 400'e düşürüldü. 1949'da 100'ün biraz üzerindeydi, ancak yeni vaka rapor edilmedi. Kronik sıtmanın göstergesi olan çocuklarda dalak büyüme sıklığı 1945'de %51 iken, 1950'de %1.3'e düşürüldü.

Tablo 2. Kampanyanın Ana Verileri

Maliyet: 300.000 Sterlinin altında veya kişi başına 13 şilin. (Bu rakam o dönemde kişi başına 2\$'a eşdeğerdir)

Projenin Kapsadığı Alan: 3.500 milkare, çoğu dağlık orman alanı

Kullanılan DDT Miktarı: 46 ton

Kampanyanın Başlangıç Tarihi: 1946

Kampanyanın Bitiş Tarihi: 1950

Kampanyadan Önceki Sıtma Vakası Sayısı: 18.000'in üzerinde

1949'daki Sıtma Vakası Sayısı: 100 ve bunların hiçbiri yeni vaka değil

Proje Sorumlusu: Mehmet Aziz (Executive Officer) Mehmet Aziz Kraliyet Sağlık Enstitüsü Üyesi, 56 yaşında, CBE ödülü sahibi, 1921'den beri Kıbrıs Sağlık Dairesi'nin Başmüfettişi, Sir Ronald Ross ile çalıştı. 1948'de Washington'da toplanan 4. Uluslararası Sıtma ve Tropikal Hastalıklar Kongresi'ne Özel Organizasyon Komitesi'nin talebi üzerine katıldı. 1949'da Cenevre'de toplanan Dünya Sağlık Örgütü'nün Doğu Akdeniz Bölgesi Bölgesel Toplantısında Birleşik Krallığın sözcülüğünü yaptı. Evli. Kızlarından biri Lefkoşa Hastahanesi Başhemşiresi.

Personel Sayısı: Kampanya süresince 770 (Başka bir yayında bu rakamın hiçbir zaman 300'ü aşmadığı belirtilmektedir)

Ödenen Maaşlar ve Ücretler: 176,000 Sterlin. Kampanya tutarının yarısından biraz fazlası

(Cyprus Review, February 1950)

Kampanyanın başarıya ulaştığı ve Kıbrıs'tan sıtmanın tamamen silindiği, 10 Ocak 1950'de Londra'da Koloniler Bakanı Mr. A. Creech Jones, Kıbrıs'ta Vali Sir Andrew Wright ve Sağlık Dairesi Müdürü Dr. Horace M. Shelley tarafından birer basın toplantısıyla açıklandı. Londra'daki törene, Lefkoşa Kaza Sorumlusu M. Veysi ve üç arazi işçisi H. Behçet, P. Dimitriou ve F. Foucharis da katıldılar. Olay BBC tarafından dünyaya duyuruldu ve büyük yankı buldu.

Bakan A. C. Jones, 10 Ocak 1950'nin yüzlerce yıl sonra tarihe altın harflerle geçeceğini, kampanyanın Mehmet Aziz'in deneyimli organizasyonu ile büyük ölçüde Kıbrıslılar tarafından gerçekleştirildiğini, Bay Aziz ve sadık ekiplerinin çok güç koşullarda sıtmayı yenilgiye uğrattıklarını ve bu çalışmalarıyla bu alanda bütün dünyada doktorlar ve bilim adamları arasında şöhret sahibi ve diğer ülkelere örnek olduklarını, bunun ötesinde Kıbrıs'taki kadın, erkek, çocuk herkes için hesaplanamayacak kadar büyük bir iş başardıklarını ve Kıbrıslılar'ın onlarla gurur duyabileceğini söyledi.

Dönemin Valisi Sir Andrew Wright, Kıbrıs'ın 400 yıllık kayıtlı tarihinde, sıtmanın ortadan kaldırılmasıyla muhtemelen en gurur verici günün yaşandığını belirterek, "geçmişte Akdeniz'de egemen olan uygarlıkların çöküşünde potansiyel neden olarak gösterilen sıtmanın ortadan kaldırılmasıyla Akdeniz insanları dünyayı yakalamaya yöneleceklerse ve sıtmadan kurtulmaları buna yardım edecekse, bu gün tarihe eradikasyon kampanyasının açtığı bir çığır olarak geçecektir" dedi. Dr. Shelley,

kampanyanın sonunda yalnız adanın tıp tarihinde değil, dünyada da ileriye doğru çok büyük bir adım atıldığını, çok farklı türden güçlülere karşı çok büyük bir zafer kazanıldığını, Kıbrıslılar'ın artık bu dehşetli tehdit altında bulunmadıklarını bilerek rahat ve mutlu olacaklarını, ulaşılan daha iyi sağlık standardı ile insanların daha istekli ve daha verimli bir şekilde çalışacaklarını belirtti.

H. M. Shelley, sonuçta bu büyük işi yapan insanları ve özellikle uygulamayı yapan sorumlu Mehmet Aziz'i kutlarken, Aziz'in yetenekleri ve organizasyon gücü ile yalnızca bir sıtma uzmanı değil, adamları arasında bir ilah olduğunu kaydeder. Kıbrıs'ta sıtma eradikasyon kampanyasının başarıyla sonuçlandığının açıklanması Kıbrıs'ı dünya basınının ön sayfalarına taşımıştır. *London News Chronicle*, kendisinin de birçok kez sıtmadan muzdarip olduğunu ve sağlık koşulları kötü bir köyde büyüdüğünü belirttiği Mehmet Aziz'i "Büyük Kurtarıcı" olarak nitelendirdi. Yazısına resim altında bir de editoryal ekleyen *The London Times*, "Kampanya'nın seyri, daha önce Mısır Hükümeti tarafından Nil Vadisi'nde yürütülen kampanyadaki yöntemleri çalışan Kıbrıslı Türk Mehmet Aziz'in elinde idi..." saptamasını yaptı. Kampanyanın ayrıntılarını yayınlayan gazete, yok edilen sivrisineklerin dışarıdan gelen uçak ve gemilerle yeniden adaya sokulmaması için gerekli önlemlerin alınmasını talep etti. *The Manchester Guardian*, *The Daily Telegraph*, *The Daily Worker* gazeteleri konu ile ilgili yayınlar yaptılar. BBC yaptığı yayınlarla olayı dünyaya duyurdu (Ek. 1). 11 Şubat 1949 tarihli *Cyprus Mail*'de yayınlanan bir yazıda, Mısır'da yapılan resmi bir açıklamada, Mehmet Aziz'den övgü ile söz edildiği bildirilmektedir.

Kıbrıs'a bir ziyaret gerçekleştiren Rockefeller Vakfı'ndan Amerikalı uzman F. D. Knipe'in Kıbrıs'taki sıtma kampanyasında kazanılan başarıdan övgü ile söz ettiği ve kendisinin çalıştığı Sardinya'daki kampanyada; ABD, Kanada, Yeni Zelanda, Fransa ve İtalya'dan teknisyenler istihdam edildiği, masrafların başlangıçta Birleşmiş Milletler ve halen Amerikan yardımı olarak Avrupalı Organizasyonlarda Ekonomik İşbirliği Yönetimi tarafından karşılandığı, Kıbrıs'ın kampanyayı kendi uzmanları ile ve kendi kaynaklarıyla yapmasının, üstelik kampanyanın diğer ülkelerdeki aksine adanın yerlisi bir tür olan, mücadelesi güç *A. superpictus*'a karşı tam bir zafere ulaştırılmasının etkileyici ve diğer ülkelere örnek olduğu kaydedilmiştir (*Cyprus Review* 1949). Kent (1951), Aziz'in başarısını muhteşem yapan şeyin, bu çalışmanın sağlık servislerinin günlük çalışmaları kanalından, Kıbrıslılar'ın ödediği rutin vergilerle yapılmış olması olduğunu vurgulamaktadır. Arnold (1956), *Cyprus Challenge* isimli kitabında sıtma mücadelesinde kazanılan başarının mimarının Başmüfettiş Aziz olduğunu teslim etmiştir.

Mehmet Aziz'e sıtma mücadelesindeki çalışmaları nedeniyle önce 1931'de Most Excellent Order of British Empire-MBE (Ek. 21), sonra 1950'de Commander of British Empire CBE (Ek. 22a ve 22b) ödülleri verildi. Londra'daki Ross Enstitüsü (Ross Institute of Tropical Hygien) yalnız kendi ülkesinde değil, dünyadaki diğer ülkelere de örnek olan sıtma mücadelesindeki müstesna çalışmaları nedeniyle, Yürütme Kurulu kararıyla, 9. 6. 1951'de Mehmet Aziz'i Ross ödülü ile ödüllendirdi (Ek. 23).

Aziz'in Ross Enstitüsü'nce dünyada ödüllendirilen üç kişiden birincisi olduğu bildirilmektedir (Mytinger 1958; Yearbook 1959). An (1999), Mehmet Aziz ile birlikte sıtma mücadele kampanyası nedeniyle altı Kıbrıslı'nın daha MBE ödülü ile ödüllendirildiğini, bunların Ali Tevfik, Stelios M. Sotiri, Mihalis Tumazu, Eleftherios Hristofidis, Zenon Panayi Eliadis ve Kostas Yorgiu Fisher olduğunu belirtmektedir (Bu listedeki şahıslarla ilgili resmi evrak için Ek. 22b'ye bakınız

Sağlık Dairesi Müdürü Horace M. Shelley'in 21 Aralık 1948 tarihinde Mehmet Aziz'e ve Rockefeller Vakfı'ndan sıtma danışmanı Paul F. Russell'in 6 Mayıs 1949 tarihinde Sağlık Dairesi Müdürü'ne gönderdiği yazılar, kampanya içinde Aziz'in rolünü birinci ağızlardan sahibine teslim eden kaynaklardır (Ek. 24, 25). Aralık 1949'da yayınlanan *Cyprus Review* dergisinde de konu ile ilgili hakkını teslim eden övgüler yer almaktadır (Ek. 26).

Mehmet Aziz ve Kıbrıs'ta Temel Sağlık

Günümüzde KKTC'de verilmekte olan temel sağlık hizmetlerinin organizasyonu. Mehmet Aziz'in bütün alanlarında çalışıp hizmet verdiği geçen yüzyılın başında örgütlenen organizasyondur. Aziz'in Sıtma Eradikasyon Projesi Koordinatörlüğü, ada çapında halk sağlığı uygulamalarının eşgüdümü, ekinokok ve diğer hastalıklarla mücadele kampanyalarının organizasyonu, gemilerde karantina uygulamaları, oteller encümeninde sağlık üyeliği konularında görevlendirildiğini gösteren belgeler Ek. 27 ve 28'de sunulmuştur.

An (1999), 1913 yılında sağlık servislerine katılan Aziz'in, 1929 yılına kadar muhtelif görevlerde çalıştığını, sağlık müfettişliği sınavlarına katılarak müfettişlik sertifikası aldığını, daha sonra İngiltere'de Londra Kraliyet Sağlık Enstitüsü (London Royal Sanitary Institute) sınavlarına katılarak sağlık servisleri başmüfettişliğine atandığını, 1929-1948 yılları arasında sıtma ile ilgili çalışmalarına ek olarak, genel sağlık konuları kapsamında verem, tifo, ekinokok, trahom gibi hastalıklar, ana bebek sağlığı gibi konularda köy ziyaretleriyle eğitim çalışmaları yaptığını, I. ve II. Dünya Savaşları sırasında adaya getirilen mültecilerin sağlık kontrolundan geçirilip yerleştirilmelerinin organizatörlüğünü yaptığını bildirmektedir. Mehmet Aziz'in Kraliyet Sağlık Enstitüsü'nden sınav geçerek sağlık müfettişi olduğunu bildiren sertifika 27 Mart 1931 tarihlidir. Mytinger (1958), Aziz'in sağlık okulunda sıhhiye müfettişliği konusunda eğitimlik yaptığını ve daha sonra Kraliyet Sağlık Enstitüsüne giderek sertifika aldığını ve Sağlık Başmüfettişi olarak atandığını, bu görevini 1950 yılında Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde yeni bir halk sağlığı okulunun kuruluşuna yardımcı olmak üzere görevlendirilinceye kadar sürdürdüğünü kaydetmektedir.

Prof. Ronald Ross'un 17.12.1928 tarihli mektubunda (Ek. 12), Syrianokhorio'da Bilharzia saptandığı ve adanın başka yerlerine yayılması halinde bunun bir felakete dönüşebileceğinden söz edilerek bu konuyla yakından ilgilenmesi talep edilmektedir. Bilharzia günümüzde Afrika'da su kaynaklarını ve insan sağlığını tehdit eden çok önemli bir sorundur. Konu mektuptaki uyarı ve sorunla yakından ilgilenilmesi, muhtemelen çok ciddi bir sorunu engellemiştir.

An (1999), 1946 yılında Kıbrıs'ta Leishmania hastalığı konusunda araştırma yapmakta olan bir grup yabancı bilim adamı ekibiyle çalışan Mehmet Aziz'in yeni bir küpdüşen (tatarcık sineği) türü bulduğunu ve bunun Flepotoma azizi olarak isimlendirildiğini, 1955'de adının Flepotoma antonata azizi olarak değiştirildiğini belirtmektedir. Yapılan isim değişikliğinin anlamı yeni bir böcek türü kaydının, daha önce bilinen bir türden farklı bir alt tür olarak kaydedilmesidir. Böylece Mehmet Aziz entomoloji alanında bilinmeyen bir alt türü kaydederek bu alanda da adını duyurmuştur.

Mehmet Aziz'in o dönemde yerleştirmeye çalıştığı temizlik anlayışını, Beyrut Amerikan Üniversitesi Halk Sağlığı Okulu'nun 1959 yıllığında yer alan, çalışma odasının duvarına astığı "Sn. Belediye Başkanı, bana mezbahanı göster sana şehri nasıl yönettiğini söyleyeyim" (Ek. 29) ifadesinde görmekteyiz. Ailesiyle yaptığım görüşmelerde, köy köy gezerek temizlik ve hijyen kurallarına uyulması çevre temizliğine önem verilmesi konusunda bir anlayışı yerleştirmeye çalıştığı belirtilmiştir.

Sonuç

Mehmet Aziz, Kıbrıs halkının sağlığı ve refahı için çok güç koşullar altında, çok büyük bir başarıya imza atarak adını uluslararası bilim çevrelerinde duyurmuş ve ismi tarihimize mal olmuş bir Kıbrıslı Türk aydınıdır. Kıbrıs'ta yoksulluk ve yokluğun egemen olduğu bir ortamda, ülkenin kendi olanakları ve büyük ölçüde kendi teknik birikimleriyle, Kıbrıs'ın başına yüzyıllarca bela olan sıtma hastalığının nedeni olan sivrisineklerin kökünü adadan kazıyarak dünyanın diğer ülkelerine örnek olan bir ilki başarmıştır. Böcek mücadelesinde akademik düzeyde yetişmiş bir uzman olarak, Sıtma Eradikasyon Projesi'ni incelerken büyük bir keyif aldım. Aziz Bey'in organizasyon yeteneği, diyalog üstünlüğü, özeni ve özverisi olmasaydı, kampanyada başarısızlık kaçınılmazdı; bu, sivrisineklere dayanıklılık kazandırıp sorunu daha da ağırlaştırabilirdi.

O. köyde doğmuş ve yetişmiş, köylülerle diyalog kurarak ortaya çıkan olumsuz tepkileri yatıştırabilen yetenekli bir insandı. Diyaloglarını, yönetimde ve dışarıya açılmakta da kullandığını, sunduğumuz belgeler arasında birçok kez görmekteyiz. O bir entellektüeldi. Daha ilk gençlik yıllarında (1910-1911), Bridgeport Connecticut Defenders YMCA basketbol takımının kaptanlığını yaptığını görüyoruz. Halk sağlığı alanındaki çalışmaları yaygın olarak ödüllendirilmiş, bu çalışmaları nedeniyle davetler alarak ülkesini bir Kıbrıslı Türk olarak en üst düzeylerde temsil etmiştir. Başarılarından dolayı kendisine verilen imparatorluğun MBE, CBE gibi kraliyet madalyaları, Ross Enstitüsü ödülü, Dünya Sağlık Örgütü Sıtma İsektisitler ve Çevre Sağlığı Danışmanlığı, Birleşik Krallık Halk Sağlığı Müfettişleri Birliği Onur Kurulu Üyeliği gibi ödüller yanında, St. John's Ambulance Society, Royal Society of Health, AUBs Milk Products Standards Committee gibi kuruluşlara üye olduğunu, Ortadoğu Sağlık Müfettişlerini örgütlemek üzere çalışmalar yaptığını görüyoruz (Mytinger, 1958).

Mehmet Aziz'in çalışma arkadaşlarını dürüstlüğü, zamanında işinin başında olması,

sabrı ve sebatı ile ateşlediği, her zaman işinin başına ilk gelen olduğu, halk sağlığını yaşamında "full time" bir görev olarak algıladığı, çok şey isteyen, zorlayıcı, sabırlı, sert fakat adil ve nüktedan bir insan olduğu belirtilmektedir (Mytinger, 1958).

Sıtma Eradikasyon Projesi, bu alanda çalışan herkesin özverili çalışmaları ile başarıya ulaşmıştır. Okuduğum yayınlarda rastladığım ve bu konuda çalışan her isme yer vermeye çalıştım. Mehmet Aziz bu takımın beyni olup en üst düzeyde ödüllendirilmiş ve projedeki başarının kendisine ait olduğu en yetkili ağızlardan her vesileyle ifade edilmiştir.

Bu çalışmayı kendisine ithaf etmek üzere kaleme alınacak ifadeyi, Beyrut Amerikan Üniversitesi'nin 1959 yılından çevirip altına imza atmak olanaklıdır (Ek. 30). Mehmet Aziz çalıştığı her toplulukta dikkat çekmiş, takdir ve övgüleri kişiliğinde toplamayı başarmıştır. Mehmet Aziz'in, Mytinger (1958)'den aldığı, "insanları bir işi yapmak üzere işi onlarla birlikte yaparak eğiterseniz, onu sürdüreceklerine emin olursunuz" şeklindeki sözleri, onun yaşam felsefesini ve başarısının sırrını açıklamaktadır.

Ekler

- 1) *Cyprus Review*, Victory over Malaria. February 1950 (Kapak ile 5-12 sayfalar)
- 2) An outbreak of malaria at Famagusta (Raporun sadece birinci sayfası)
- 3) 18 Nisan 1913 tarihli Ronald Ross'un Mehmet Aziz için yazdığı tavsiye mektubu.
- 4) 2 Mayıs 1921 tarihli Ronald Ross'un mektubu
- 5) 7 Ocak 1924 tarihli Ronald Ross'un mektubu
- 6) 25 Nisan 1924 tarihli Mehmet Aziz'in mektubu
- 7) 5 Ekim 1926 tarihli Mehmet Aziz'in mektubu
- 8) 16 Nisan 1926 tarihli Ronald Ross'un mektubu
- 9) 8 Ekim 1926 tarihli Ronald Ross'un mektubu
- 10) 29 Nisan 1927 tarihli Ronald Ross'un mektubu
- 11) 24 Şubat 1928 tarihli Ronald Ross'un mektubu
- 12) 17 Aralık 1928 tarihli Ronald Ross'un mektubu
- 13) 10 Ağustos 1932 tarihli Ross Enstitüsü Müdürü'nün mektubu
- 14) 8 Kasım 1935 tarihli M. A Barber'in mektubu
- 15) 7 Ağustos 1936 tarihli Mehmet Aziz'in mektubu
- 16) M. A. Barber'in Kıbrıs'ta yaptığı malarya araştırması ile ilgili notları
- 17) 15 Ocak 1913 tarihli Valilik duyurusu
- 18) Ronald Ross'un Parlamento'ya sunduğu Kıbrıs'ta yaptığı araştırma raporunun kapağı
- 19) 19 Temmuz 1932 tarihli Ross'un öldüğünü duyuran basın bülteni
- 20) Mehmet Aziz tarafından hazırlanan A. superpictus mücadelesine ilişkin talimat
- 21) 17 Ocak 1934 tarihli Mehmet Aziz'in MBE ödülü ile ödüllendirildiğini gösterir yazı
- 22a) 29 Mayıs 1950 tarihli Mehmet Aziz'in CBE ödülü ile ödüllendirildiğini gösterir yazı
- 22b) 7 Haziran 1950 tarihinde yapılacak törenle ilgili ayrıntılar
- 23) 9 Haziran 1951 tarihli Mehmet Aziz'in Ross ödülü ile ödüllendirildiğini gösterir

- belge
- 24) 21 Aralık 1948 tarihli H. M. Shelley'in yazısı
 - 25) 6 Mayıs 1949 tarihli P. M. Russell'in yazısı
 - 26) Aralık 1949 tarihli *Cyprus Review*'in yazısı
 - 27) 19 Haziran 1936 tarihli Oteller Encümenliğinde görevlendirildiğini bildiren resmi yazı
 - 28) 27 Temmuz 1934 tarihli gemilerin kontrolü ile ilgili olarak görevlendirildiğini bildiren resmi yazı
 - 29) Beyrut Amerikan Üniversitesi Halk Sağlığı Okulu 1959 yıllığından alınan Mehmet Aziz'in temizlik anlayışını yansıtan resim
 - 30) Beyrut Amerikan Üniversitesi Halk Sağlığı Okulu 1959 yıllığında Mehmet Aziz hakkındaki yazı

Kaynakça

An. A. (1999). Kıbrıs'ın yetiştirdiği değerler: Mehmet Aziz. *Kıbrıslı*, Mart 1999, Yıl: 4, Sayı:43, s: 52-54. Genel Yayın Yönetmeni, Doğan Harman. Lefkoşa: Gelişim Matbaacılık.

Arnold, P. (1956). *Cyprus challenge*, A colonial island and its aspirations: Reminiscences of a former editor of the "Cyprus Post". London: The Hogarth Press.

Aziz, M. (1947). History of the prevention of malaria in Cyprus, *Cyprus Medical Journal*, November-December 1947, Vol:1, No:1, 2, s: 13-17. Editor, Horace Shelley. Nicosia: Nicosia Printing Office.

Aziz, M. (1948a). History of the prevention of malaria in Cyprus, *Cyprus Medical Journal* January 1948, Vol: 1, No: 3, s: 21-28. Editor, Horace Shelley. Nicosia: Nicosia Printing Office.

Aziz, M. (1948b). History of the prevention of malaria in Cyprus, *Cyprus Medical Journal*, March 1948, Vol: 1, No: 5, s: 20-28. Editor, Horace Shelley. Nicosia: Nicosia Printing Office.

Aziz, M. (1948c). Interim report on island -wide anopheles (malaria) programme for the year 1947. *Annual Medical Sanitary Report*, 1947, s: 18-32. Editor, Horace Shelley. Nicosia: Government Printing Office.

Cyprus Mail (1949). *Cyprus wins malaria battle. Mosquitoes eradicated*. A Cypriot has done it. February 11, 1949, s: 2. Nicosia.

Cyprus Review (1949). US expert praises our anti-malaria campaign. *Cyprus Review*, December 1949, Vol: 5, No: 12, s: 9. Edited by the Cyprus Information Office. Nicosia: Cyprus Information Office.

Cyprus Review (1950). Victory over malaria, *Cyprus Review*, February, 1950. Vol:

6, No: 2 s: 4-12. Edited by the Cyprus Information Office. Nicosia: Cyprus Information Office.

Gürkan, H. M. (2000). Tarih içinde Kıbrıs-Toplu eserler. No: 4, Yayına hazırlayan: Remzi Yektaoğlu. Galeri Kültür Yayınları. Lefkoşa: Repa LTD.

Kent, G. (1951). Total victory over malaria, *Reader's Digest*, February 1951, s: 77-79. American Medical Association tarafından *Today's Health*'den alınmış ve George Kent tarafından özetlenmiştir. Aylesbury and Slough: Hazel Watson and Viney Ltd.

Mytinger (1958). Profile: Mehmet Aziz. *Health Officer's News Digest*, February, 1958. Vol: 24, No: 2 s: 20-30. USA: The Public Health Committee of The Paper Cup and Container Institute.

Progress Report (1998). Progress Report of 1997. Division of control of tropical diseases (CTD). Switzerland: World Health Organisation (WHO).

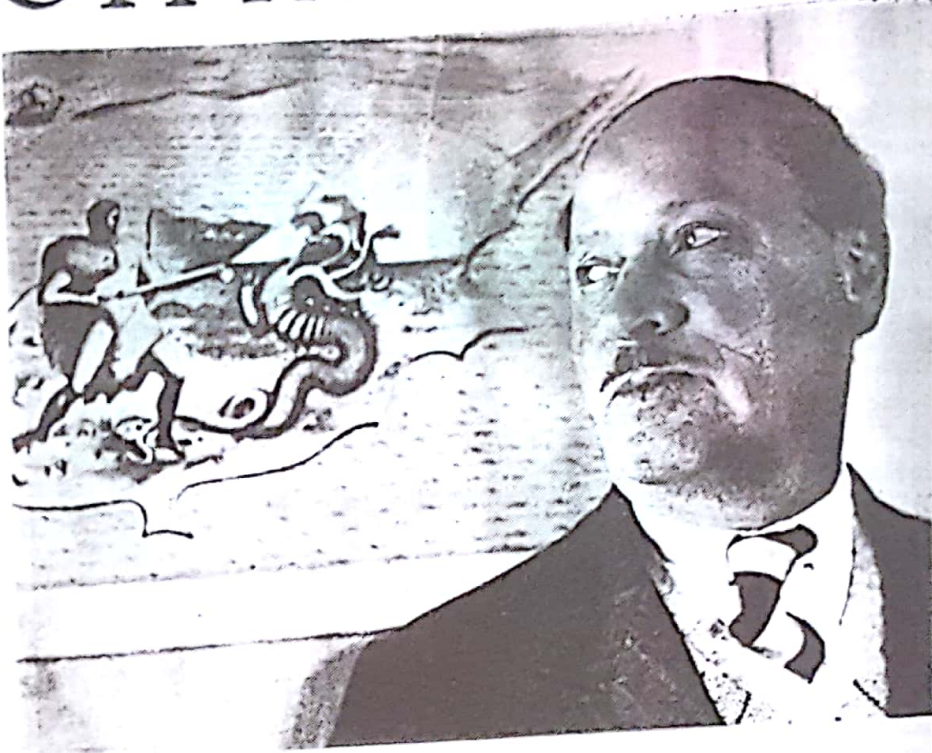
Yearbook (1959). Dedicated to Professor Mehmet Aziz. Beirut: American University of Beirut, School of Public Health.

Teşekkür

Evlerini ve evraklarını bana açarak bu çalışmanın yapılmasına olanak sağlayan Mehmet Aziz'in kızları Türkan Aziz ve Kamuran Aziz ile dönemin Sağlık ve Çevre Bakanı Dr. Gülsen Bozkurt, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Mustafa Arabacıoğlu ve Bakanlık'taki mesai arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

EK 1

CYPRUS REVIEW

Victory over Malaria

CYPRUS has banished malaria. An official announcement by the Cyprus Government, published on January 10th, reported the successful conclusion of the three-year battle to rid the island of dangerous mosquitoes. The last one, it is believed, has now been destroyed.

The Secretary of State for the Colonies, Mr. A. Creech Jones in a message to mark the conclusion of the campaign, said:

"Now that the Anopheles Eradication Campaign is declared successfully concluded, I should like to send a personal message of congratulation to all those concerned in this

splendid victory over Cyprus's age-old enemy, the malaria-bearing mosquito.

"Mr. Aziz and his loyal team, who have spent so many arduous hours patrolling and re-patrolling plains, marshes and mountains in pursuit of their prey — a work all the more laborious in these last stages when there were no more mosquitoes to be found — have won fame among doctors and scientists all over the world, and have set an example that other countries are already making haste to follow.

"More than this, they have conferred an incalculable benefit on every man, woman and child in their own island. Cyprus may well be proud of them."

The picture shows Mr. Mekmed Aziz, C.B.E., the man who led the great campaign; the poster depicts Hercules killing the seven-headed serpent (malaria) with a D. D. T. sprayer. More pictures and stories inside.

FEBRUARY, 1950

SIX PAGES

In the calendars of Cyprus hundreds of years from now the date of Tuesday, January 10th, 1950, will be written up in letters of gold.

For this was the day on which it was made known that the deadly scourge of malaria, which had ravaged the island for hundreds of years, had been finally banished.

Before the war, anything up to 18,000 cases of malaria were recorded in Cyprus every year; by 1947, the first year of the eradication campaign, the figure had gone down to fewer than 2,000. In 1948 there were 400 cases; last year there were just over 100 and not one of these was a new infection.

Deaths of babies, largely due to malaria, have dropped in the last seven years from 180 per thousand live births to fewer than 70.

Can malaria return to Cyprus? Only if the malaria mosquito is reintroduced. To prevent any such invasion every ship and every aircraft calling at the island is disinfested with D.D.T. before any passengers are allowed to land.

Picture shows: men of the eradication service with Mr. Creech Jones, Secretary of State for the Colonies, at the Colonial Office. Left to right: Mr. Foula Foushara, Mr. Creech Jones, Mr. Hassan Behjet, Mr. S. C. Terzopoulos, Cyprus Government Commissioner in London, and Mr. Panayis Dimitriou.

ANNOUNCEMENT of the victory over malaria was made in London by the Secretary of State for the Colonies, Mr. A. Creech Jones, and in Nicosia by the Director of Medical and Health Services, Dr. H. M. Skelley.

Mr. Creech Jones, addressing a crowded press conference in the Colonial Office,

"A VERY GREAT VICTORY"

described the banishment of the mosquito as a memorable event with happy consequences for the life of the island.

The campaign of eradication had, he said, been carried out largely by the Cypriots themselves under the skilful organisation of Mr. Mehmud Aziz, the island's chief health inspector.

Present with Mr. Creech Jones at the conference — they had taken tea with him earlier — were four of the front-line fighters in the anti-malaria battle — Mr. Verou, who was in charge of the campaign in the Nicosia district, and three field workers, Hassan Behjet, Panayis Dimitriou and Foula Foushara.

In Nicosia, Dr. Skelley told a press conference that the end of the campaign marked a very great step forward in the medical history not only of this island but also of the world.

"A very great victory against obstacles of many different kinds has been won," he added.

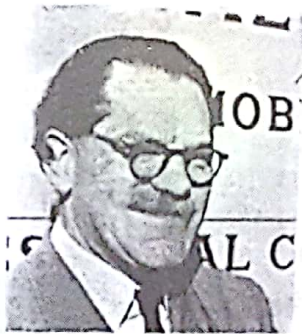
"We can now rest peacefully and happily in the knowledge that the people of Cyprus will not be troubled further by this previously formidable menace.

"By virtue of the better standard of health they now enjoy our people will be able to work more vigorously and with more efficiency."

Mr. M. Aziz (described by the London News Chronicle as the Great Liberator) told the newspapermen that he had suffered from malaria many times.

"I was brought up in a village where sanitary conditions were bad. I remember many young people, many children, died, who probably would have lived had conditions been better.

"It, in the course of my service, I have done something for the improvement and welfare of my country, that is the greatest pleasure I feel."

Dr. H. M. Skelley

In the world's headlines

An announcement of the end of the anti-malaria campaign in Cyprus on the front pages of the world's newspapers.

The London Times, in addition to a story and a photograph, carried an editorial which said:

"The campaign begun three years ago to rid Cyprus of malaria seems to have been remarkably successful. The direction of the campaign has been in the hands of Mr. Mehmet Aziz, a Cypriot Turk who as a preliminary student the methods used in the Nile valley by the Egyptian Government.

"Every possible breeding place was choked and treated and the work done entirely by Cypriots, was in rough country often extremely arduous and attended with a very real risk of snake-bite.

"Some of the sites could be reached only by lowering a man over a precipitous mountainside on a rope.

"At a cost of about £300,000 or thirteen shillings

a head of the island's population, it is claimed that Cyprus is free of a pest which until now has undermined the health of its population. If this is so, all those responsible for the achievement are to be congratulated. (What remains is the need for continued vigilance to make sure both that the mosquitoes have been completely eradicated and that they are not reintroduced by ship or aircraft from other countries.)

The Manchester Guardian also printed an editorial describing the achievement as an splendid instance of what can be done by a largely unskilled labour force using modern techniques under skilled and vigorous direction.

The BBC broadcast the story to millions of listeners in Britain and overseas and it was carried also in papers as far removed from each other as the Conservative Daily Telegraph (Cyprus cleared of malaria) and the Communist Daily Worker (Cyprus beats a dealer of death).

Victory over Malaria THE CAMPAIGN REVIEWED

FOR centuries, Cyprus has suffered and her population has been hampered by the ravages of the malarial parasite.

At times, whole villages have been invaded by these insect-bites of man, carrying disease and consequent distress, and common to other malarious regions of the world, the hard-working peasant has suffered most.

Only three years ago most of the village households were endemic centres of malaria and the incidence of the disease was as high as to form a major obstacle to progress, and thus to be a source of considerable economic concern.

Not that Governments and the Authorities had in the past failed to make efforts to control the disease; many attempts were made but success was not marked although in a few localities a reduction in the incidence of infection occurred.

The position in 1913 at the beginning of the British occupation was a serious hardship in the towns and even during World War II our military camp had to be abandoned owing to the high sickness rate produced by the disease.

The story of the conquest of malaria in Cyprus is an example of persistent effort over a period of years to wipe out a formidable adversary, until a final campaign on new lines was opened and produced remarkable results in the face of many obstacles and despite some disappointments.

The work undertaken was not for those weak in spirit, but for those weak in effort, but, called for unusual powers of leadership and organization, combined with great determination and a will to accomplish what at first seemed an almost impossible task.

IN a statement to press representatives, Dr R. M. SHELLEY, Director of Medical and Health Services in Cyprus, gave the following review of the Anopheles Eradication Campaign.

Consider the battle against the disease in Cyprus from early days up to date: it is an interesting story, it is an inspiring story, and takes fitting place beside other great conquests made in the field of tropical medicine.

Five years prior to 1913, efforts were made to reduce the incidence of the disease by attacking the breeding places of the malaria-carrying mosquitoes. Marshes were drained, trees were planted to reduce further any waste remaining in the marshy areas, and quinine was issued to the people.

The results were disappointing, and the incidence of disease was but little modified.

THEN in 1913 that great malarologist, Dr Ronald Ross visited the island at the invitation of the Cyprus Government and made further recommendations which included plans for the using of pools, streams and marshes, and also for a systematic survey of the anopheles population.

Improvement occurred, but conditions deteriorated again after the 1914-18 war. In fact, in 1916, certain experts, malarialogists, branded Cyprus as one of the most malarious places in the world.

What a depressing picture and what a problem!

Then, in 1940, Drs. Soper and Bruce Wilson, of the Rockefeller Foundation, working in Brazil, carried out a successful campaign against certain dangerous anopheles, and later the Egyptian Government in association with experts of the Foundation, carried out an attack on a malaria-carrying anopheles which was the main

source of trouble in the Nile Valley, and eradicated the species.

These were victories, indeed, and a member of the staff of the Cyprus Medical Department, Mr. M. Azzu, was sent to Egypt to study the work of the Eradication Service there and to try to adapt and modify the system for the purpose of eradication use of the major anopheles carriers of malaria in Cyprus.

He brought back valuable information and, with the help of the then Director of Medical Services, the Cyprus Government and medical staff from the British Government's Colonial Development and Welfare Funds, he organised a campaign and began the great attack.

What were the main enemies? They were those *Anopheles Superpictus*, breeding in shallow collections of water exposed to full daylight, *Anopheles Eltoni*, breeding in temporary collections and marshy collections of water, and *Anopheles Bitarsatus*, breeding in heavily shaded and cool water, including both wells and surface collections.

It was decided to concentrate against *Superpictus* and in 1946 an area of 500 square miles was selected in the region of the Karpas peninsula, and an all-out attack opened on breeding places and sheltering places: pools, streams, marshes, even where where breeding could occur, or where the insect could take shelter.

It was an astounding success and *Superpictus* was driven to almost total extinction and a remedy by a bold and evil adversary was promised. **OVER**

A group of D.D.T.-ers wade in a stagnant pool to search out and destroy malaria-carrying mosquitoes.

In view of this success, the campaign was extended to the whole island and, from an attack on one major carrier, an attack on three was now started.

Yard by yard, mile by mile, the advance progressed, on mountains, in ravines, in the plains, in marshes, in wells, in the hoof prints of animals, wherever water and breeding places could be found the insects were hunted, mercilessly hunted, both young larvae and adults, and destroyed.

Attack was made with insecticide and larvicide, usually 4 per cent. D.D.T., in gas oil and occasionally Paris Green, material and simple fuel oil.

Garage-exhaust smoke was utilized in buildings with high ceilings and certain places difficult of access.

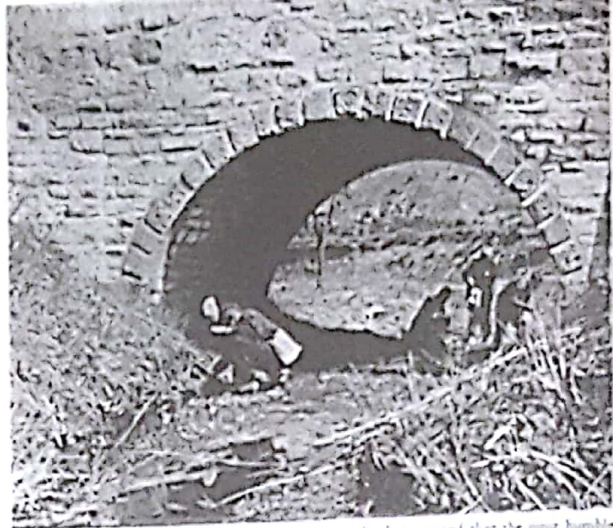
Spraying was carried out with locally made and imported outfit guns. All the work was checked, and rechecked, again and again, by special squads.

The whole island was divided into six districts, subdivided into 39 sections, 111 zones and 356 blocks. One block could be covered by one man in twelve working days. A group of blocks was under a zone officer, 7 sections under a section officer, each section officer being assisted by specially trained checkers to detect and find larvae and adult mosquitoes.

Then came the district officers and, at headquarters the Executive Officer with his map room, chart room and special independent checkers.

All findings were recorded in a manner similar to the progress of a military campaign; maps were flagged and intelligence was logged as it came in.

The Executive Officer had his system

Above: A group of checkers searching beneath a bridge for mosquito larvae.

Below: one of the operators in the campaign: a home-made D.D.T. smoke generator in operation.

so perfectly arranged that the most humble D.D.T. er (the field worker who sprayed the larvicide) could be found within half an hour on ward being sent from headquarters.

Of course staff had to be trained and this was carried out with speed, energy and thoroughness. Every man understood his task and approached his work with the spirit of a missionary.

Tasks were sometimes dangerous, men being lowered down precipitous slopes to reach seepage collections or entering snake-infested caves.

Disappointments at first were many — on one occasion there was a serious shortage of larvicide and it looked as if the campaign would be interrupted, but fortunately, by great effort, continuity was preserved.

In three years the island was cleared of indigenous and dangerous mosquitoes, the population freed from a formidable menace, and prosperity returned to some of the villages.

The incidence of malaria became progressively lower and lower, until, in 1949, no new infections could be reported.

What a victory, and at a cost of only about thirteen shillings per head of the population!

In 1942, the malarial incidence per 1,000 of the population was 18.73 and the infant mortality rate per 1,000 live births was 188; in 1948 these figures had been reduced to .87 and 67.

Finally, let us remember the man who carried out this great work, in particular the Executive Officer, Mr. Mohamed Aziz, whose genius, power of organization, and plain management prove, but not only a great malarialogist, but also a monarch among men.

Facts about the Campaign

Cost: Just under £300,000, or 13/- per head of the population.
Area covered: 3,500 square miles, much of it mountainous forest.
Amount of D.D.T. used: 46 tons.
Campaign began: April, 1946.
Campaign ended: January, 1950.
Malaria cases before the campaign: Up to 18,000 a year.
Malaria cases in 1949: One hundred and not one of these a new case.
Executive Officer: Mehmed Aziz, Associate of the Royal Sanitary Institute, aged 36. Made a C.B.E. in the New Year Honours. Chief Health Inspector to the Cyprus Medical Department since 1921. Studied under Sir Ronald Ross. Attended, by special

request of the organizing committee, the Fourth International Congress on Tropical Medicine and Malaria in Washington in 1945. United Kingdom spokesman at the 1949 conference in Geneva of the World Health Organisation's Regional Committee for the Eastern Mediterranean. Married; one of his daughters is Matron of Nicosia Hospital.

Staff: At height of campaign numbered 770.
Wages and Salaries paid: £176,000, well over half the total cost of the campaign.

Footnote by M. Aziz:
 «One is constantly struck by the astonishing sense of a mosquito which is able to discover the tiny collection of water which has escaped the spraying of the D.D.T. etc...»

"AN EPOCH IN HISTORY"

ANNOUNCER We are telling you from Cyprus. Today has been, perhaps, the proudest day in the four thousand years' recorded history of this Mediterranean island. One of the deadliest enemies of mankind, the malaria-carrying mosquito, has been finally banished from our midst. Here, to tell you something about it and to introduce two of the men who have led the campaign, is His Excellency the Governor of Cyprus, Sir Andrew Wright. **H.E. THE GOVERNOR** I am introducing this broadcast as the King's representative in Cyprus. I have, too, a personal interest in the achievement we are celebrating today. It is an interest which springs from my long association with the island at an earlier time when malaria was widespread in all the country districts. It myself was laid low

with it more than 25 years ago. But it is, with complete detachment that I can survey the recent efforts to stamp out the disease, since I have played no part in them and, in my earlier day, the great result in which these efforts have culminated was foreseen, if at all, only as a vision. The vision was in the point of achieving reality when I returned to the island last August and the undertaking which made this possible succeeded approximately with the Governorship of my predecessor, Lord Wintour, with whose name and influence it will rightly be associated.

Malaria has brought havoc and distress among countless generations in this region. Some say that it was a potent cause of the decline of Mediterranean civilisation from its ancient supremacy. If the peoples of the Mediterranean are destined again to lead the world, and if it can be shown that freedom from malaria has helped them to do so, then the eradication campaign pioneered in Cyprus may one day be seen as marking an epoch in history. Let me now introduce to you the head of the Medical and Health Services in Cyprus, Dr. Horace Shelley.

A poster which the Anopheles Eradication Service adopted. It depicts Heracles killing the seven-headed serpent (miasma) with a D. D. T. sprayer.

DR. SHELLEY For centuries malaria has been the scourge of Cyprus. It has been a major obstacle to progress, especially in the villages, a source of untold suffering and unbridled economic loss. When the British took over Cyprus, seventy years ago, malaria was so widespread, so virulent, that many troops died from it. Even as recently as 1945 during the last stages of World War II, a military camp had to be abandoned because of the disease. Not that, during those seventy years, nothing had been done to combat the plague. Sir Ronald Ross, that great malarologist, had surveyed the island and had made important recommendations: marshes had been drained, pools and streams had been treated with oil. But, inevitably, in view of the then limited stage of knowledge, the campaign had been only partially successful. In 1936 experts of the Rockefeller Foundation, who had made an island-wide reconnaissance

CHI VINCERÀ CIPRO e la SARDEGNA ?

A Cipro è in corso una campagna anti-anofelica
rispetto a quella unica messa in atto in
Sardegna.

Di supereranno?

La risposta è in mano di chi ha il compito
di eradicare l'anofele in Cipro. Saranno
gli uomini della sanità pubblica.

La lotta per ovviare questa situazione?

AGISCI SUBITO!

Non si dovrà poter riferire che
L'EBOLAAS è stato superata
per colpa della tua sezione, del
tuo distretto del tuo settore!

«Epoch in History»

Modern Cyprus to be one of the
most successful places in the world
where malarious mosquitoes had
been eradicated. This is the first time
that a mosquito has been completely
eradicated from a large island which
revealed to have an incidence rate 7% per
cent greater than any of the major centres in
Africa.

Any hope of eradicating the disease this
seemed remote an idle dream.

Nevertheless preventive work went on,
digging work that helped lay the founda-
tions of the subsequent triumphant cam-
paign.

A FEW years ago, following the success
of eradication measures in Brazil and
Egypt, it was decided to change the
method of attack. No longer would swamps
be drained. The aim now would be to de-
stroy every malaria-carrying mosquito on
the island.

The Director of Medical Services at
the time deputed one of his staff, Mr.
Mehmed Aziz, who had worked under Sir
Ronald Ross, to go to Egypt to study the
work in progress there. On his return Mr.
Aziz was put at the head of a new organisa-
tion, the Anopheles Eradication Service.

In 1946 the all-out campaign began
with an attempt to eradicate the major
enemy, *Anopheles Superbifurcus*, from a 40-
square mile area known as the Karpas peninsula

at the north-western tip of the island. Strac-
ton was isolated from the mainland.

An intensive attack was launched on the
landward portion of the area, which was
divided into a grid of small cells, each of
which was sprayed irregularly over plains and
ravines, in river beds and on the faces of
the most inaccessible cliffs.

It was necessary to treat each collection
of water at regular intervals and by in-
sistent and persistent to check and re-check
the findings.

The experiment proved an outstanding
success, and it was then resolved to extend
the operations to cover the whole island,
working from east to west, yard by yard,
mile by mile, until at length 1,600 square
miles of country, two-thirds of which is
over 2,000 feet, had been subjected to
systematic, thorough and persistent attack.

What was originally an attempt to
eradicate one species of malaria now be-
came an attempt to annihilate them all.

This effort has proved successful and
today Cyprus, for the first time in its long
history, is free from malaria. Only im-
migration from outside the island can cause
any recurrence, and there will be little
opportunity for this to happen for a vigor-
ous anti-malarious squad is being maintained
to deal decisively with any intruders.

Finally a few figures: in 1945 nearly
6,000 cases of malaria were treated in Gov-
ernment hospitals; in 1947, just under
2,000. In 1948 there were 400 cases. Last
year not a single new case — not one

Cyprus Wins the Wine

ONE hundred lines of London wine is on its way to
Cyprus—a reward to the island for its conquest
of malaria.

The wine will be distributed among men of the Anopheles
Eradication Service.

In the end of 1948 the High Commissioner of Sardinia chal-
lenged the then Governor of Cyprus, Lord Wiseman, to a competi-
tion.

He suggested that the island which first defaced itself free
from the anopheline mosquito — Sardinia, too, was engaged on an
eradication campaign — should be rewarded with 100 lines of
wine.

Lord Wiseman accepted what he called the "gallant chal-
lenge" to a competition of noble human endeavour.

When, a few weeks ago, the date of the termination of
the eradication campaign in Cyprus was fixed, the Governor
Sir Anthony Wright reminded the High Commissioner of the
challenge.

The High Commissioner has now telegraphed:

"Most cordial congratulations to Your Excellency and
staff on your splendid victory over malaria. Sar-
dinia was already dispatched a token of my recognition
of your progress. With best wishes for the prosperity of
the island and your great success."

Further thought is of a poster about the contest which has
been displayed in Sardinia. It reads "WHO WILL WIN,
CYPRUS or SARDEGNA?" In Cyprus there is an anti-
malaria campaign similar to ours, the only one in the world like
ours. Will they beat us?

"We maintain that they will not, and we have challenged
them. We are not satisfied for the month of July, however,
there has been more favourable than ours. What will you do
to improve this situation? At present it must not be said that
Edessa (the Anopheles Eradication Service) has been beaten
through the fault of your people, your district, your sector."

— was reported. The incidence of spleen
enlargement (a sign of chronic malaria)
in children has fallen from 11 per cent
in 1945 to 1.1 per cent today.

It is a pleasure to me to be the head
of a department which has been successful
with the successful completion of a task
of such magnitude. It is a pleasure to ac-
knowledge the help and advice given to us
in our efforts.

But it is a still greater pleasure to
send an honour, for me to pay tribute to
the men who have carried out this work,
and to introduce to you their leader, Mr.
Mehmed Aziz, whose skill, devotion and
perseverance have been the main factors
in our successful achievement.

MAR 22 1949: The fight against the ma-
larial-carrying mosquito in Cyprus has had
many of the aspects of an operation of
war.

We have had our planning rooms and
our map rooms; our armies and our
troops; our intelligence and our weapons
— often home-made.

Our first aim was to divide the island
into six districts, subdivided into 39
sections, 111 zones and 356 blocks. Every
single mosquito breeding place in every one
of these 356 blocks was DDTed at least
once in every twelve working days until
it was finally cleared of the insect.

A group of blocks was under a zone of-
ficer, a section under a section officer, each
section officer being assisted by a corps of
checkers whose job it was to go out in
search of breeding places which the

DDT-ers — the field workers — may not miss.

Next came the district officers with their corps of inspectors and finally, at headquarters, the Executive Officers, the great men, General directing the whole campaign.

Headquarters had its own independent lockers to supervise the accuracy of the spray sent in and to form flying squads in your areas in which difficulties arose.

All the findings were recorded as in a battle campaign. Maps were flagged and intelligence was logged as it came in. No DDT-er, no matter how remote from headquarters he might be, could be traced within half an hour.

The weapons we used were hand sprayers, many of them made locally, and gasol containing three to four per cent of DDT.

Every DDT-er and checker, on tracing operations, chalked up the date and his initials on whatever place he was spraying or checking. If it was a pool, he used a nearby rock or tree or even a cigarette packet as his signpost. He drew arrows to show which way he was moving.

To get to some of the breeding places was a task which at first glance seemed almost impossible. The men had to wade almost up to their waists in unexploded swamps, they climbed far trees on peaks of rock, they crawled through dense undergrowth where poisonous snakes lurked.

If the DDT-ers themselves couldn't get to a particular place, then their section or district leader tackled the problem. No task was considered as a field worker that

his supervisor could not accomplish.

String pumps, a relic of A.R.P., were used to throw larvicides on to inaccessible places; home-made insecticide smoke generators were also used in the hope that, even if the smoke did not kill it would drive the insects to change their shelter.

So cunning was our enemy that not for one moment could we afford to stand on the defensive when, as sometimes happened, our ammunition — our oil and DDT — ran short, we hastily improvised.

One of the many visitors from abroad who came to see our work wondered how our victory had been achieved.

One of my men answered him, "We work, he said, most with our hands but with our brains."

ANNOUNCER: And the people of Cyprus: what do they think of all this? Well, for months past they have been celebrating their freedom from malaria. They have held meetings and passed res-

olutions, such as these.

The people of Pinarolis (population 422): "We express our gratitude to the Medical Department for having eradicated malaria, the result of which have already begun to be felt both from a hygienic and an economic point of view."

The people of Anca Mamas (population 465): "We give thanks for the elimination of the dreadful scourge of malaria which not only destroyed our health but also ruined us economically."

The people of Pinar (population 922): "We are very grateful because, apart from the fact that we have regained our health, we can now pursue our daily work with greater energy, thus helping our economic recovery."

A last word, the cost of the campaign. It has been put under £300,000, approximately thirteen shillings per head of the population. And most of this expense has been borne out of its own limited budget, by the Government of Cyprus. A truly magnificent achievement.

WHAT THEY HAVE SAID ABOUT IT

"The anopheles eradication campaign in Cyprus—over modestly described by Dr. Shelley and Mr. Aziz—is one of the most outstanding achievements of our present time."

— *Prof. G. Macdonald*
Director of the Ross Institute.

"At St. Patrick cleared the swales from Ireland, so in our new day James of the Colonial Service finished the task of eradicating the malaria mosquito from his native island."

— *Sir Charles Jellicoe*
Deputy Under-Secretary of State, Colonial Office.

"This campaign has served as a model for the world."

— *Dr. Philip Hannon Baker*
Senior Lecturing Physician in the Colonial Office.

THREE MEN ON 1 MOTOR CYCLE — a district officer of the Entomology Service leads a checking expedition.

AND ONE MAN ON 1 DONKEY — most of the DDT-ers hopped it out on foot — they had very little transport.

After Cyprus-Mauritius

III *Malaria* is being successfully combated in another British colony—Mauritius in the Indian Ocean. A report just received on the progress of the *Transectus* Scheme in Mauritius under the direction of Dr. M. A. C. Dawson, describes how not only houses but churches, temples, warehouses, factories, magazines, stables and cattle sheds have been sprayed with a lethal dose of insecticide. Since this systematic spraying was put into force there has been a sharp drop in the malarial population. The death rate in the first six months of the year (the height of the malarial season) averaged 28 per thousand in the fifteen years 1914-28. For 1949 it was under 17 per thousand. This result was achieved in spite of an unusually wet season which normally carries a high malarial rate.

A. E. S. Men «overwhelmed» by London

CONFESSING themselves «overwhelmed» by everything they had seen, four men of the Anopheles Eradication Service arrived back in Nicosia from England a week or two ago.

None of them had ever been out of Cyprus before.

Sent to London by the Government of Cyprus to tell the people of Britain something about the campaign, the four men (fractured above with some of their apparatus) were an inspector, Mr. Veysi, and three field workers, Foula Loucharis, Panayir Dumanis and Hassan Behet.

They left Nicosia by Cyprus Airways on Wednesday, January 4th, and arrived in London on the following day. They were met by Mr. S. C. Terzopoulos, the Cyprus Government Commissioner in London.

On the Friday Mr. Veysi visited Broadcasting House and made a recording which was later broadcast to millions of B.B.C. listeners. The four men lunched at a Cypriot restaurant — and pronounced the food excellent!

Next day the British Council took the delegates on a tour of London. They visited the Changing of the Guard, the Tower of London, Hyde Park and St. Paul's (about which one of them said: «Was it really built by human beings? It is so vast!»).

Most of Sunday the delegates spent in their hotel, entertaining a large number of relatives and friends and answering innumerable questions about conditions in Cyprus. Like many other visitors, they

went now to Trafalgar Square and told the British (they were surprised that nobody there, not they Brits and even more surprised that the car in Richmond Park could run about unattended!).

Monday was the delegates' busiest day. They went to the B.B.C. in the morning to make a recording for the «Meet the Commonwealth» feature.

In the afternoon they had tea at the Colonial Office with the Secretary of State for the Colonies, Mr. A. Creech Jones, and later accompanied him to the press conference at which the conclusion of the campaign was announced. There were about fifty newspaper and radio correspondents present and Mr. Veysi had to face a hailstorm of questions; his ready and convincing answers (which our London correspondents credit a most favourable impression).

Highlights of the delegates' last day in London was a visit to the Houses of Parliament where they were entertained to

lunch by Lord Winston, former Governor of Cyprus, and Lady Winston. Lord Winston presented each of them with a packet of House of Commons cigarettes.

In the evening they attended a cocktail party and film show given by Prof. G. Macdonald at the London School of Hygiene and Tropical Medicine and here again they had to answer a barrage of questions about the methods which had been used to overcome the mosquito.

More British and foreign visitors attended this party and they were particularly interested in a small exhibition which had been arranged to illustrate the eradication campaign.

All four men came back to Cyprus bubbling over with enthusiasm and bursting to tell of their impressions. They were, they said, awed by the size of London, charmed by the courtesy and friendliness of its people, staggered by the traffic and surprised by the weather—it didn't rain over!

“AYN58 GK105 HOLBORN 23 10 1530 =
 NLT = DIRECTOR MEDICAL SERVICES
 NICOSIA CYPRUS =
 ROSS INSTITUTE CORPORATES YOU AND ALL MEMBERS
 HEALTH STAFF SUCCESSFUL OUTCOME OF ANOPHELINE
 ERADICATION SCHEME =
 MACDONALD HYGOWER WESTCENT.

Telegram to the Cyprus Director of Medical Services Dr. H. M. Shelley,
 from Prof. G. Macdonald, Director of the Ross Institute, London.

An outbreak of malaria at Famagusta.

The anti-malarial campaign which Sir Ronald Ross recommended after his visit to Cyprus in 1913 was followed by an annual decrease in malaria fever until last year when a serious outbreak occurred at Famagusta. Nearly all the surface waters in Cyprus dry up towards the end of May but last year there were exceptionally late rains and the large fresh water lake near Famagusta did not dry up as soon as usual. About the end of May 1920, I was informed that the neighbourhood was infested with mosquitoes and that a search for anopheline breeding places had been made without success. I visited Famagusta and found a great number of anopheline mosquitoes sheltering in caves and in the underground cisterns of the old fortress but I could not at first discover where they were breeding. The lake seemed to be the only possible place and after a long search I found towards the centre of the lake anopheline larvae in enormous numbers.

The lake is unfortunately a difficult breeding place to deal with and I decided to try to destroy the adult mosquitoes by burning them in the caves and cisterns which are very numerous in this locality.

I sprayed benzine on dry grass in the caves and at the entrance of the caves and set it on fire. Sometimes lighted torches were moved quickly close to the resting mosquitoes. Next day the caves had cooled and seemed to be just as full of mosquitoes and they were again burnt. This was repeated daily for about a fortnight in some 30 caves and cisterns when no more mosquitoes were found. In the meantime pumps to empty the lake were worked day and night, larvicide was used and weeds were cleared.

In Cyprus the principal breeding season of mosquitoes is usually limited to April and May and the destruction of adult anopheline mosquitoes if they are found in large numbers as they were at Famagusta last year seems to be a valuable anti-malarial measure. The caves formed natural traps and it was an easy matter to burn the mosquitoes in the

EK 3

Copy.

Mehmed Aziz was put under me as moustiquier during my investigation of malaria in Cyprus from the 16th March to the 18th April 1913. During the whole of that time, he has done extremely well. He has learned all about mosquito larvae with great rapidity, and is not only quick to learn but also has ideas of his own. His questions are always sensible. He never forgets what he is told, and will make an invaluable inspector.

Besides this, he speaks English, Turkish and Greek excellently. He never makes the slightest difficulty in doing anything he is asked to do, and is always punctual in attendances. His American training has been very good for him in every way above all, he is quite truthful; and is a strong and healthy young man. I can recommend him with confidence for the work of moustiquier or sanitary inspector.

(sld) Ronald Ross.

Nicosia Club, Nicosia
18th April 1913.

Copy.

Mehmed Aziz was put under me as moustiquier during my investigation of malaria in Cyprus from the 16th March to the 18th April 1913. During the whole of that time, he has done extremely well. He has learned all about mosquito larvae with great rapidity, and is not only quick to learn but also has ideas of his own. His questions are always sensible. He never forgets what he is told, and will make an invaluable inspector.

Besides this, he speaks English, Turkish and Greek excellently. He never makes the slightest difficulty in doing anything he is asked to do, and is always punctual in attendances. His American training has been very good for him in every way above all, he is quite truthful; and is a strong and healthy young man. I can recommend him with confidence for the work of moustiquier or sanitary inspector.

(sld) Ronald Ross.

Nicosia Club, Nicosia
18th April 1913.

EK 4

From
DR RONALD ROSS, M.B., F.R.S., F.R.C.
TROPICAL & TROPICANA
PADDDINGTON 2100

38, HARLEY HOUSE,
REGENTS' PARK,
LONDON, N.W.1.

2nd May, 1921.

Mr. Mehmet Axia,
Health Department,
Nicosia, Cyprus.

Dear Mr. Mehmet Axia,

Many thanks for the map which you have sent to me showing the spleen-rate of Cyprus. It is an excellent chart. Doubtless the rise which you describe has been due to some exceptional rainfall, but I hope that it will not continue.

I am much interested to hear that you have a method for burning mosquitoes. If you would like to write a short article on it and send it to me I may be able to get it published for you.

With regard to your request for information as to what school in London you should attend in order to get a training on sanitation, I have now made enquiries on the point from Sir James Crichton-Browne, who is the President of the Sanitary Inspectors' Association. He advises you to write to G. P. Humphrey Esq., Sanitary Inspectors' Association, 15 Beesborough Street, Westminster, London, W.1. - who will give you all the information you require. If you come to London, I hope you will let me see you again.

Yours sincerely,

Ronald Ross

Nicosia, Cyprus.

25th April, 1953

EK 6

Sir Ronald Ross.
K.C.B., K.C.M.G., F.R.S., N.L.

41 Buckingham Palace Mansions, S.W.1.

Dear Sir,

Enclosed extract from one of the local Greek news papers published in Nicosia gives me a chance to write again to you. I hope you will excuse me for taking up your valuable time with my long letters.

The contents of the article are to certain extent true as far as the villages are concerned, the clouds of mosquitoes, in Nicosia is I am sure only a dream of the writer. The towns have been in control quite soon after we had started the campaign in 1913. Quite possible of course it does happen in some parts of a town that a careless person taking advantage of our inability to punish them for breeding mosquitoes in his chaties or cesspit may give trouble but this has no effect as you know on the malaria rate.

This year the Government has given us a reasonable sum to do anti-malarial works-unfortunately I can see that we shall not attain the desired good result because the whole work has been loaded on to the sanitary staff which is bound up with a lot of restrictions. (a)- not provided with proper transporting means (b) small night-allowance.

(a) It is hardly necessary for me to say that anti-malaria measures can only be done when a lot of quick travelling is possible-we have despite to a lot of modern means not a cart, cycle, motor-cycle, or a motor car for the department. When it is necessary to travel to different centers "strictest economy on the travelling vote" is placed before us.

(b) I am allowed 3/- and the Sanitary Inspectors 1/4% c.p. -1/6d.- for every night when away from our head quarters. Most of us have a family and the expences at home are just the same when we are away. So the amount allowed as subsistence is in no way enough to cover our expences and it means being out of pocket every time. Naturally every one likes to return home as soon as possible in most cases without finishing his work properly. I require atleast 5/- when I am away for food and hotel and the S.I.s would require nearly the same. A newly appointed Govt. official receives 6/- per night that is according to the travelling regulations, but we are classed as travelling officials. In no other Department do they allow 1/6d. the very least is 3/-.

An other thing is that the Rural Medical Officers are not held responsible for anti-malarial works in their area... they are against the campaign because reduction of malaria fever means less private practice to them.

I am sorry to have to say that it is most unfortunate that malaria problem in Cyprus has never received the support it deserves. If only I could say why it is not working properly it would take good deal of space and your valuable time-I HAVE A FEELING HOWEVER THAT YOU ARE IN A POSITION TO UNDERSTAND IT .- without my saying that we have not a single man who is keen on this subject.

I am
Sir,
Your Most Obedient Servant.

Mehmed Aziz.
C.R.I.

Extract from "Phone-tis-Kyprou" of 12.4.24.

(Copy of the official translation to the Government)

CLOUDS OF MOSQUITOES
IN WINTER AND SPRING.

MALARIA NOT FOUGHT AGAINST.

The Government in its usual way, spending money where not proper and necessary, like for example, the keeping going unnecessary superior posts, and exercising strict economies where no economy is allowed, has left Malaria this year also, more than previously almost unfought against.

Altogether insignificant is the amount voted this year for this important purpose and when this is spent in the most part for salaries and consequently very little and completely useless activity is shown for the malaria campaign.

For this reason we have now in spring, in the same way as we had in winter time, clouds of mosquitoes and we may fancy how thick they will be during the summer and how consequently the people of Cyprus will suffer from malaria also.

In this way, if more wise consideration will not prevail with the Government, we will have, in addition to other evils, the scourge of diseases.

One of the few good things which this place has known from the English Government was the case to rid the Island from malaria which was causing much trouble to the place. And during the time of the High Commissionership of Sir Hamilton Goold-Adams the famous Doctor Sir Ronald Ross was invited from England who having visited the Island and studied the condition at the spot, suggested the way and methods by which this scourge of malaria might be fought against to a successful end.

And it is a fact that the Government, out of thiftiness has never carried out in full the suggestions of Sir Ronald Ross, but at the end, when defectively action was taken on the basis of those suggestions, and in this way a considerable reduction of malaria for sometime was effected.

And we recollect that at the time of the praiseworthy activity, the then chief medical officer Mr Cleveland, who with zeal and interest was endeavouring to put, as far as possible, to practice the suggestions of Ross, placed the district medical officer of Kyrenia in disfavour because it happened to discover in that town a mosquito.

The same thing he did to the D.M.O. Paphos because it happened to find there a mosquito also which caused malaria to the wife of the King's Advocate Mr. Russell. So strict at any rate was the actions then taken by the Government and the Chief Medical Officer.

During the past years, however, and especially on last and more tax than all this year for reasons of economy the malaria campaign has been neglected, and in this way in winter and even in spring we have in Nicosia clouds of mosquitoes and we fear there must be thicker in the other towns and districts.

If Ross was to know how defectively his suggestions are carried out, he would indeed feel deep regret and shame. If formerly for a mosquito at Kyrenia and Paphos the then D.M.O. Officers were placed in disfavour, to-day when clouds of mosquitoes are flying round us in day and night time, who and how many should be placed in disfavour? Had the Government the necessary means for carrying out the malaria campaign, it ought seeing the present condition to place in disfavour the C.M.O. and all D.M.O.s and Rural M. Officers and in general the officers specially appointed for the malaria campaign. But has the Government done this? or has complied with the suggestion of the C.M.O. if such were submitted. This is the question which the Govt. should study. But the Hon. C.M.O. on the otherhand, considering the responsibility he has should point out to the Govt. the evil which will be caused to the Island as a consequent of the neglect of malaria campaign and should insist in carrying out the necessary measures.

We trust that after such a report from the C.M.O. the Govt. will more liberal on a question concerning the health itself of the Island.

Nicosia,

5th October,

EK 7

Sir, Ronald Ross
K.C.B., K.C.M.G., F.R.S.

The Ross Institute and Hospital for Tropical Diseases†
Putney Heath,
London, S.W. 15.

Dear Sir,

Your very kind reply of 11th September, has been received with thanks. I am much obliged to you and also to Mr. Marshall who, as you have kindly informed me, has taken interest on my very trifling work in Cyprus. I understand that the "Halyling" Mosquito control of which Mr. Marshall is director has issued three annual reports. Would it be possible I wonder if I could be given copies of these reports, please? I could return them if necessary.

My last collection had been sent to professor Robert Newstead F.R.S to Liverpool school of Tropical Medicine on 25th November, 1922. I had requested him to send a copy of the identification to you as well. No reply so far.

The object of experimenting with a magnifying glass was to generate heat to kill mosquito larvae, probably a childish idea, but I merely suggested perhaps someday something better can be used. Oil, I am sure is the most general larvicide used, but oil has great many disadvantages not only that it is difficult to get it to spray or its spread at all seasons of the year, but when used on water, unless weeds are cleared first, it has no real effect; it is blown from side to side by the wind and it has no immediate effect on the larva. Here in Cyprus in addition to the above mentioned objections we have to face the general dissatisfaction of shepherds, farmers, etc. because all these people are against spraying oil on streams in rivers etc. in summer because in most parts of the island these places form their chief water supply and we often have to avoid from getting the "stick". They destroy drip cans, and temporary drains. They

They say that bees die after drinking oiled water or probably from thirst, cattle refuse to drink oiled water and they hate the smell of the petroleum. Of course we do our best but this work as you have well stated long ago requires the co-operation of the public and so far we have not received this support. I have however more confidence on the use of blow-lamp and I will very shortly after completing the spleen rate returns of this year, try to make diagrams of the style of blow lamps which I think will work for this class of work.

Since writing to you, Sir, I had been informed by the Chief Medical Officer, that our vote is liable to be reduced next year. This sad news made me to put up as a suggestion various effects which in my opinion ought to be known by the Government. I am not certain however as to how far this will go. I enclose a copy for your information.

I am sure that after seeing last year's annual Medical report you notice that malaria has still got this island by the throat.

Dr. Millard has not asked for my collection yet, I will however wait a little longer and if he does not ask for them I will gladly send them to you.

I am

Sir,

EK 8

THE ROSS INSTITUTE AND HOSPITAL FOR TROPICAL DISEASES,
PUTNEY HEATH, LONDON, S.W. 15.

TELEPHONE:
PUTNEY 2081

Director of Tropical Hygiene
DR WILLIAM BRIDGE, C.M.G., M.D., F.R.C.P.

President of the Institute
MR BRUCE DODD, K.C.S., K.C.M.G., F.R.S.

Director of Tropical Medicine and Terminology
ALAN CHASTELLAR, Esq., C.M.G., M.D., F.R.C.P.

16th April 1926.

Mr. Mehmed Aziz,
Public Health Department,
Nicosia,
Cyprus.

My dear Mehmed Aziz,

I received your letter of the 5th October 1925 just before I was starting for Ceylon in order to advise the planters there how to deal with their malaria. I returned to England last month and I am now starting work at this fine new Institute, which has just been largely subscribed to and bought and furnished for the purpose.

I hope that you received returns from Mr. Marshall of the Hayling Island Mosquito Control as I mentioned in my last letter of the 4th December.

I note what you say regarding the objections to oil in Cyprus, and would like to know how you have progressed with your idea of using a blow-lamp.

I was very sorry to hear that your vote for malaria measures was likely to be reduced and would like to know what finally happened in connection with this matter. I think that your note of the 17th September was a most excellent one. Let me know if there is any way in which I can help you.

Mr. Mehmed Aziz.

Page 2.

I hope that you and your wife and family are well.
We are all in good health, but my dear daughter, Mrs. Blumer,
died suddenly last October and I was ill when I went to Ceylon.

Yours sincerely,

Ronald Ross

EK 9

THE ROSS INSTITUTE AND HOSPITAL FOR TROPICAL DISEASES,
PUTNEY HEATH, LONDON, S.W. 15

TELEPHONE:
PUTNEY 3942.

Director (Physic.)

Sir Norman Ross, K.C.B., K.C.M.G., F.R.S.

Director of Tropical Medicine,
Sir William Horder, G.M.D., M.D., F.R.C.P.

Director of Tropical Medicine and Therapeutics,
Alton Eastwick, Esq., G.M.D., M.D., F.R.C.P.

8th October, 1926.

Mr. Mehmed Axiz,
Chief Sanitary Inspector,
Nicosia, Cyprus.

Dear Mehmed Axiz,

Thanks for yours of the 22nd September. Mr. Marshall tells me that he is very sorry for the delay in respect to your samples of mosquitoes and films, but that he will ~~do so~~ ^{send} very shortly.

Very sorry that you have had such a bad time in regard to malaria this year. I leave England on the 29th of this month for a trip to the Federated Malay States and to Calcutta in order to see the antimalaria work in both those parts and also to unveil a medallion of myself in Calcutta. I hope to be back in February or March. Please do not forget to send me the Annual Report for Cyprus. Your notes about the marshy area round Teke are very interesting. Hope that you are well.

Yours sincerely but hurriedly,

Ronald Ross

EK 10

THE ROSS INSTITUTE AND HOSPITAL FOR TROPICAL DISEASES,
RUTNEY HEATH, LONDON, S.W. 15.

ASSISTANT
MEDICAL OFFICER

PROFESSOR OF
THE ROSS INSTITUTE, LONDON, S.W. 15.

Member of Tropical Institute
The William Ross, C.B., M.D., F.R.C.P.

Director of Tropical Medicine and Parasitology
New Cambridge, Eng., C.M.D., M.D., F.R.C.P.

29th April, 1927.

Mr. Mehmed Asik,
Chief Sanitary Inspector,
Nicosia,
Cyprus.

Dear Mehmed Asik,

Yours of the 13th inst., duly received. We thought that your mosquitoes were merely Anopheles bifurcatus and you will see by the enclosed letter that this has been confirmed by the Imperial Bureau of Entomology. I am glad that the Government is sending you to Palestine and I should like to know what impressions you form of the malaria control there, when you return. I met Mr. Cleveland at a dinner last night and we talked of you. he is very well. We also saw Mr. Amery, the Secretary of State for the Colonies, at the dinner and we are going to talk to him on the matter of malaria in Cyprus later on. Mr. Cleveland proposes to bring Mr. Cornellis to this Institute when he arrives in England. I will send you my Report on my recent visits to Malaya and Assam as soon as it is printed. hope that you are well

Yours sincerely,

Ronald Ross

Encl.s.

EK 11

THE ROSS INSTITUTE AND HOSPITAL FOR TROPICAL DISEASES.
PUTNEY HEATH, LONDON, S.W. 15

TELEPHONE
PUTNEY 3042

Director in Chief

Mr. Ronald Ross, K.C.V.O., K.C.M.G., F.R.S.

Director of Tropical Pathology

Mr. William Anderson, F.R.S., M.D., F.R.C.P.

Director of Tropical Medicine and Dermatology
Also Consultant, Eng. C.M.D., M.D., F.R.C.P.

24th February, 1928.

Mr. Mehmed Aziz,
Sanitary Inspector,
Nicosia, Cyprus.

My dear Mehmed Aziz,

I wrote to the Colonial Office as you desired and have received their reply dated the 19th ~~Jan~~ January. The Secretary of State tells me that he is giving you another five hundred pounds for your antimalaria work. I am very glad. Please tell your Chief, though I suppose he has heard of it already. You will see that I am back at work at the Institute already.

Many thanks for your New Year's card and for your cigarettes, which were very excellent.

Yours sincerely,

Pro R. ROSS

Ray.

EK 12

SUPPORTED BY VOLUNTARY CONTRIBUTIONS

THE ROSS INSTITUTE AND HOSPITAL FOR TROPICAL DISEASES
(INCORPORATED)

Patron: H.R.H. THE PRINCE OF WALES, R.A.

TELEPHONE: INSTITUTE: PUTNEY 5011
OFFICE: PUTNEY 5012

PUTNEY HEATH,
LONDON, S.W. 15

17th. Dec. 1928

PRESIDENT:
HER GRACE
THE DUCHESS OF PORTLAND

VICE-PRESIDENTS:
RT. HON.
LADY WILLOUGHBY DE BROUKE
THE MARQUIS OF LANSDOWN
EX-VICEROY OF INDIA
LORD HARDINGE OF PENDERBURY
EX-VICEROY OF INDIA
H. H. THE MAHARAJAH OF PATIALA
R. N. DODDARJI TPA, J.A.
THE ROYAL HON.
SIR WEST RUSSELL
P.C., B.C.S., B.C.M.S., R.C.S.D.
LADY JEAN VERNEY

CHAIRMAN:
SIR CHARLES MORRIS, BT.

CHAIRMAN:
SHAKESPEARE, ESQ.

HON. TREASURER:
LORD HENRY CAVENTISH
EDDINGTON, M.P.

COUNCIL:
RIGHT HON. EARL BUXTON, P.C.
B.C.W.S.

SIR JERRE BOLT, BT.
SIR WOODMAN BURROUSE, BT.
C.B.E.

SIR ARBUTHNOT LANE, BT., C.B.
R.C.S., R.A., F.R.C.S.

SIR CHARLES ROSS, BT.
SIR ALFRED YARROW, BT., F.R.S.

LADY CLIFFORD, C.B.E.
SIR HENRY COHAN

SIR J. P. HEWITT, B.C.E.I., M.P.
SIR GEORGE MAXWELL, B.S.P.,
C.M.S.

LADY PAGET
SIR ALLAN PINNY, M.D.

SIR RONALD ROSS, B.C.S.
R.C.M.S., F.R.S., N.L.

SIR W. SIMPSON, C.M.S., M.D.
F.R.C.S.

SIR MALCOLM WATSON, M.D.,
L.D.

DR. WALTER S. KING, C.B.E.
DO CASTELLAN, ESQ., C.M.S.,
M.S., F.R.C.S.

STANLEY DOONELL, ESQ.
GEORGE HANZL PE, ESQ.

FR. FORTYTH, ESQ.
TH. D. GARRICK, ESQ.

DR. L. HADEN QUERT
HAROLD HARGROVE, ESQ.

ARTHUR J. HILL, ESQ.
S. N. MARSHFIELD, ESQ.
P. CROSSER POLICE, ESQ.

*Members of the Executive Committee.

DEPARTMENTAL SECRETARY &
SECRETARY:
MAJOR H. LOCKWOOD STEVENS

HON. SOLICITORS:
MESSRS. HARGROVE & CO.,
A RICKLESON HOUSE,
GALTON ST.,
S.W.1.

HON. AUDITORS:
MESSRS. WILLIAMS STOKER
WORSWICK & HOLLAND,
A BEDFORD ROW, W.C.1.

Mehmed Aziz Effendi,
Sanitary Office,
Nicosia,
Cyprus,

My dear Mehmed Aziz,

Many thanks for your
letter of the 14th. December, enclosing a
copy of Dr. Horn's Report.

What you say about Dengue
seems very sound, but I have just written a
letter to a friend in Greece, asking him
whether he also has his doubts about Stegomyia,
and will let you know when I receive a reply.

About Bilharzia, as there
is still some of it at Syrianokhorria, I advise
you to look after it very carefully, as it may
suddenly spread to other parts of the Island,
in which case thousands of people may become

CHEQUES SHOULD BE MADE PAYABLE TO "THE ROSS INSTITUTE," AND SENT TO THE HON. TREASURER OF
THE INSTITUTE OR TO THE MANAGER, WESTMINSTER BANK, 1, ST. PATRICKS PLACE, CASPIAN STREET, W.C.2.

infected with it. That will be a serious
disaster for Cyprus.

Yes, this Institute will be very
glad to have any specimens which you like to
send. I will have them put in our Museum.

My health is very good, although
I am still partly paralysed down the left side.

Yours sincerely,

Ronald Ross

EK 13

THE ROSS INSTITUTE
AND HOSPITAL FOR TROPICAL DISEASES (INC.)

DIRECTOR-IN-CHIEF:
Sir Ronald Ross, KCB, KCMG, FRS

Patron:
H.R.H. THE PRINCE OF WALES, K.G.

TELEPHONE:
PUTNEY 3481 & 4925
TELEGRAMS:
ROSSARON, PUT., LONDON.

DIRECTOR OF TROPICAL MEDICINE AND DERMATOLOGY:
Sir John Campbell, K.C.M.G., F.R.C.P.

PUTNEY HEATH
LONDON, S.W.15

DIRECTOR OF TROPICAL HYGIENE AND PRINCIPAL OF MALARIA DEPARTMENT:
Sir Malcolm Watson, LL.D., M.B., F.R.C.

10th August 1932.

Dr. K. Aziz, C.S.I.
Health Department,
Cyprus.

Dear Sir,

I regret to tell you that Sir Ronald Ross is very seriously ill. He is too ill for us to think of having a Mosquito Day, but I think it would be very nice if you held one in one of your villages. I will tell Sir Ronald that you have been writing to him.

Yours truly,

Laurence L. Landon

Director of Tropical Hygiene.

EK 14

TELEGRAMS: ROCKEFELLER, STRODE
TELEPHONE: 1-ATHENS 87-888

THE ROCKEFELLER FOUNDATION
INTERNATIONAL HEALTH DIVISION

FREDERICK F. ROCKWELL, M. D., DIRECTOR
43 WEST 42ND ST., NEW YORK CITY

GEORGE W. STRODE, M.D., REPRESENTATIVE IN GREECE
20, RUE DE LA BOURSE, PARIS (2E), FRANCE

HEALTH DEPT.
RECEIVED
NOV 1935
No. _____

PLEASE REFER TO:
DR. MARSHALL C. BALFOUR
500 BOULEVARD STROUD
LEONIDAS ALIAGARAS, 143
ATHENS, GREECE.

Odos Efkis 17, Kavalla, Greece. No. 8, 1935.

Dear Mr. Aziz:

I received your note brought by Miss Melahat, also your letter of Oct. 29. I am very glad to get the specimen of salty weed, also the slides of the villages. I will look over these slides with Miss Melahat.

I plan to arrive in Cyprus in late Feb. of next year, barring unforeseen circumstances. I wish you could get away for two weeks or so some time during the spring to see what is breeding in the vicinity of Adalia or some place in that region over against Cyprus. Any maculipennis there? And what kind? I have written to Dr. Neff and to Dr. Strode about the possibility of this trip. Dr. Collins of the Rockefeller Foundation is now stationed at Ankara, and we would cooperate with him. The coast at Ankara looked interesting.

I should like to have a go at the spring transmission of malaria in Cyprus. Also to try out there a modification (improvement? I think so) of the method of spreading larvicides. We would quickly find out whether this modification is worth while or not.

Miss Melahat arrived safely and is now very busy. We have a good many interesting things in doors and out here now.

Our paper "Malaria Studies in Greece" should have come out in the October "Annals". I have not yet seen it in print. I will send you a reprint when we get any. That may be a long time from now.

If you have plenty of rains now you may have plenty of water next summer. Anyhow things may be green there in the spring.

Very sincerely yours,

M. A. Barber.

And maybe you have *A. maritima* there?
Looks like *Lepidocyrtus* I wish send
specimens of them also of *maea* eggs by
Miss M.

EK 15

MEDICAL DEPARTMENT
NICOSIA-CYPRUS.

7th August, 1936.

Dr. M. A. Barber,
Public Health Laboratories,
Rockefeller Foundation,
CAIRO - E G Y P T.

Dear Dr. Barber,

You will, I am sure, be interested to learn that A. superpictus has increased in considerable numbers at Kakopetria. In six houses and stables 60 adults were caught on the 31st July and 33 the next day. I have had these brought in and Miss Melahat dissected 59 of them; three of them were found to be positive with sporozoites. Anti-larval work there had not relaxed but on the contrary more care was given to it.

I hope you are finding Cairo cooler than Nicosia. We certainly had a few cool days recently and rains in the plains and the hills. Most of the rivers in Paphos and Limassol Districts were flooded and in some cases created new breeding places.

I enclose the accounts of expenditure incurred in connection with making and purchasing of sprays as well as that of petrol and sundry expenses of the car. The total amount including £1.10.0 which I advanced to Mrs. Barber on the date of her departure at Larnaca amounts to £12.18.0. You had given me an advance of £10.0.0 so there is a balance of £2.18.0.

Miss Melahat has mounted a number of A. superpictus larvae and prepared a rough drawing of the float hairs and we are sending the same to you under separate cover.

A lady from Cairo came to Cyprus about a month ago and has been living at Herengaria Hotel at Prodomos near Troodos. Since ten days she has shown signs of malaria, she has been admitted to the Nicosia Hospital and Miss Melahat has found in her blood malaria parasites (Falciparum rings and crescents). Now, whether she had it brought with her from Cairo or got it here is difficult to say but I suspect she got it here - if so this is a clear indication of the importance of malaria control being extended right up to the hills of our summer resorts. Dr. Neff was telling me that three persons at Kakopetria got malaria and I would not be surprised if some one of my family get it too.

Dr. Neff has handed over to me your letter of the 3rd inst. and I was interested to learn of the experiments of Dr. Rice. I wonder what would be the malaria incidence in Cyprus by having on an average of 1 superpictus per house and stable. Had it not been for the Trinitia observations of last year I would say a good reduction to get rid of malaria but I cannot say that now till we have it tried out in Cyprus.

Miss Melahat and all the staff join me in sending you greetings.

Yours sincerely,

M. Aris.

EK 16

MALARIA SURVEY OF CYPRUS

M. A. Barber.

(Provisional Outline)

Reference to previous work: Williamson, Ross, Aziz, and (unpublished) Markides.

Present Survey, Date, Acknowledgements.

Extent (Map).

Meteorology of 1935 first six months. Table X.

Importance of meteorological data.

Method.

1. Villages.

Spleen and blood of village children.

Adult anopheles in houses and stables.

Card for each child and each house or stable visited.

Eventually the following data are carded:

For children, date and name of village, age, sex, spleen, malaria parasite and anemia as determined microscopically (polychromatophilia).

For adult mosquitoes (part of them at least)

classification, sporozoite rate, and character of blood meal as determined by the precipitin test.

For each building, physical data (light, moisture, etc.) and human or domestic animal inhabitants.

2. Breeding places of anopheles: Character, eggs of anopheles found on the surface of water, larvae and pupae collected.

Data obtained.

Table 2. Blood parasite, anemia, and spleen rates of village children by ages and totals. Spleen rates determined by Dr. Pietroni, slides examined by M.A. Barber. Some selection of more malarious villages, but certain well-controlled villages included.

Chart I. Correlation of malaria parasite and spleen rates, by villages. Considerable variation in the ratio, parasite: spleen, in the different villages, possibly owing to the amount of transmission of the current year-1935. At the beginning of high transmission parasite rates may exceed spleen rates. In this survey the method used (palpation erect position) may account for the lower spleen indices. On the whole, there is a fairly high correlation of parasite and spleen rates.

Chart II. Compares parasite and anemia. A fairly high correlation. See also Chart III.

Table 3. Compares the cases positive for parasites with respect to species of parasite. There is considerable localization in the incidence of different species. Kalivakia, for example, had only Vivax. This localization does not correspond with the presence of any particular insect carrier. A superpictus village may run strongly to either Vivax or falcipterum.

Table 4. Contains the result of dissection of anopheles for sporozoites in the salivary glands. Noteworthy is the very high rate of superpictus. Elutus is far lower. Yet in the villages in which elutus was abundant parasite and spleen rates of village children are as high or higher than in those with superpictus as the most prevalent species. The explanation of this discrepancy must await further analysis of data. Season is an important factor, possibly a survey in September would show much higher rates in regions infested by superpictus, a species often persisting longer in this region than elutus (Aziz).

Table 5. Contains the earlier results of the precipitine tests of blood meals. Only those of elutus contain adequate numbers for any kind of generalization. The human rate is much higher in this species than the rate found in Macedonia.

The animal preferences of any species is a matter of importance in control measures. If a species is little deviated to domestic animals, in other words more or less a parasite of man, comparatively few adults may do much ~~change~~. We have found villages with very few superpictus but with a high percentage sporozoite-infected and with high parasite and spleen rates among village children. Many superpictus blood-meals have been collected and will be tested in Cavalla.

The anophæles of Cyprus have been described by Aziz. Our observations tend to confirm his conclusions. A few observations of our survey are mentioned:
Multicolor and their characteristic eggs were found in the salt lake at Larnaca.

Maculipennis was not found although many surveys in waters from sea level to 5000ft. elevation were done. Nowhere were the characteristic eggs found on the surface of the water.

Bifurcatus was found, among other places, in wells near sea level and abundantly in a stream at Trooditissa Monastery at about 5000 ft. elevation. We did not have time for a complete investigation of its malaria-carrying. It does not seem to be a carrier in Macedonia, but is or was important in Jerusalem. In Sotira, where this species occurs in unused wells, we found a low spleen and parasite rate.

Superpictus and elutus in this island seem to be more adaptive to different waters than is the case in Greece.

Recommendations (in outline only).

A large amount of malaria preventive work already done.

Examples.

1. Drainage at Athienou, Larnaca, Limassol and other places.
2. Training of pipe-pickers streams.
3. Larvicide distribution.
4. Removal of weed and algae.

These measures may protect more distant villages even if not always successful in protecting villages adjacent to the breeding water. e.g. Pyroi and Athienou.

Most of the measures here recommended are already in progress or have been anticipated by the local health authorities.

I. General.

1. Distribution of *Gambusia* in all waters where they will remain.
2. Improvement in the methods of measuring the results of control - spleen and blood parasite surveys.
3. Improvement in the methods of spreading Paris Green or oil, and extension of the areas now being treated.
4. Determination of the seasons of most significant degrees of malaria transmission. E.g. is transmission important in the early months of the year when water is abundant and difficult to deal with?

II. Special.

1. Salt lake at Akrotiri, Limassol. Whichever method is finally adopted, - lowering of lake level by pumping, or flooding lake with sea water. - It is important, (a) to ~~xx~~ avoid the undoing of drainage work now accomplished (e.g. swamp near Limassol); (b) to keep in mind that any scheme that will result in the mixing of fresh and salt water over any considerable area (pond, lake or swamp) will be a menace to health.
2. Salt lake at Larnaca. If a permanent cure (filling lake with sand by dredging) is impractical on account of expense, probably the best thing to do is the removal of vegetation now ^{preventing} anopheline larvae, ~~xx~~ and the use of larvicide if necessary. Flooding this lake with sea water would still leave a breeding area where the fresh water enters. ~~on~~ on the land side.
3. Artificial reservoirs near Famagusta (Kouklia). A high production of anopheles endangering villages within a wide zone (probably at least 3 miles) is almost sure to result if water is allowed to remain in the reservoirs into the summer season, unless weed removed, fish and (eventually) larvicides are freely employed. A question of balancing loss through expense of

treatment (eventually, also through alkalization of water?), and whatever gain would result from summer irrigation. *W.A.*

4. Determination of the importance of *bifurcatus*. As pointed out by Mr. Aziz (he has pointed out other things now included in these recommendations) this species is worthy of notice even though it produces but few cases, since it may persist in the wells of towns otherwise fully controllable or in mountain resorts frequented by tourists in summer. Dissection of adults, precipitin rates of blood meals, and careful histories of cases infected in towns or mountain resorts may help to solve this question. A priori one would expect some transmission by this species, especially in localities where domestic animals are few. Gametocyte carriers ~~may be found among~~ labourers imported into cities from infected villages.

may be supplied by

5. Water distributed in fields for irrigation seems here to be little productive of anophelids. The use of water now breeding anophelids for irrigation would yield a double gain. Cost of pumping and distribution, water rights, and the suitability of the terrain for irrigation are all factors which have to be considered.

Summary: Much malaria now exists in Cyprus, much of which is preventable. Especially striking is the occurrence of so much malaria with so little *offshore* breeding water.

W.A.B.

EK 17

MALARIA.

VISIT TO CYPRUS OF MEDICAL EXPERT.

HIS EXCELLENCY desires it to be notified for general information that the Government has been able to arrange that Sir Ronald Ross, K.C.B., Professor of Tropical Medicine at the Liverpool School of Tropical Medicine and Liverpool University, should visit Cyprus in March to report to Government on the means of stamping the scourge of malarial fever out of the Island; also that it is the intention of Government, after Sir R. Ross has arrived, to invite representatives of the Municipalities and as many medical practitioners as possible to come to Nicosia and there to discuss the question of the suppression of malaria with him.

15th January, 1913.
(C.S. 1204/12.)

C. W. ORR,
Chief Secretary to Government.

حمای سرزخی

بر اهل وقوف طبینک قبرسی زیارتی

لیورپول عن طب مداری مکتبی و لیورپول دارافتونی طب مداری معلی، حامی نشانک رتبه نایبی امپایندن، سیر رونالد روس حمای سرزخی بله سنک جزیرهدن دفع و ازاله سی اسلیبه دار حکومته راپورت و برمک اوزره مارت ایچنده قبرسی زیارتی ایچون ترتیبات اجرانسه حکومتک مقدر بوتش اولدی بی و برر: روسک و وودندن مکره نقوشه کلوب حمای مرزغینک ازاله سی مشه سی انکه مذاکره ایچک اوزره بلدیله و کلتیری و مهما امک متسد طیدر دعوت ایلدی حکومتجه مسم بولدی بی برای معلومات عامه اعلان اولغنی ذات عالی ولایت پشای ارزو بیوروزو.

مستار ولایت

ج : و : اور

فی ۱۵ کانون ثانی سنه ۱۹۱۳

ΕΛΕΙΟΓΕΝΗΣ ΗΥΡΕΤΟΣ.

ΕΠΙΣΚΕΨΤΙΣ ΕΙΣ ΚΥΠΡΟΝ ΕΙΔΙΚΟΥ ΙΑΤΡΟΥ.

Η ΑΥΤΟΥ ΕΞΟΧΟΤΗΣ ειδικού ελ γνωστοποιεί, προς γενική πληροφορίαν, ότι η Κυβέρνησις ήδυνήθη να συνταχθή, όπως ο Σίρ Ρονάλδος Ρόσς K.C.B., Καθηγητής της επί της Τροπικής Χώρας Ιατρικής εν τη Λιβερπουλιώ Σχολή της ιερής Ιατρικής και εν τη Λιβερπουλιώ Πανεπιστημίω, επισκεψθή την Κύπρον κατά Μάρτιον, όπως ποιήσεται, προς την Κυβέρνησιν, έκδοσιν των μέσων των χρησιμοποιστέων διά την επί της Νήσου εξαλείψιν της νόστιμος πυρετού. Εκδόσιν δ' επίσεως η Αυτού Έξοχότης ελ γνωστοποιεί, προς γενική πληροφορίαν, ότι είτε η πρόθεσις της Κυβερνήσεως ελ προσκαλίση, μετά την επίσει ήφισιν του Σίρ Ρ. Ρόσς, αντιπροσώπους των Δημάρχων και όσων είνι δυνατών πρακτόρας ιατρούς, ίνα όντια, άλλόντις εν Λευκωσί, ανεπέσωσι, μετά του Σίρ Ρ. Ρόσς, τό ζήτημα της εξαλείψιν του άλλιστιμος πυρετού.

K. OY. OPP.
'Αρχιγραμματέας της Κυβερνήσεως.

Τη 15η Ιανουαρίου 1913.

CYPRUS.

REPORT
ON THE
PREVENTION OF MALARIA IN
CYPRUS;

BY

SIR RONALD ROSS,
K.C.B., F.R.S., D.P.S., F.R.C.S., M.D., D.Sc., LL.D.

*Professor of Tropical Sanitation, Liverpool; Physician for Tropical
Diseases, King's College Hospital, London.*

p 18 0-7

Presented to both Houses of Parliament by Command of His Majesty.
January, 1911.

LONDON:
PRINTED UNDER THE AUTHORITY OF HIS MAJESTY'S
STATIONERY OFFICE
By DARLING AND SON, LTD., BACON STREET, E.

To be purchased, either directly or through any Bookseller, from
WYMAN AND SONS, LIMITED, 25, BEAUMS BUILDINGS, FETTER LANE, E.C. 4,
and 28, ADELPHI STREET, S.W., and 31, ST. MARK STREET, CARDIFF; or
H.M. STATIONERY OFFICE (SCOTLAND BRANCH),
23, FORTH STREET, EDINBURGH; or
K. PONSONBY, LIMITED, 110, GRAYTON STREET, DUBLIN;
or from the Agencies in the British Colonies and Dependencies,
the United States of America, the Continent of Europe and Abroad of
T. FISHER UNWIN, LONDON, W.C.

1911

[Cl. 7174.] Price 2/6.

NEWS SERVICE

(Copyright by the Government of Cyprus.)

No. 214

SUPPLIED BY REUTER'S AGENCY.

19 September, 1932.

15th September, 1932.

NANKING.—Simultaneously with the Japanese official announcement of the recognition of Manchukuo, the National Government has protested in London, Paris, Washington, Rome and Geneva against Japan for violating China's territorial Administrative Sovereignty and demanding immediate international action to deal in connection therewith.

LONDON.—The Government has decided to remove Gandhi from prison, as soon as he begins to fast, to a suitable residence where the only restriction will be that he will be directed to remain there.

The Protocol by which Japan recognizes Manchukuo states that Japan has recognized the fact that Manchukuo in accordance with the free will of its inhabitants has organized and established itself as an independent State. Manchukuo undertakes to respect all Japanese rights and interests in virtue of the Sino-Japanese treaties. Recognizing that any threat to territory or peace and order against one of the parties, constitutes a threat to the safety and existence of the other, both countries agree to cooperate for the maintenance of their national security it being understood that such Japanese forces as may be necessary for the purpose will be stationed in Manchukuo. Japan and Manchukuo have reached this agreement for the purpose of establishing perpetual relationship and good neighbourhood between the two countries, each respecting territorial rights of the other, also for the purpose of securing peace in the Far East. The protocol enters into force immediately.

The India Office has issued a statement that Gandhi has made it clear by his correspondence with the Prime Minister that he proposes to starve himself to death not as a protest against his detention or against the measures taken to deal with civil disobedience generally nor with the object of securing his release but on a point of principle which has no relation with the civil disobedience movement. It has been decided that as soon as Gandhi actually begins to fast, he should be removed from jail to a suitable place in a private residence and the only restriction that will be imposed upon him there, as presently contemplated, is that he should be served with an order directing him to remain there. It is hoped that it will prove unnecessary to impose any further restriction on Gandhi but this is a matter that depends primarily on whether the liberty accorded to him will be found to lend itself to promotion of the civil disobedience movement or to any similar agitation directed against the Government or to affect the maintenance of law and order.

A still further gratifying progress is officially announced in connection with the 5% War Loan conversion. 35 million sterling were converted during the past few weeks notwithstanding the fact that the conversion bonus will not be paid since the end of July, while holders of 24 millions of stock have revoked their earlier requests for redemption. Out of a total of 2,085 millions sterling, holders of 1,885 millions have agreed to convert.

BERLIN.—German industries are to have a 44-hour week according to the amplification of von Papen's economic programme issued to-day. Despite the curtailment of working hours, wages will remain untouched and employers who reduce working hours to 40 and increase their staffs will receive 400 marks for each extra man employed irrespective of any increase in output.

ORAN, ALGERIA.—The latest figures of the Troop train disaster are 55 dead, 223 injured. The latter are all in hospital at Tlemcen but about 30 victims, some of whom are still alive, are pinned beneath the wreckage.

16th September, 1932.

PARIS.—A huge French conversion loan has been launched bearing interest of 4½% and affecting a capital of 85 milliards francs, comprising the 5% rentes of 1915-16 and 1928, the 6% rentes of 1920 and 1927, the 6% bonds of 1927, the 7% Treasury bonds of 1927. The Bill giving the necessary authority will be introduced to a special session of Parliament to-day.

LONDON.—Obituary: Sir Ronald Ross.

Sir Ronald Ross died in London after a long illness. He saved millions of lives by his discovery of malaria parasites in mosquitoes but he dies a poor man. Late in life Sir Ronald was honoured by scientific societies all over the world, but he knew such straitened circumstances that public subscription was raised to provide for his old age. For the last five years he was paralysed yet every day he went to the Ross Institute and Hospital for Tropical Diseases and superintended the work of the laboratory. His wife died last September.

Interling subscribers to this "News Service" should apply to the SECRETARY, TRADE DEVELOPMENT BOARD, NICOSIA, for particulars.

Printed and published by the Government of Cyprus, NICOSIA.

CONTROL OF A. SUPERPICTUS IN CYPRUS.

1. A. superpictus starts to breed early in March. The most suitable breeding places at first are side-pools and other isolated seepage and springs in river beds particularly those that are exposed to sun and protected from wind. It is most important that such early breeding places be treated so that the first or second broods are destroyed before they hatch out. A careful inspector or labourer could treat with ease over several miles of such breeding places in a day.

2. The main object in view is the fact that the female A. superpictus passes the short cold season in houses and stables etc. and, as she has already been fertilized in autumn, she is ready to lay her eggs at the first opportunity early in March as soon as she finds a suitable place. How many times an over-wintering female A. superpictus lays eggs before she dies is not known for certain but it is presumed that she may lay two or three batches. It is probable therefore that with the reduction in the number of over-wintering adults, by killing them or destroying their larvae early in the year there would be fewer mosquitoes about to lay eggs and carry infection as the weather becomes warmer.

3. The control of A. superpictus breeding places in general is difficult and requires very careful attention under responsible management. Any of the known larvicidal methods, if carefully applied and used in sufficient quantity, would bring a good result. Each locality has to be considered according to its peculiarity. The following are some of the methods that could be suggested for the guidance of the field workers.

(a) Many of the early breeding places of A. superpictus can be completely abolished by filling up - in most cases even a few spades of earth is all that is needed.

(b) Reduce the breeding area to as narrow a space as possible by making, where suitable, a temporary drain. Abolish as far as possible all breeding places under pebbles, etc. by filling up or removing stones so that ^{any}larvicide used may reach

the larvae.

(c) The sides of the drain to be smooth and swept with an ordinary country broom at least once a week the whole length of the drain. Where possible use alternate drains so that one can dry up, where this is not possible, dust it with 1/100 Paris Green.

(d) Where temporary drain is not possible or is expensive use Paris Green preferably by a duster. Dusting can be done at any time of the day when there is not much wind - Mix the Paris Green with ordinary road dust or fine sand. This is generally found plentiful in river beds. A strength of 1 in 100 is sufficient to kill the larvae but ~~2%~~ could be used depending on the nature of the breeding place. - This strength might be considered particularly for the area within half a mile of a settlement. In using Paris Green the principal points of importance are :-
(1) to mix the Paris Green and dust very carefully; (2) apply as far as possible while the larvae are still in 3rd and 4th stages; (3) treat every possible breeding space carefully and with the least possible disturbance so that the larvae may keep on feeding without interruption. Clean ^{your} clothing and wash hands and face after using Paris Green dust.

(e) The use of Gas oil or any other larvicide (other than Paris Green) should be (1) for places where the presence of pupae are noticed; (2) the flow of water is not swift; (3) where there is obstruction by weeds, etc. use sufficient oil and mix the same with a broom so that it is well distributed.

(f) A mixture of Paris Green and (larvicide) Kerosene can be used with advantage in places where fine dust is not obtainable and where on account of the depth of the water or other obstruction, the application of the dust is difficult. The following proportions if carefully prepared and sprayed would give very satisfactory result.

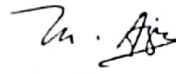
-3-

Directions for preparing Paris Green-Oil mixture.

Kerosene5 c.c.
Paris Green1½ to 2 grains.
Caster oil3 drops.

The above should be made up in a small container and well mixed. Put into the sprayer one kilo of clean water and add to it the Paris Green-Kerosene mixture; add one or two drops of white of egg and shake a little the sprayer. Then add one more kilo of water and close the sprayer. Shake well and the mixture is ready for use.

The above mentioned amount would be sufficient to treat about 300 - 400 feet of breeding area in a river bed of 3 - 4 feet in width.

Chief Sanitary Inspector.

EK 21

LONDON SCHOOL OF HYGIENE AND TROPICAL MEDICINE,
(UNIVERSITY OF LONDON)
INCORPORATING THE ROSS INSTITUTE

Telephone
BLOOMSBURY WAY, LONDON W.C.1
Telegamma
HYGIENE LONDON
Post Office
Director, and Registrar, LONDON W.C.1
Administrative Secretary, LONDON W.C.1

ROSS INSTITUTE OF TROPICAL HYGIENE,
KEPPEL STREET,
(GOWER STREET)
LONDON, W.C.1.

17th January 1934.

Mehmed Aziz Esq.,
Chief Sanitary Inspector,
Department of Health,
CYPRUS.

Dear Mr. Mehmed Aziz,

I read with great pleasure of the honour which had been conferred on you by His Majesty The King. I have known of you for so long from Sir Ronald Ross that I feel sure that you have earned the distinction of M.B.E. very thoroughly, and I feel that to you, more than to anyone else, is due the fact that Cyprus has always continued to take an interest in the control of malaria.

I trust that you are well and will enjoy your honour for many years.

With kind regards,
Yours sincerely,

W. Griffiths Thomas

GOVERNMENT HOUSE
CYPRUS

No. 91/45

29th May, 1950

Sir,

I am directed by His Excellency the Governor to request you to be present at Government House on Wednesday 7th June in order that His Excellency may have the pleasure of presenting to you the Insignia of an Ordinary Commander of the Civil Division of the Most Excellent Order of the British Empire.

I am further to ask you to arrange to be accompanied by two supporters, who are themselves Commanders of the same Order. You may also, if you wish, invite to attend the Ceremony guests up to the number of three, whose names, together with the names of your supporters, should be submitted to me as soon as possible, so that formal invitations may be sent to them.

The Ceremony will be held at 12 noon but you should arrive at Government House soon after 11.30 a.m. with your supporters for a brief rehearsal of the Ceremony. There is no necessity for your guests to arrive until about 11.50 a.m. so that they may be seated in their appointed places before the entry of His Excellency at 12 noon.

Dress will be uniform, morning dress or day dress; with uniform medals and decorations should be worn.

I have the honour to be,
Sir,

Your obedient Servant,

L. S. Lifford

Aide-de-Camp & Private Secretary.

M. Aziz Bey, C.B.E.,
c/o Medical Department,
Nicosia.

EK 22b

CENTRAL CHANCERY OF
THE ORDERS OF KNIGHTHOOD,
ST. JAMES'S PALACE, S.W.1.

The Secretary has the honour to transmit a Warrant of Appointment, under The King's Sign Manual, to the Most Excellent Order of the British Empire, and to request that the receipt of this Warrant may be acknowledged on the attached form.

The Secretary would be glad to receive notification of any change of permanent address, and in the event of the decease of persons holding such Warrants Executors are earnestly requested to notify the Secretary.

Mehmed Aziz, Esq.,
C.B.E., A.R.Sen.I.

Enclosure.

CENTRAL CHANCERY OF THE ORDERS OF KNIGHTHOOD,
ST JAMES'S PALACE, S.W.1.

The Registrar has the honour to transmit a Warrant of Appointment, under The King's Sign Manual, to the Most Excellent Order of the British Empire, and to request that the receipt of this Warrant may be acknowledged on the attached form.

The Registrar would be glad to receive notification of any change of permanent address, and in the event of the decease of persons holding such Warrants Executors are earnestly requested to notify the Registrar.

Mehmed Aziz. Esq.,
M.B.E.

**Order of Ceremony of Presentation of Honours and Awards
by His Excellency the Governor at 12 noon
on Wednesday the 7th June, 1950,
at Government House.**

1. 11.30 a.m. The recipients with supporters arrive at Government House and will be told details of the Presentation.
2. 11.50 a.m. Guests arrive and take their appointed places in the Drawing Room.
3. 12.00 noon The Private Secretary announces His Excellency the Governor. His Excellency enters the Drawing Room, preceded by the Private Secretary and Honorary Aide-de-Camp. As soon as His Excellency is seated the company is requested to resume their seats and to remain seated until the close of the Ceremony.
4. The Private Secretary will announce the name of the first recipient who, with supporters on either side, will advance and stand in front of the Governor.
5. His Excellency will present the Insignia, and the recipient and supporters will return to their places.
6. The Private Secretary announces the names of the next recipients in turn, and the same procedure will be followed, except that those who are awarded the British Empire Medal, will come forward alone in their turns without supporters.

7. Awards will be presented in the following order :

Mehmed Aziz Bey, C.B.E.

Supporters : Mr. R. R. Waterer, C.B.E.
Sir Mehmed Mimir Bey, C.B.E.

Dr. G. F. Sleight, O.B.E.

Supporters : Mr. R. R. Waterer, C.B.E.
Mr. R. N. Henry, O.B.E.

N. P. Lanitis, Esq., O.B.E.

Supporters : Mr. Socrates E. Evangelides, O.B.E.
Mr. George Garanis, O.B.E.

Mrs. M. E. Arthur, M.B.E.

Supporters : Mrs. Lella Cacoyanni, M.B.E.
Mrs. Shifa Faiz, M.B.E.

Mrs. H. G. Chryssafinis, M.B.E.

Supporters : Mrs. E. Hadji Eftychios, M.B.E.
Mr. Socrates Evangelides, O.B.E.

C. A. Soteriades, Esq., M.B.E.

Supporters : Mr. Martin Williamson, M.B.E.
Mr. Michael C. Kareklas, M.B.E.

E. Christofides, Esq., British Empire Medal, (Civil).
Z. P. Eliades, Esq., British Empire Medal, (Civil).
C. G. Fisher, Esq., British Empire Medal, (Civil).
S. E. Soteriou, Esq., British Empire Medal, (Civil).
A. Tewfik, Esq., British Empire Medal, (Civil).
M. Toumazou, Esq., British Empire Medal, (Civil).

8. When all the Awards are presented His Excellency will leave the Drawing Room, preceded by the Private Secretary and Honorary Aide-de-Camp, and followed by the Official Party.

The recipients, supporters and guests are invited to join His Excellency in the Dining Room for refreshments.

7. Awards will be presented in the following order:

✓ Mehmed Ali Paşa, C.B.E.

Suggestors: Mr F. R. Watson, C.B.E.

His Majesty's Most High, C.B.E.

Dr G. J. Bishop, O.B.E.

Suggestors: Mr F. R. Watson, C.B.E.

Mr E. N. Hoary, O.B.E.

N. P. Lewis, Esq., O.B.E.

Suggestors: Mr Rowland E. Evangelides, O.B.E.

Mr George Gorman, O.B.E.

Mrs M. E. Ashton, M.B.E.

Suggestors: Mrs Lalla Constantine, M.B.E.

Mrs Stella Foss, M.B.E.

Mrs H. G. Chrysoschalis, M.B.E.

Suggestors: Mrs K. Hadji Pheochas, M.B.E.

Mrs Suzanne Evangelides, O.B.E.

1. A. Antonias, Esq., M.B.E.

Suggestors: Ms Martha Williamson, M.B.E.

Ms Michael C. Karolias, M.B.E.

K. Christodoulos, Esq., British Empire Medal, (Civil).

Z. P. Kladou, Esq., British Empire Medal, (Civil).

C. G. Fisher, Esq., British Empire Medal, (Civil).

S. E. Antonias, Esq., British Empire Medal, (Civil).

A. Tzedak, Esq., British Empire Medal, (Civil).

M. Tommasos, Esq., British Empire Medal, (Civil).

When all the Awards are presented His Excellency will leave
Dawson House, preceded by the Private Secretary and Hon. and
Lady-in-Chief, and followed by the Official Party.

The suggestions, suggestors and parents are invited to
His Excellency in the Training Room for refreshments.

EK 23

PRESENTATION
OF
THE ROSS AWARD
TO
M. AZIZ, Esq., C.B.E.
(Special Duty Officer, Medical and Health Department)
BY
HIS EXCELLENCY THE GOVERNOR
AND
PRESENTATION OF CERTIFICATES AND
PRIZES TO THE ASSISTANT NURSES,
MEDICAL AND HEALTH DEPARTMENT
BY
LADY WRIGHT

Saturday, June 9th, 1951

Programme

- (1) Introductory remarks by Dr. Shelley, Director of Medical and Health Services.
- (2) Presentation of the Ross Award to M. Aziz, Esq., C.B.E., by His Excellency the Governor.
- (3) Presentation of Certificates and Badges by Lady Wright to the following successful candidates at the recent examination for Assistant Nurses, who will be introduced by Miss T. Aziz, Senior Matron, Cyprus:
Chrysochou, Chrysalis.
Jordanou, Elli.
Moustafa, Ayshe K.
Louca, Anastassia.
Osman Perbe.
Gregoriou, George.
Lambrou, Andreas.
Evangel, Panayiotia.
Theocharous, Erini.
- (4) Presentation of Prizes by Lady Wright to the three best nurses :—
1st Prize : Theocharous, Erini.
2nd Prize : Gregoriou, George.
3rd Prize : Jordanou, Elli.
- (5) Presentation of Prizes by Lady Wright to the winners of the Inter-Hospital Bed-making competition :—
Hospital Cup—Nicosia General Hospital Winners.
Oundjian, Vartouhi
Christofidou, Vera
Consolation Prizes—Limassol Hospital.
Jordanou, Elli
Papanicolaou, Elias

ROSS AWARD.

The Ross Award is made by the Standing Committee of the Ross Institute of Tropical Hygiene, London, as an acknowledgment of exceptional work in the field of the control of malaria, which is not only of benefit to the country concerned but an example to others throughout the world.

CERTIFICATES TO ASSISTANT NURSES.

These certificates are awarded to candidates trained in the Nurses' Training School, Nicosia, who have completed a course of study of two years' duration embracing all the subjects of nursing, and who have passed the necessary examinations.

EK 24

M.D. No. 189/45/3
Telegrams: "SANITARY, NICOSIA."
Telephones:
D.M. & H.S. 900/93
Head Clerk 900/105

MEDICAL & HEALTH
DEPARTMENT,
CYPRUS.

NICOSIA, 21st December, 1948.

M. Aziz Esq., M.B.E.
Executive Officer,
A.E.S.

Dear Mr. Aziz,

I wish to take this opportunity of thanking you for the splendid work you have carried out during the year 1948. It has been a source of pride to me to know that I have on my staff men of such reliability, loyalty and efficiency as you. In making the above statement I have not forgotten the enthusiastic and devoted service given by your subordinates and I shall be grateful if you will see that my thanks are conveyed to them and that the expression of same reaches the most humble member of the staff.

Great work has been done and more remains to be done and many difficulties may occur, but I have complete confidence that the outcome of these efforts will not only prove that an astonishingly successful operation has been accomplished but will also prove an example to other countries and to other departments of how to tackle an important task and carry it through to a remarkable conclusion.

H.M. STANLEY,
Director of Medical and Health Services.

HMS/IS.

copy to Aziz Bey & Celal Bey
Nicosia, 6th May, 1949.

Mr. H. V. Shelley,
R.M.S. N.S.,
Nicosia.

Dear Mr. Shelley,

For some time I have wanted to come to Cyprus especially to see the Anopheles eradication project. My visit last year was unavoidably cancelled, but now I have been fortunate enough to have had the past 24 days with you and Aziz Bey going over some of the countryside and discussing many details of this most interesting scheme.

Judging by what I have seen on this all too brief tour, I believe that your Anopheles eradication service has been successful. While one or two positive foci may be discovered later this summer, I feel sure that by the end of the year you will actually have succeeded in completely eradicating the malaria-carrying anophelines from Cyprus. This is indeed a notable achievement and you and Aziz Bey have my hearty congratulations. May I say that in my opinion the success of this project has been due in no small measure to the energy and skill of Aziz Bey, as head of the Eradication Service.

We all realize how important it will be to provide for maintenance and I am sure it is in your mind to protect this excellent investment which Cyprus has made in Public Health. The word "eradication" is sometimes misleading in that it connotes an end to a project. Actually, as we know from past experience, it is vital to carry on careful scouting and to be prepared to deal promptly with any re-appearance of Anopheles larvae or adults.

Please accept for yourself and Aziz Bey my sincere thanks for your many courtesies and generous hospitality to me during my visit.

I consider that the Cyprus Anopheles eradication project has major importance to the world in reference to the possibilities of effective malaria control and I am delighted to have been privileged to see something of it at first hand.

With cordial regards,

Sincerely yours,

(sd) Paul F. Russell, M.D.
Malaria Advisor,
The Rockefeller Foundation.

CYPRUS REVIEW **EK 26**

P.9

IN A FOREST STATION

See Pages 16-19

DECEMBER 1946

SIX PIASTRES

U.S. Expert Praises Our Anti - Malaria Campaign

A man who has spent the past twenty years in anti malaria work came to Cyprus last month to look at the progress of the island's Anopheles Eradication Service.

He was Mr. Fred W. Knipe, Engineer of the Rockefeller Foundation, who is one of the international team now fighting malaria in Sardinia, of mosquitoes.

Mr. Knipe, who toured the island with Mr. M. Aziz, Executive Officer of the A.E.S., told a reporter that he had been very much impressed with the way the eradication campaign had been waged in Cyprus.

"Particularly striking," he said, "has been the elimination of the dangerous species of malaria-bearing mosquito."

"I know the habits of that species. It is much harder to deal with than any other. It is wilder and more difficult to locate both in the adult and larval stage."

"Another thing that has struck me is the effectiveness with which you in Cyprus have tackled the problem of spraying almost inaccessible holes. It is difficult enough to spray a open above ground, and below ground crevices usually through a tiny hole, presents a much more complicated problem."

"The same thing applies to your spraying of wells, especially the chains of wells used for irrigation. They must have been very awkward to deal with, for they are packing less than man-made ditches for the mosquito. Fortunately although in Sardinia we have rather more water than in Cyprus, we do not have this problem of wells."

Discussing the expense of the campaign—it has cost roughly 10 per head of the population—Mr. Knipe said this was an astonishingly low figure. "Your costs have been far lower than ours in Sardinia," he declared.

On the progress of the Sardinian campaign, Mr. Knipe said that the country had been divided into 5,000 sectors. "This was only 10% of those have been found to be malaria-free."

Mr. Knipe added: "We have not eradicated any island-wide spraying this year. Our operations have been confined to what might be called pocket areas to try against the remaining pockets of infection."

Asked when Sardinia was likely to be declared completely free from the anopheles mosquito, Mr. Knipe said he could not guess. "We, like you in Cyprus, are trying to eradicate an indigenous species of mosquito—an operation far more complicated than the eradication campaign carried out, for instance, in Egypt and Brazil, where the species was not indigenous but had been introduced."

"I believe that Cyprus and Sardinia are the first two countries in the world to try to eliminate the indigenous mosquito, in Cyprus we have—no had—three of these species, in Sardinia we have only one."

Mr. Knipe said that the campaign in Sardinia employed technicians from many countries—the United States, Britain, Canada, New Zealand, France and Italy. Operations were financed in the beginning by the United Nations and were now being met by the American aid to Europe organization, the Economic Co-operation Administration.

Mr. Knipe (left) with Mr. Aziz outside U.S. headquarters in Nicosia.

An Honour for Cyprus

Cyprus was rightly honoured recently when Mr. M. Aziz, Executive Officer of the Anopheles Eradication Service of the island, was chosen to represent the United Kingdom at an international conference.

This is believed to be the first occasion on which a Cypriot has acted as spokesman for Great Britain at such a gathering.

The conference, held in Geneva, was the second session of the World Health Organisation's Regional Committee for the Eastern Mediterranean.

These pictures (copyright by Korman, of Geneva) show Mr. Aziz with some of his advisers and (left) the conference in session.

EK 27

Nr. 673/30/3.

COLONIAL SECRETARY'S OFFICE,
CYPRUS.

ALL COMMUNICATIONS
to be addressed to
THE COLONIAL SECRETARY,
Nicosia, Cyprus,
and not to any individual
by name.
The above number should
be quoted in any reply or
subsequent reference to
this letter.

M. Aziz Effendi, M.B.E.,
Chief Sanitary Inspector,
(through the Director of Medical Services)

I am directed to inform you that His Excellency the Governor has been pleased to appoint you as from the date of this letter to be a member of the Hotels Board constituted by the Hotels Law, No. 12 of 1935, under the chairmanship of the Director of Medical Services. The other members of the Board are Mr. S. Pavlides, Crown Counsel, the Trade Development Officer, Mr. P. C. Phylactou, Superintendent, Royal Engineer Works, Mr. G. I. Theocharides, Advocate of Nicosia, and the Commissioner of the District concerned.

2. In accordance with section 3(2) of the Hotels Law members of the Board hold office for a period of three years from the date of appointment.

APL [Signature]
Colonial Secretary.

19th June, 1936.

Extract from C.S.M.F.455/1950
Rats at Cyprus ports
Extermination of -

(50)

Hon. Colonial Secretary,

Paras 8 and 9 of minute (47 & 48) are noted.

I am authorising the Chief Sanitary Inspector M. Aziz Effendi, to organize and be in charge of the anti-rat measure and deratisation of ships at the ports concerned. When the time comes to issue deratisation certificates these will be signed by the Medical Officer in charge of the port where deratisation has been carried out.

(sd) C. H. Guff,
Acting Senior Medical Officer.

24/7/50.

EK 29

and dedicated to -

the man who has had a long and distinguished career in the field of Public Health.

A graduate of the Royal Sanitary Institute in Nicotia, he was named to be Chief Inspector of Health, which position he held until in 1950 he was called to the American University of Beirut to be in charge of the training of sanitarians, the new public health teaching program which later became the School of Public Health. While in Cyprus he was the driving force in back of the anti-malaria campaign which succeeded in freeing the island from this disease, from which he, himself, had suffered. In 1950, he was one of the first three men to be honored by the Ross Institute for his work against malaria. In the School of Public Health of the American University of Beirut, he has been a devoted and inspiring teacher. Tirelessly he works for students, the University, and the public interest.

It is with great admiration and respect that we dedicate this 1959 edition of the Yearbook to you-

Professor Mehmed Aziz

Sıtmayı Yok Eden Kıbrıslı Türk: Mehmet Aziz

Ahmet C. GAZİOĞLU*

Mehmet Aziz, 19. yüzyılın son yıllarında Lârnaka kazasının Vuda köyünde doğdu. 20. yüzyılın başlarında Amerika'da çalışan ağabeyisinin Kıbrıs'ı ziyareti, ona 'Yeni Dünya'nın yolunu açtı. Henüz ortaöğretim çağında idi ve Larnaka'daki American Academy'e devam ediyordu.

Ağabeyi Hayrettin bir süreden beri Amerika'da idi; ailesini ziyaret için Kıbrıs'a gelmişti. Küçük kardeşi Mehmet'in zeki bir öğrenci ve İngilizce'ye meraklı olduğunu görünce, onu birlikte götürüp öğrenimine Amerika'da devam etmesini sağladı. Böylece Mehmet Aziz 1912 yılına kadar, Connecticut'daki teknik okula devam etme olanağını buldu.

1912'de ağabeyi ABD'den ayrılıp, Türkiye'ye yerleşmeye karar verince, o da öğrenimini yarıda bırakıp birlikte dönmek zorunda kaldı. Kıbrıs'ta bir iş bulup çalışmak istiyordu. Sağa sola başvurdu, iş aradı; bulamayınca Vuda'ya yerleşip ailesinin köydeki işlerinde onlara yardım etmeye başladı.

Bu esnada, hem kendisi, hem de tüm Kıbrıs ve insanlık için dönüm noktası sayılan bir gelişme oldu. Mehmet Aziz, köyde ailesinin yanında çalışırken, sıtma hastalığına karşı kıymetli uğraşlar veren Sir Ronald Ross, bu ölümcül hastalığın Kıbrıs'taki durumunu ve etkilerini incelemek için köyleri ziyarete başlamış ve Vuda'ya da uğramıştı.

Sir R. Ross, köy gezilerinde kendisine tercümanlık yapacak İngilizcesi iyi birisini aramaktaydı. Vuda'da bu işi gayet iyi şekilde yapan Mehmet Aziz'e, Kıbrıs'ta kalacağı süre içinde kendisiyle çalışma önerisinde bulundu. Mehmet Aziz, bu fırsatı değerlendirdi ve Sir Ronald Ross'a tercümanlık işini üstlendi. Sir Ronald, ondan o kadar çok memnundu ki, Sıhhiye Dairesi'ne memur olarak atanmasını sağladı.

Artık genç Mehmet Aziz için sıtma ile mücadelede, ciddi, yorucu bir çalışma dönemi başladı. Zekiydi, yetenekliydi, daha da önemlisi öğrenmek ve başarmak azmi içindeydi. Bu nedenle başarıdan başarıya koştu. Kıbrıs'ta sıtmanın kökünü kazımak için özveri isteyen işleri, hiçbir şikayette bulunmadan gece gündüz demeden,

* Tarihçi, Araştırmacı-Yazar, KKTC Cumhurbaşkanlığı Danışmanı, KKTC

ailesinden ve çocuklarından aylarca uzak kalmak pahasına da olsa severek yaptı.

Sıtmayı yayan sivrisineğin yok edilmesi için bataklıkları, su birikintilerini kurutmak, kuyuları ilaçlamak için, adanın en ücra köşelerine kadar her yanında, işçilerle birlikte, kızgın güneş altında uğraştı durdu. Bu maksat için kendisine özgü metodlar geliştirdi ve nihayet sıtmanın kökünü kazıyan adam olarak tıp tarihinde şerefli yerini aldı.

Bundan sonraki yaşamı, Beyrut Üniversitesi'nde sağlık konularında öğretim üyeliği yapmakla geçti; insanlığa hizmetini sürdürdü. Başarıları, ünlü dergilerde uzun ve övgü dolu sözcüklerle anlatıldı. Kendisi bilimsel dergilerin kapak konusu oldu. Mehmet Aziz, bir ara, ortak Cumhuriyetin kuruluşunun ilk yıllarında Kamu Hizmeti Komisyonu Türk üyesi olarak da görev yaptı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olarak 308 yıl Türk yönetimi altında kalan Kıbrıs'ta, iki toplumun ayrı ayrı yaşadığı köyler olduğu gibi, karma köyler de vardı. Bu karma köylerin bazılarında Türkler, bazılarında ise Rumlar çoğunlukta idi. Türk fethine kadar tüm köyler, Lâtin yöneticilerin, toprak ağalarının mülkü idi. 1571'de adanın fethi tamamlanınca, çoğu birden fazla köy sahibi olan Latin asıllı toprak ağaları, yani feodal derebeyler, adayı terketmek durumunda kaldılar. Bunlara, Venedikli tüccar ve yöneticiler de katılınca, birçok tarla, çiftlik ve benzeri mal mülk, sahipsiz kaldı ve boşaldı.

İşte daha çok bu terkedilmiş toprakları, köyleri, çiftlikleri tekrar canlandırmak, işlemek, geliştirmek için padişahın fermanı ile Anadolu'dan zorunlu göç hareketi başlatıldı. Gelenler, boşalan köylere, çiftliklere yerleştirildi. Böylece adadaki Türk yerleşim yerleri oluştu. Karma köyler ise, Latin soyluların yanında köylerde boğaz tokluğuna çalışan Rumlarla, o yerlerden ayrılan Latinlerin yerine Anadolu'dan getirilip yerleştirilenlerin bir arada yaşamaya başlamaları ile oluştu. Ama yine de bu karma yerleşim yerlerinde, Hıristiyan ve Müslüman ahalinin mahalleleri ayrıydı.

Bu tür karma köylerden biri de Larnaka ilçesinin merkezi olan, İskele'nin sadece 3-4 mil, yani 5-6 km güney batısındaki Vuda köyü idi. İngiliz askerlerinin 1878 yılı Haziran ayında Kıbrıs'a çıkarken, ilk ayak bastıkları yer olan Larnaka İskelesi'nin yanındaki bu köyde, 1893 yılında, yani adanın yönetimi İngiltere'ye geçtikten 15 yıl sonra dünyaya gelen Mehmet Aziz'in, 50 yıl sonra dünya sağlık tarihine adını yazdıracak ünlü bir kişi olacağını düşünmek, elbette onu dünyaya getirenlerin o yıllarda hayal gücünü bile aşmaktaydı.

Küçük Mehmet, köyde *Azizler* olarak bilinen köklü bir ailenin en küçüğü ve 8'inci çocuğuydu. Annesi Rubiye ve babası Yusuf, *Azizler* ailesinin birer ferdi olarak çiftçilik ve hayvancılık yaparak, her köylü ailesi gibi, bundan 100-120 yıl önceki ilkel koşullar ve sıkıntılar içinde yaşamlarını sürdürmekteydiler.

Küçük Mehmet Aziz de köydeki bu ilkel yaşam koşulları içinde doğdu ve büyümeye başladı. Köyün çocukları, Türk döneminden kalma ilkokulda öğrenim görmekte ve burada onlara okuma, yazma, din, ibadet ve biraz da hesap öğretilmekte, Kuran'dan ayetler ve sureler ezberletilmekteydi.

Vuda okulu, 1878-1888 ders yılında, adadaki mevcut Osmanlı okulları arasındaydı. Yani, masrafları İstanbul'dan karşılanan okullardan biriydi. 12 adet olan Osmanlı okulları, İngilizler'in 3 Türk okulunu kapatması üzerine, Osmanlı Maarif Nazırı'nın Kıbrıs Naibliği'ne gönderdiği bir yazı üzerine kurulmuştu ve tüm masrafları Osmanlı Hükümeti tarafından karşılanmaktaydı.¹

Mehmet Aziz, köy ilkokulunu bitirince, Larnaka'daki orta dereceli okula, yani Rüштиye'ye devam etti; daha sonra da oradaki American Academy okulunda öğrenim gördü; böylece İngilizce diliyle de tanıştı; bu dili de öğrenme isteği ile orta öğrenimini, tüm güçlüklerle karşın, Larnaka'ya birçok kez sıcakta, soğukta, yağmurda bile yaya olarak gitmek suretiyle sürdürdü.

Bu esnada, bir süreden beri ABD'de bulunan en büyük kardeşi Hayrettin Kıbrıs'a döndüğünde, küçük kardeşi Mehmet'in zeki, okumaya istekli ve az çok İngilizce öğrenmiş olduğunu görerek, Amerika'ya geri dönerken onu da beraberinde götürmek istedi.

Henüz 15-16 yaşında olan, fakat okuma, öğrenme merakıyla yanıp tutuşan Mehmet Aziz, ağabeyisinin bu girişiminden büyük sevinç duydu ve Amerika'da hem İngilizcesini ilerletmek, hem de daha iyi bir öğrenim görme fırsatı bulacağını düşünerek büyük bir heyecan ve mutluluk içinde, o büyük fırsatlar ülkesinin yolunu tuttu. ABD'ye yolculuk, deniz yoluyla ve büyük bir Transatlantikle yapıldı.

M. Aziz, Amerika'daki yaşam ve öğrenim olanaklarından yararlanmak için hevesle, azimle derslerine çalıştı ve Connecticut eyaletindeki Bridgeport okulunun iyi bir öğrencisi oldu. 1912 yılında ağabey Hayrettin, Amerika'dan ayrılıp Türkiye'ye yerleşmek kararını verince, Mehmet Aziz de öğrenimini yarıda bırakarak onunla geri dönmek zorunda kaldı. Amerika'ya büyük bir vapurla gittikleri gibi, yine büyük bir transatlantik vapurla dönüşlerini gerçekleştirmişlerdir.

Kızı Türkan Aziz'in anlattığına göre, babası dönüşünü vapurla yaptığı için aynı yıl Atlantik'te batmış olan Titanik faciasından çok etkilenmişti. Türkan Aziz, babasının üzerinde derin etkisi olan bu olaydan sık sık sözettiğini belirtmektedir.²

Ağabey Hayrettin, Türkiye'ye yerleşti ama Mehmet Aziz, Kıbrıs'ta kaldı; köyüne döndü ve yeniden ailesiyle birlikte yaşamaya, onlara yardımcı olmaya başladı. Tabii ki bir yandan da iş bulmak, kendi yaşamını düzene sokmak istiyordu. Mehmet Aziz için 1912 yılı, sürprizlerle dolu bir yıl oldu. Köyde ailesine yardım edip, bir yandan da iş ararken, ünlü İngiliz Malaryalojist Ronald Ross, sıtma (malarya) hastalığıyla ilgili araştırmalar yapmak üzere Kıbrıs'a gelmişti ve adanın her yanını dolaşarak incelemelerini sürdürüyordu.

Fakat önemli bir sıkıntısı vardı; köyleri dolaşırken, kendisine tercüme işlerinde yardımcı olacak İngilizce, Türkçe ve Rumca bilen birisine gereksinim duymaktaydı. Uygun birini ise bir türlü bulamıyordu. Nihayet, günlerden bir gün Vuda'ya uğradı. Orada, kendisine tercüman olarak yardımcı olan Mehmet Aziz'le tanışınca, dünyalar onun oldu ve bir daha Mehmet Aziz'i yanından ayırmadı. Her gittiği yerde, artık

meramını, genç Mehmet Aziz aracılığı ve onun tercümanlığı sayesinde anlatabiliyor; köylünün anlattıklarını anlayıp değerlendirebiliyor; Kıbrıs'ta sıtma ile ilgili incelemelerini, araştırmalarını kolaylıkla sürdürebiliyordu.

Ronald Ross, Mehmet Aziz'in Sıhhiye Dairesi'nde göreve atanmasını ilgililere tavsiye etti ve bunda ön ayak oldu. Artık 1913 yılından itibaren, sağlık hizmetleri görevinden, Sıhhiye Dairesi müdürü olarak emekliye ayrıldığı 1950'li yılların başlarına kadar, yani yaklaşık 40 yıl, Kıbrıs'ın, tüm Kıbrıs halkının ve insanlığın hizmetinde çok yararlı hizmetlerde bulundu Vuda'lı Mehmet Aziz.

Bu hizmetlerin en önemlisi, Kıbrıs'ta her yıl yüzlerce insanın ölümüne neden olan sıtma hastalığının önlenmesi, bu hastalığın taşıyıcısı olan Anofel sineğinin yok edilmesidir. Ama bu büyük hizmet, onun diğer önemli hizmetlerinden sadece bir tanesidir. Sıtma hastalığını ortadan kaldırmak için çok zor koşullarda, çok ilkel araç ve gereçlerle oluşturduğu sıtma ve sivrisinekle mücadele ekiplerinin başında, tüm ada sathında, ne büyük özveriler, ne büyük azim ve sebatla çalıştığını, diğer konuşmacılar güzel ve etraflı olarak anlattıkları için, ben insan sevgisi ile dolu, insanlığa hizmeti öne çıkaran, sağlık konusunda geceli gündüzlü uğraş veren bu kıymetli Kıbrıslı Türk'ün iz bıraktığı diğer ilgi ve hizmet alanlarındaki çalışmalarından kısaca söz etmek isterim.

Mehmet Aziz, kamu hizmetindeki sıhhiye memurluğu görevine başarılı ve yararlı olmak heyecanı ve arzusuyla başladı. O bu görevi, hiçbir zaman, her ay maaş almak ve geçimini sağlamak için sadece bir ekmek kapısı olarak değerlendirmede. Hep daha iyisini yapmak, etrafındaki diğer memurlardan daha çok çalışmak ve başarılı olmak istiyordu. Bu nedenle görevinin gerektirdiği bilgileri en erken zamanda öğrendi, hizmeti bilinçli şekilde yerine getirmeyi kendisine amaç edindi. Sıhhiye Dairesine memur olduktan bir süre sonra evlenmek, yuva kurmak da gündeme geldi. Fakat kiminle ve nasıl?

Bir yandan Dünya savaşı devam ediyordu; Kıbrıs'ın sahibi olan Osmanlı İmparatorluğu, adanın yönetimini ele geçirmiş olan İngiltere'ye karşı savaşıyordu. Bu nedenle İngiltere, Kıbrıs'ı tek yanlı bir girişimle kendi imparatorluğuna ilhak ettiğini ilân etti.

Böylece, Kıbrıs Türk toplumu, İngilizle düşman, İngilizle savaşan bir milletin mensubu olarak daha sıkıntılı ve Rumlara göre, yönetim karşısında kuşku duyulan bir konuma düştü; daha zor günler yaşamaya başladı. Fakat, herşeye karşın varlığını sürdürmekten ve sömürge yöneticileriyle iyi ilişkiler içinde olmaktan başka bir çaresi de yoktu.

Yaşam, savaşa rağmen devam ediyordu; devam edecekti. Çocuklar okula gidecek, gençler iş-güç sahibi olacak, evlenecek, aile kuracak, bu topraklarda varlığını sürdürecekti. Mehmet Aziz de evlenip, aile sahibi olmayı aklına koyduğunda, ayda 4 pound kadar bir maaş alıyordu. Bu para, fazla bir miktar değildi ama o günlerin koşullarında yeterli sayılırdı. Zaten, yaşam düzeyi de basitti; giyim, kuşam, eğlence ve bugünkü çağdaş yaşam koşullarının gerektirdiği zorunlu bazı harcamalar o günlerde

yoktu. Yine o günlerde bir eş seçmek, eşiniz olacak insanı önceden görmek, onunla tanışmak, konuşmak olanaksızdı. Evlilikler, görücü yöntemiyle yapılırdı. Kadınlar, genç kızlar, erken hatta çocuk denilecek yaşlarda örtünmeye başlardı. Bu nedenle, genç sıhhiye memuru Mehmet Aziz de, müstakbel eşini önceden görme olanağını bulamadı. Halbuki, birkaç yılını geçirdiği Amerika'da, durum hiç de böyle değildi. Ama yine de zamana, zemine, geleneklere, göreneklere uymaktan başka çare de yoktu.

Atının sırtında, görevi gereği gittiği köylerden biri olan Dizdarköy'de, köyün ileri gelen Türk ailelerinden biri de köy imamının ailesiydi. Komşu köylerden Dali'nin imamı da bu ailenin bir büyüğüydü. Mehmet Aziz'in Dizdarköy'ü ziyaretlerinden birinde, imamın kızı Hıfsiye'nin kendisi için iyi bir eş olacağını söyleyenler, 80 yıl sürecek bir mutlu birlikteliğin gerçekleşmesinde aracı ve öncü oldular.

Türkan Aziz'in kitabında belirttiğine göre, anneleri Hıfsiye Hanım köyde, pencere pancurlarının ardından, "atın üzerinde geçen güzel, yakışıklı bir genç gördüğünü" ve bu gencin daha sonra görücüler aracılığı ile kendisiyle evlenmek istediğini kızlarına anlatmış. Mehmet Aziz de, evlenmeden önce, eşi olacak Hıfsiye'yi sadece bir kez görebilme olanağını bulmuş; 1916'da köyde düğünleri yapılmış ve yeni evli çift, Lefkoşa'ya yerleşmiş. Bir yıl sonra da, 1917'de ilk çocukları olan Türkan dünyaya gelmiş.

Hıfsiye Hanım, köyde annesinden öğrendiği terziliği Lefkoşa'da da yapmak isteyince, Mehmet Aziz bunu olumlu karşılar ama bir işin mükemmel olması, en iyi şekilde yapılması inancına ve anlayışına örnek olacak şekilde, genç eşine, köyde öğrendiği terziliğin şehirde yeterli olamayacağını, önce gidip bir usta yanında terziliğini daha da ilerletmesini, bu mesleğin inceliklerini, hünerlerini iyice öğrenmesini tavsiye eder ve ancak o zaman terzilik yapabileceğini söyler. Bunun üzerine Hıfsiye Hanım'ın, ünlü bir Rum kadın terzisi yanında biçki ve dikişi günün en son metoduyla, en iyi şekilde öğrenmesi sağlanır. Artık Hıfsiye Hanım, Mehmet Aziz'in iş ve meslek anlayışına uygun şekilde, mükemmel bir terzi olur ve Lefkoşa'nın Türk kesiminde oturdukları kiralık evde mesleğini icra eder.

Genç evliler, 1916-1924 yılları arasında, Lefkoşa'nın Belig Paşa mahallesinde sur içinde yaşarlar. Zaten o yıllarda Lefkoşa'nın sur dışında sadece 3-5 ev vardı. Onlar da çiftlik evi sayılırdı. Örneğin, daha sonra Mehmet Aziz'in bir ev yapmak için aldığı tarlanın bulunduğu Köşklü Çiftlik'te, sadece İngiliz Yüksek Komiserliği binası ve birkaç çiftlik evi vardı. İngiliz Yüksek Komiserliği binasını ise, Kıbrıs tarihi üzerine bir kitap yazmış olan Yüzbaşı Rupert Gunnis yaptırmıştı ve orada oturmaktaydı. Köşklü Çiftlik o yıllarda, arpa-buğday, enginar ekilen, tarım ve hayvancılık yapılan tarlalardan oluşmaktaydı.

Mehmet Aziz'in, bu bölgede aldığı tarlaya, bir ev yapmak istemesinin nedeni, sur içinde kiraladığı evlerde, doğru dürüst ve sağlık koşullarına uygun, yani hijyenik bir tuvalet ve banyonun olmamasıydı. Mehmet Aziz, kendi biriktirdiği bir miktar paraya genç eşinin terzilikten kazandığı parayı da ekleyerek, Köşklü Çiftlik'teki tarlaya, eşiyile birlikte planını çizdiği ve 4 büyük odası, ortada büyük bir salonu, zamana

göre modern sağlık kurallarına uygun banyosu ve tuvaleti, ayrıca yine büyükçe bir mutfağı olan evini inşa ettirdi ve 1924-25 yılında buraya taşındı.

Mehmet Aziz, tüm boş zamanlarında, evin boş arazisini bahçe yapmak için kolları sıvadı. Kuyu kazdırdı; su buldu. Yel değirmeniyle bu kuyudan sağlanan sudan yararlanıp meyve ağaçları yetiştirdi, evin etrafını, ön bölümünü, bölgenin en yeşil, en temiz, en bakımlı çevresi yaptı. Planını kendisinin çizdiği çağdaş bir ev inşa etmek, bir bahçe kurmak, çevreyi temiz tutmak, onun genç yaştan itibaren insan sağlığına, çevre temizliğine verdiği önemin birer göstergesi olmuştur.

Sağlık hizmetlerinde üstlendiği görev, onun bu mizacına çok uygundu. Sağlığın her dalıyla ilgiliydi. Koruyucu Tababet'e büyük ilgi duymaktaydı. Genel Sağlık, Anne ve Çocuğun Bakımı, Çevre Sağlığı onun belli başlı ilgi alanlarıydı. Halkı, bu konularda bilinçlendirmek için bir program dahilinde köylerde, kasabalarda, hatta en ücra yerlerde aydınlatıcı konuşmalar yapar, filmler gösterirdi. Örneğin, 1920'li ve 1930'lu yıllarda, adeta salgın bir göz hastalığı olan trahom, verem ve sıtmadan nasıl korunulacağı, dişlerin temizliği ve bakımı; bulaşıcı hastalıklara karşı aşı yapılması; ahırların yerleşim yerlerinden uzak olması, su kuyularının tuvaletlerden etkilenmesinin önlenmesi; yiyecek ve içeceklerin korunması, bu köy konferanslarının ana konularını oluşturmaktaydı.

Ada sathında her köyü, her yerleşim yerini, her ağılı, her kuyuyu, her dereyi, her su sızıntısı ve pınar olan yeri, özellikle bataklıklara gider, yerinde görür, bu yerlerde alınması gereken sağlık önlemleriyle ilgili çalışmalar yapardı.

Bir diğer karakteristik özelliği de, oluşturduğu sağlık ekiplerinin devamlı başında bulunması, onlarla birlikte çalışması, dairede masa başında oturmak ve sağa sola sadece emirler vermek yerine, her hareket ve işte kendisinin de işçilerle birlikte iş yerinde uğraşmasıydı. İşçileriyle bir arkadaş, bir kardeş gibiydi. Onların bireysel ve ailevi sorunlarıyla da ilgilenirdi; yardımcı olmaya çalışırdı; çalışanı, dürüst olanı ödüllendirir; tembellik ve kaçamak yapana uyarır ve gerekirse cezalandırırdı.

Kızları Kamuran ve Türkan Hanımlar'ın anıları arasında bana anlattıkları şu hususlar çok dikkat çekicidir: Ailece, piknik için ovaya gittiklerinde, babaları birçok kez birdenbire durmakta, oralarda olduğunu hatırladığı bir su sızıntısı veya kuyunun yanına giderek onların kontrolünü yapmaktaydı.

Hiçbir işi yarım bırakmazdı. Sağlık ekipleri, işçilerinin yaptığı işi sürekli denetledi; hiçbir işi oluruna da bırakmazdı. Örneğin, kuyular, su birikinti ve sızıntı yerleri her kontrol edildiğinde bu denetimi yapan kişi veya ekip orada bir taşın üzerine günün tarihini yazar ve imzasını atardı. Buraları kendisi de denetlediğinde, orada sinek veya sinek sürfesi görürse, sineğin yumurtlaması ve o yumurtalardan tekrar sinek çıkması için geçmesi gereken zaman süreci içinde gerekli denetimin ve ilaçlanmanın yapılmadığını ve taşa yazılan tarihin, zamanında o yerde teftiş ve denetim yapıldığı şeklinde kendisini aldatmak için yazıldığını anlar ve ilgilileri bu tür yalana başvurmamaları için uyarırdı.

Mehmet Aziz, işçilerine ve kendisiyle çalışan personele karşı anlayışlı, demokratik ve insancıl bir yaklaşım içinde olma tavrını, evde ailesine, eşine, çocuklarına karşı da sürdürmekteydi. Aile içinde bir karar alınırken, çocukların okul ve eğitim konuları görüşülüp, tartışılırken herkesin fikri alınır, ona göre hareket edilirdi.

Türkan Aziz'in anılarında, babasının bu yönüne de ışık tutan hatıralar, anlatımlar vardır. Türkan Hanım, okula başladığı yıllarda, kendisinin yarattığı bazı sorunların, yine kendisinin istekleri doğrultusunda çözümlendiğini, babasının tüm öğrenim yıllarında kendilerini hiçbir şekilde zorlamadığını, okul seçmekte, hangi alanda, hangi meslek dalında çalışacakları üzerinde çocuklarına herhangi bir baskı yapmadığını, bu tür konularda mümkün olduğu kadar tarafsız davrandığını anlatmaktadır. Örneğin, kendisi Lefkoşa'da okula başladığında, bir türlü sur içindeki okula ısınmadığını, bu nedenle okul saatlerini, yollarda oyunla ve saklanarak geçirdiğini, öğretmenin sık sık kendisine verdiği sınıfta bir köşede tek ayak üstünde durma veya avucuna cetvelle vurma gibi cezalar nedeniyle okulunu bırakmaya ve bir başka okula gitmeye karar verdiğini ve bunu babasının anlayışla karşıladığını, hangi okula gitmek istediğini kendisine sorduğunda bunun St. Joseph okulu olduğunu öğrenince derhal gerekli temaları ve hazırlıkları yapıp bu okula devamını sağladığını; daha sonra, St. Joseph'den Amerikan Kız Akademisi'ne geçerken de, babasının bunu yine anlayışla karşıladığını; diğer kardeşleri Kamuran ve Baber'in de, öğrenimlerine müdahale edilmediğini belirtmektedir. 1935 yılında, Amerikan Kız Akademisi'nin son sınıfında iken İngiliz Sömürge Yönetimi, Beyrut Üniversitesi'nde hastabakıcılık konusunda 3 kız öğrenciye burs vereceğini ilân ettiğinde, Türkan'ın bu mesleğe ilgi duyup başvuruda bulunmasına annesinin karşı çıkmasına karşın, babasının müdahalede bulunmayıp, son kararı kızına bıraktığını ve onun isteğinin gerçekten bu olduğunu görünce, annesini de ikna ettiğini anlatmaktadır.

Mehmet Aziz, çocuklarının eğitime karşı dayatmacı bir baba gibi davranmadı; ama hem onların, hem de kendisiyle çalışan herkesin iyi yetişmesi, öğrendiğini tam öğrenmesi, yarım yamalak bilgilerle yapılacak işten bir hayır gelmeyeceğinin bilinci içinde olmalarını istiyordu ve bu yönde her zaman yönlendirici ve yardımcı oldu. telkinlerde bulundu. Prensibi ve tavsiyesi şuydu: Bir işi ya tam yap veya hiç yapma! Tam yapabilmek için ise, o işi tam ve iyi öğrenmek gerektiğini vurgulamaktaydı.

Mehmet Aziz'in hobilerine gelince, bunlar kitap okumak, pul ve para koleksiyonu yapmak, sahne ve tiyatro çalışmalarına katılmak, müzik dinlemek, hayvan beslemek gibi uğraşlardı. Bu uğraşlarında da, esas görevindeki gibi aynı dikkat ve titizliği gösterirdi. Örneğin, pul ve para koleksiyonu yaparken, her pul ve paranın üzerindeki resimleri inceler, bu resimler bir olayla veya doğayla ilgiliyse, onlarla ve pulun ait olduğu ülkeyle ilgili bilgiler toplamaya, araştırmalar yapmaya başlardı.

1920'lerden itibaren 1950'li yıllara kadar geçen süre içinde, Kıbrıs'ta Türk toplumunun kültür-sanat etkinlikleri sadece birkaç konserle, sahne ve tiyatro oyunları ile kısıtlıydı. Türk toplumu, bu kısıtlı olanaklar içinde, kasabalardaki, hatta büyük köylerdeki kulüplerin, okulların bazı sahne etkinlikleri ve konserler düzenlemeleri sayesinde, bu alanlardaki gereksinimini karşılamaya çalışırdı. Nitekim

Lefkoşa'daki Kardeş Ocağı, geleneksel olarak her yıl bir tiyatro etkinliğinde bulunurdu. Darülelhan gibi bazı musiki toplulukları konserler düzenlerdi.

Mehmet Aziz, bu tür etkinliklere karşı büyük ilgi duymakta, kendisi de tiyatro çalışmalarına katılmakta, roller üstlenerek sahneye çıkmaktaydı. Nitekim 1924 yılında, William Shakespeare'in 'Venedik Taciri' piyesinin sahneye konulmasında yardımcı olmuş, yahudi tefeci 'Şaylok' rolünde başarılı bir oyun sergilemişti. Türk toplumunun sosyal yaşamında her zaman bir uğraş içindeydi; 1923'de kurulan Kardeş Ocağı'nın kurucu üyeleri arasındaydı.

Mehmet Aziz, kendi çocuklarının da bu tür sosyal faaliyetlerde yer almasında öncülük etti. Nitekim, ikinci kızı Kamuran, Kardeş Ocağı'nın 1935 yılında sahneye koyduğu Behçet Kemal'in 'Çoban' piyesinde, çocuk rolünü üstlenmişti. *Söz* gazetesi, 11 Ocak 1935 tarihli sayısında bu piyesin başarısından söz ederken, Kamuran'ın rolüyle ilgili olarak şöyle demektedir: "*Küçük Kamuran'ı, rolünde gösterdiği beceriden dolayı alkışlarız.*"³

Mehmet Aziz, sanata, kültüre değer verdiği gibi, futbolla, sporla da ilgiliydi. Amerika'da öğrenim görürken, atletizmde iyi dereceler almaktaydı. Kıbrıs'ta da, özellikle hükümet daireleri arasında düzenlenen futbol maçlarında yer alırdı. Ata binmek ise, hem görevinin bir gereği idi, hem de hayvanlara olan ilgisinin ve spora olan merakının bir sonucuydu.

1913 yılından 1950'li yılların başlarına kadar süren başarılı sağlık hizmetlerini, emekliye ayrıldıktan sonra da, özellikle Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde devam ettirdi. Beyrut Üniversitesi, 1951 yılında Public Health and Sanitation (Halk Sağlığı, Sağlık Teşkilatı ve Sağlık Koruma) bölümünü açmaya karar verdiğinde, bu bölümü kuracak ve yönetecek bir uzman aramaya başladı. Sıtmayla mücadeledeki başarısı dünyaca bilinmekteydi. Sağlık ve tıp dergilerinde, onun çalışmalarına, başarılarına ilişkin yazılar yayımlanmış, fotoğrafları çıkmıştı. Bu nedenle Mehmet Aziz, onlar için biçilmiş kaftandı. Nitekim, bu görevi üstlenmesini ona teklif ettiler. Böylece, 10 yıllık bu yeni görev esnasında Mehmet Aziz, akademik düzeyini de kanıtlayan çalışmaları ile Beyrut Üniversitesi'ne ve civar ülkelere değerli katkılarda bulundu. Tüm Ortadoğu'da halk sağlığı konusunda incelemeler yaptı; raporlar, öneriler hazırladı ve bunları ilgili devlet yetkilileri ile kurumlarına sundu.

Bu süre içinde, uluslararası sağlık kurumları da uzman olarak Mehmet Aziz'den yararlanmak yoluna gittiler. World Health Organization (WHO), Rockefeller Foundation ve göçmen çocuklarıyla ilgili kurumlar, Mehmet Aziz'in bilgi ve çalışmalarından yararlanmak için ona görevler verdiler; danışman ve uzman olarak ondan yararlandılar. Hatta 1961'de, Kıbrıs'a dönerek Kamu Hizmeti Komisyonu'nun Türk üyesi olarak çalıştığı yıllarda da danışman olarak uluslararası sağlık örgütleri tarafından hizmetlerine, tavsiyelerine başvurulmakta, belirli konularda 2-3 haftalık görevler üstlenmesi istenmekteydi.

1960'dan itibaren, 3 yıl kadar Kamu Hizmeti Komisyonu Türk üyesi olarak hizmet görürken, çoğu EOKA'cılardan oluşan Rum komisyon üyelerinin bağnaz, ırkçı

yaklaşımlarına yakından tanık olmuş, hayalindeki Türk-Rum işbirliğinin gerçekleşmesinin zorluğunu görerek bundan üzüntü duymuş, hayal kırıklığına uğramıştı.

İş yaşamıyla ilgili en önemli bir diğer özelliği de, işyerinde olup bitenleri, sıkıntıları veya tartışmaları hiçbir zaman eve getirmeyişi, bunlardan evde söz etmemesiydi.

Ata olan merakı yanında, diğer hayvanları da genel olarak severdi. Evde köpekleri vardı. Evin bahçesinde kurduğu kümesde tavuk besler ve onların bakımına, temizliğine büyük özen gösterirdi. Kümesin tellenmiş, kireçlenmiş, temiz ve düzenli olmasını bizzat kendisi sağlardı.

Müziğe karşı da ilgi duyduğunu belirtmiştim. Maaşı henüz 5-6 lira iken eve bir piyano almış, çocuklarının müzik dersi olarak bir müzik aleti çalabilmeleri için gösterdikleri hevesi teşvik etmişti. Nitekim ikinci kızı Kamuran, eczacılık mesleği yanında ayrıca bir müzisyen olarak yetişti; piyano çaldı; müzik gruplarıyla konserler verdi; besteler yaptı.

Kendisi de ut çalardı ve müzisyen arkadaşları ile sık sık buluşup birlikte çalgılı toplantılar düzenlerlerdi. Türkan ve Kamuran Hanım'ın anlattıklarına göre, yaz aylarında Kakopetria'ya 2-3 aylığına gittikleri zamanlarda piyanoyu, gramofonu ve taş plakları da beraberinde götürürlerdi.

Özetlemek gerekirse Mehmet Aziz, bir köylü çocuğu olarak, 100 yıl önceki köylerin çeşitli sıkıntıları, yoklukları ve zorlukları içinde yetişti ve bu tür sıkıntı ve zorlukları nasıl yeneceğini iyi öğrendi. Başarılı olmak için sebatlı olmak, çok çalışmak, yapılan işi çok iyi öğrenip bilmek ve en iyi şekilde yapmak gerektiğinin bilinci içinde çalıştı ve etrafına da sürekli olarak bu meziyetleri aşılama çaba gösterdi.

Mehmet Aziz, hoşgörülü ve demokrat bir kişiliğe sahipti; düşüncelerinde içtenlikli, davranışlarında dürüst bir insandı. İnsani ilişkilere, sosyal yaşama önem verir, dostluklarına sadakatla bağlı kalırdı. İyi niyetli ve hoşgörülü davranışları kötüye kullananları ise affetmez; onlara karşı gereken uyarıları yapar, doğru ve dürüst olmalarını telkin ederdi.

Kimseyle kişisel kavgası olmadı; aile ve toplum içinde olduğu kadar, diğer toplumların insanları ile de iyi ilişkiler içindeydi. Bu nedenle, Türkler kadar diğer unsurların da sevgi ve saygısını kazanmıştı.

Kısacası, Mehmet Aziz'in bıraktığı iz, sadece sağlık hizmetlerindeki evrensel uğraşları ve başarılarıyla ilgili değildir. İnsana ve doğaya olan sevgisi; barışa, uzlaşmaya, insanca anlayış ve insanca yaşama verdiği önem nedeniyle de gerçekten olumlu izlenimler bırakarak bu dünyadan ayrılan, saygı, sevgi ve takdirle anılacak bir insandı.

Notlar

¹ Gaziöglu, Ahmet C. *Kıbrıs'ta Türkler (1570-1878)*, 2000, s. 284-285.

² Aziz, Türkan (MBE). *The Death of Friendship, A Cyprus Memoire*, 2000, s. 2-3.

³ Ersoy, Yaşar. *Kıbrıs'ta Türk Tiyatro Hareketi*, Şubat 1998, s. 38.

Kıbrıs'tan Çevreci Bir Aziz Geçti

Bekir AZGIN*

Mehmet Aziz Bey'i tanıdığım zaman, 85 yaşında bir delikanlıydı. Mehmet Akif Caddesi'nde, İngiliz Elçiliği'nin yanındaki evinden her sabah çıkar; başında şapkası, elinde bastonu, sert adımlarla Sarayönü'nde, kızı Kamran Aziz'in eczanesine giderdi. Kahvesini içer, posta ve banka işlerini halleder ve gene yaya olarak evine dönerdi.

Sık sık postaya ve bankaya uğramasının nedeni, pul koleksiyonu idi. Nadide bir pul koleksiyonu vardı. Kendisini her ziyaret ettiğimde, elinde büyülteçle, onu pulları inceler bulurdum. Yan tarafta da ciltli kalın pul kitapları dururdu. Bunun yanı sıra, bir de para koleksiyonu vardı.

Doksana merdiven dayamıştı ama aktif bir yaşam sürdürmekten geri kalmamıştı. Ülkede ve dünyada olan bitenle ilgisini koparmamıştı. Sırayla tüm haberleri dinlerdi. Bayrak'la başlar, Rum radyo veya televizyonu PIK ile devam eder ve TRT ile bitirirdi. Araya BBC'yi de sıkıştırılmayı ihmal etmezdi. Giderek kulakları ağırlaştı ama onun da çaresini buldu. Getirttiği özel kulaklıkları kulağına geçirir, öteki ucunu da radyo veya televizyona bağlar, haberleri dinlemekten geri kalmazdı.

Günde en az üç gazete okurdu: Rum kesiminden gelen *Cyprus Mail*, yerli *Halkın Sesi* ve Türkiye'den gelen *Cumhuriyet* gazetesi. Daha sonra, küçük puntolu *Cumhuriyet* gazetesi'ni okumakta güçlük çekmeye başlayınca, onun yerine daha büyük puntolu *Milliyet* gazetesi'ni almaya başladı. Birçoğumuz gibi, gazetelere 'göz gezdirmezdi'; onları, eski deyimle 'tetebbu ederdi'. Haberleri dinleyip gazeteleri okuduktan sonra, kendine göre sonuçlar çıkarır ve bunları yakın dostlarıyla tartışır.

Başkalarını bilmem ama ben, Aziz Bey'le sohbet etmekten büyük bir zevk alırdım. Alçakgönüllü bir insan olduğu için görüş ve düşüncelerini doğrudan doğruya size söylemezdi. Konuya girmek için, size bir soru sorar ve verdiğiniz yanıtı büyük bir dikkatle dinlerdi. Bu gibi durumlarda, kendimi sınava çekilmiş gibi hissedirdim. Ayıptır söylemesi ama bu sınavların çoğunda geçer not alamazdım. Sınavdan çıktığımı görünce, gözleri parlar, gülümser ve sorunun doğru yanıtını anlatmaya başlardı. Aziz Bey'in yaşam deneyimlerinden, doğrusu çok yararlandım.

Bu zengin yaşam deneyimlerinden başkalarını da yararlandırmak amacıyla,

* Araştırmacı-Yazar, KKTC

biyografisini yazmaya karar verdim. Bir defterde anılarını toplamaya başladım. Ne var ki, öylesine alçakgönüllüydü ki, başarılarından hemen hemen hiç söz etmezdi. Dönüp dolaşıp, farklı zamanlarda, bana aynı şeyleri anlatırdı. Saptadığım kadarıyla, anlatmayı sevdiği konular şunlardı: Genç yaştaki Amerika yolculuğu, 1920'lerde amatör tiyatro çalışmaları, Beyrut Üniversitesi'nde hocalık yaptığı dönemdeki gözlemleri, Kıbrıs Cumhuriyeti kurulduktan sonra üyesi olduğu Amme Hizmetleri Komisyonu'nda karşılaştığı haksızlıklar ve 'filozof' ünvanlı Necmi Sagıp Bodamyalızade'nin Kıbrıs'a dönüşü.

Bodamyalızade, Aziz Bey'in takdir ettiği bir insan olduğu için bu bölümü sizinle paylaşmak istiyorum. Bir gün İngiliz Komiser, Aziz Bey'i makamına çağırılmış. Komiser, "seninle birlikte Larnaka'ya gidiyoruz" demiş. "Birleşik Krallık Hükümeti'nden bir telgraf aldım. Deli bir Türk geliyormuş. Onu derdest edeceğiz."

Larnaka gümrüğünde, polisler bir delikanlıyı, Komiser ile Aziz Bey'in oturduğu odaya getirirler. Delikanlının koltuğunun altında iki kalın kitap vardır. Biri Kur'an, diğeri de Shakespeare'in toplu eserleri. Delikanlı, Komiser'in sorduğu soruları mükemmel bir İngilizce ile yanıtlıyor. Bir süre sonra Komiser, delikanlıyı yollatır ve Aziz Bey'e dönüp şöyle der: "Bu senden de benden de daha akıllı."

Bir kahkaha atarak, Aziz Bey konuyu şöyle kapatır: "İşte azizim, senin köylü ile tanışmamız böyle olmuştu. Rahmetliyle sonra dost olduk." Ben de Bodamyalı olduğum için Aziz Bey, Necmi Sagıp Bodamyalızade'den "senin köylü" diye bahsediyordu. Ama ne yazık ki, ben Bodamyalızade ile hiç karşılaşmadım. "Peki İngiliz Hükümeti, niye böyle birşey yaptı?" soruma Aziz Bey'in yanıtı, "hiç bilmiyorum" idi. Bunun yanıtını, daha sonra bir başka değerli insandan aldım. Haşmet Muzaffer Gürkan, *Bir Zamanlar Kıbrıs*'ta adlı eserinde konuyla ilgili olarak şöyle diyor:

"Necmi Sagıp, sessiz sedasız ve de biraz eksantrik görünümü altında aslında haksızlığa karşı mücadele eden bir ruha ve medeni cesarete sahipti. İngiltere'de iken, Galler yöresindeki kömür madeni işçilerinin yaptığı bir greve karışmış, onları destekleyen bildiriler yayımlamış ve bu nedenle İngiltere'den sınır dışı edilmişti!" Demek ki, 1920'lerde Necmi Sagıp gibi zengin bir ağa çocuğunun kömür işçilerinin grevlerine karışmış olması deliliğe eşdeğer tutulabiliyordu.

Aziz Bey'in adını ilk kez rahmetli babamdan duymuştum. Yaz geceleri bazen avluda, bazen de bahçede yataydık. Sivrisineklerin saldırısına uğrayınca, babam hayvan pisliği yakar ve çıkan dumanın sivrisinekleri kovduğuna inanırdı. Bu vesileyle, bana malarya veya sıtma hastalığına yakalanmamak için çocukluğunda içmek zorunda kaldıkları zehir gibi acı sülfat ilacından söz eder ve "Berikat versin, Sinekçi Aziz malaryanın kökünü kuruttu da, bari siz kurtuldunuz" derdi.

Arkasından da "bizim Sinekçi Aziz" in, bana masal gibi gelen, büyük başarılarını anlatırdı. Sinekçi Aziz, malaryayı yayan anofel türü sivrisineğin yok edilme yarışında Kıbrıs'ta Rumları alt etmiş, daha sonra da İtalyanları yenmiş. Sardunya adası ile Kıbrıs'ın giriştiği bahis sonucu, Sinekçi Aziz'in önderliğinde, yarışı biz kazanmışız

ve ödül olarak da Aziz Bey bilmem kaç vapur dolusu şarap kazanmıştı. Bu olay bana çok abartılı geldiği için, masalı pek inanılır bulmuyordum. Ne var ki, babamı üzmemek için, düşüncelerimi kendime saklar ve “ya!”, “hayret!” nidaları ile aynı masalı defalarca dinlerdim.

Babamın ani ölümünden kısa bir süre sonra, Aziz Bey’le bizzat tanışma fırsatı buldum. Dostluğumuz biraz ilerleyince, ona çocukluğumun masalını anlattım. Aziz Bey kahkahalarla güldü ve “Evet” dedi, “olay doğru olmaya doğru ama ödül çok abartılmış. Kazanılan ödül 50 kasa şaraptı.” Kendi payına düşen şarapları, uzun süre hatıra olarak saklamış. Hayret! Çocukluğumun masalı gerçekmiş. Babama bir özür daha borçluyum.

Aziz Bey, 1893 yılında Vuda köyünde doğdu. Sıhhiye Dairesi’nde iş bulduktan sonra Hıfısiye Hanım’la evlendi. 80 yıl sürecek olan bu birliktelikten, ikisi kız biri erkek üç çocukları oldu. Aziz Bey’in evinde insan ve hayvan sevgisi ile insan ve hayvan sağlığı en öncelikli konulardı. Bu nedenle olsa gerek, büyük kızları Türkan Aziz, hemşire oldu ve önce Kıbrıs’ın sonra da o günkü Kıbrıs Türk Yönetimi’nin ‘baş hemşireliği’ni yaptı. Küçük kızları Kamran Aziz, eczacı oldu ve Kıbrıs Türkleri arasında ilk bayan eczane sahibi oldu. Ayrıca, Kıbrıs Türkleri arasında, herhalde en ünlü bestecidir. Oğulları, çoğumuzun Baber olarak bildiği Babür Aziz ise uzun yıllar veteriner dairesinde çalışmıştı.

Aziz Bey’in meslek hayatında elde ettiği başarılar nedeniyle kazandığı ünvanlar. Türk, Rum dahil Kıbrıs’ta pek az insana nasip olmuştur. İngilizlerin, yabancılara verdiği en üstün ödüller olan M.B.E (Member of the British Empire) ve C.B.E (Commander of the British Empire) nişanlarını kazandı.

Tropikal hastalıklar üzerinde yaptığı araştırmalarda dünyanın en saygın kurumlarından biri sayılan Ross Enstitüsü, 1950 yılında ilk kez dünyanın üç büyük çevrecisine ‘Ross Award’ ödülünü verdi. Bu ödülü kazanan üç kişiden biri, bizim Sinekçi Aziz’di.

Enstitüye adını veren Sir Ronald Ross da, Aziz Bey gibi büyük bir çevreci idi ve Aziz Bey’in çok değer verdiği bir bilim adamıydı. Çalışma masasının üst başında Sir Ronald Ross’un kabartma bir portresi asılıydı.

Aziz Bey’in önem verdiği sıfatlarından biri de, yabancılardan pek üye kabul edilmediği, İngiltere Çevre Sağlığı Cemiyeti’nin fahri üyeliği idi. Bunun yanısıra Aziz Bey, 1958 yılında Royal Society of Health Konseyi’ne üye kabul edildi. Bu Konsey’e dünyada sayılı insan üye olabiliyor ve geleneğe göre, insan ölünce üyelik geri alınıyor.

Dünya çapında üne sahip olmasına rağmen, çevre sağlığı ile ilgili başarıları hakkında övündüğünü hiç duymadım. Övünmek bir yana, bu başarıları nasıl ulaştığı konusunda lafı ağzından ancak kerpetenle alabilirdiniz. En çok diyeceği aşağı yukarı şuydu: “Çevre sağlığı bir ekip işidir. Bu ekibin arkasında da devlet otoritesi ve azmi gerekir. Malaryayı kurutma işinde, devlet arkamızdaydı. Ekip üyeleri de büyük bir feragatla çalışmışlardı. Bunun sonucunda da başarı geldi.” Ekibi oluşturan, onu motive eden,

onu çalıştıran ve bu arada en zor işlerde, en önde koşan sanki kendisi değilmiş gibi.

Lapta yöresindeki insanlarda, şark çıbanına benzer yaralar vardı. Bu yaraların o bölgede üreyen bir sinek türü tarafından yapılabileceği tahmin ediliyordu. Çalışmalarını bu yönde yoğunlaştırdı. Uzun bir süre Lapta yöresinde, geceleri fenerle bu sineği aradı durdu. En sonunda, bu yaralara neden olan sineğin Türkiye’de “tatarcık” sineği, Kıbrıs’ta ise “küpdüşen” denen sineğe benzer bir sinek türü olduğunu buldu. Bu küpdüşen sinek türü, işlenmeyen toprakta ve akşamları etraf serinlesin diye su serpiştirilen yerlerde üreyordu.

Bu keşfin sonucunda, Lapta yöresinin insanları şark çıbanı benzeri yaralardan kurtulmuş oldular. Bilimsel literatüre, bu sineğin adı, Aziz Bey’in adına izafeten ‘Phlebotomus Aziz’ olarak geçti. Daha sonra bu sinek türünün adı ‘Sergentomyia Antennata Azizi’ olarak değiştirildi. Bildiğim kadarıyla başka hiçbir Kıbrıslı Türk böyle bir onura erişemedi.

1977 yılı sonuna doğru, bir rastlantı sonucu, Aziz Bey’le komşu olduk ve birbirimizle daha sık buluşma olanağı bulduk. Bu görüşmeler on yıl kadar sürdü. Kafasını kurcalayan bir sorun oldu mu, onu genel bir soru olarak karşısındakine sorardı. Örneğin ansızın: “Sence Kıbrıs’ın en önemli sorunu nedir?” diye ortaya bir soru atardı. Epey vakit, demokrasi, tolerans, yönetim yetersizlikleri gibi kavramlar tartışılırdı. Sonuçta şöyle derdi: “Kıbrıs’ın en önemli sorunu ve yalnız Kıbrıs’ın değil, bütün adaların en büyük sorunu, su sorunudur. Gün gelecek, Kıbrıs su ithal etmek zorunda kalacak. Çoğumuz şu anda, bunun farkında değil. Ama 20 yıl sonra herkes farkına varacak.”

Kendisine hak vermemek elde değildi. Gene de konuyu fazla abarttığını sanıyordum. O sıralar, henüz çeşme suyu içilebiliyordu ve Kıbrıslılar şişe suyunu tanımıyorlardı. Aziz Bey’in ölümünden 5-6 yıl sonra evlerimize farklı isimlerde şişe suları taşımaya başladık. Türkler, balonlarla Türkiye’den, Rumlar tankerlerle Rodos ve Girit’ten su ithal etmeye başladılar. Yoksa Aziz Bey bir kahin miydi?

Lefkoşa kanalizasyon projesi, ya yeni açıklanmış veya inşaatına yeni başlanmıştı. Serin bir yaz akşamında bir içki eşliğinde kanalizasyon konusunu tartışıyorduk. Aziz Bey, kimsenin aleyhinde konuşmazdı. Zaten o evde birilerinin başkasının aleyhinde konuştuğunu duymadım. Ne var ki, o akşam Aziz Bey, alışılmışın dışında şöyle diyordu: “Belediyeye de, hükümete de raporlar gönderdim. Kimse kaale almadı. Belediye Başkanı’mız, mimar falandır ama çocuktur. Kanalizasyon Projesinin Türkler’in başına büyük belalar açacağını farketmiyor. Bir tesis kurmak, şüphesiz önemlidir. Ama ondan daha önemli olan o tesisi idame ettirmektir. Biz bu tesisin bakım ve onarımını yapamayacağız. Sonuçta, Rumların pisliklerinin kokusunu çekmek zorunda kalacağız.”

Aradan çok zaman geçmedi, Aziz Bey’in dediği oldu. Yıllardır, sabahları Ercan Havalimanı’na giderken veya işyerim olan Mağusa’ya gelirken, “idame ettirmek, yapmaktan da önemlidir” sözünün derin anlamını, burun direklerim kırılarak, yeniden anlar ve Aziz Bey’i yad ederim.

Kıbrıs'a, Türkiye'den insanlar gelip yerleşmeye başlayınca Aziz Bey oturup birçok yetkiliye mektuplar yazmış, raporlar göndermiş ve bu işin kontrollü yapılmasını talep etmişti. Aksi halde, Kıbrıs'ta kolera, sarılık, sıtma ve tifo gibi hastalıkların yeniden görülmeye başlayacağını ihtar etmişti. Çevre sağlığının önemini bana şöyle açıklıyordu: "Kızım Lübnan'dan Kıbrıs'a gelirken, gemi kamarasında gördüğü bir sivrisineği yakalayıp bir kibrit kutusu içinde bana getirdi. Hükümette hemen karar çıkarttık. Kıbrıs limanlarına uğrayan tüm vapurlar ilaçlanacak. Bir adanın çevre sağlığı böyle korunur."

Arkasından aramızda şöyle bir diyalog geçti:

Aziz Bey : Çocukluğunda hiç başın bitlendi mi?
 Ben : Hayır, hiç öyle birşey anımsamıyorum.
 Aziz Bey : Biz sık sık bitlenirdik. Böyle giderse, çocuklarınız da bitlenecek.
 Ben : Amma da büyütüyorsunuz, Aziz Bey.

Meğer hiç büyütüyormuş. O sıralarda bebek olan çocuklarımız, ilkokula gidince, bitin ne olduğunu biz de öğrenmiş olduk. Şişelerce Kwell şampuanı ve Kwell losyon kullanmak zorunda kaldık.

Aziz Bey'in, üzerinde durduğu sorunlardan biri de şehir çöplerinin nasıl yok edilmesi konusuydu. Aziz Bey'e göre boş araziye dökülen çöpler, çeşitli hastalıklara davetiye çıkarıyordu. Bunu bir an önce durdurmak gerekirdi. Üstelik çaresini de bulmuştu: Dikomo yöresindeki araziye açılacak olan hendeklere çöpler dökülecek ve hendekler toprakla örtülecekti. Böylece çevre kirliliği önlenmiş olacaktı. Üstüne üstlük on yıl içinde doğal gübre elde edilmiş olacaktı. Rençberlere ucuz gübre satılabilecekti.

Aziz Bey, çevreyle ilgili her sorunu kendine dert edinen bir yapıya sahipti. Sorunu araştırır ve çözüm yolları bulmaya çalışırdı. Çözüm bulduğuna inanırsa, oturur raporlar hazırlar ve onları yetkililere gönderirdi. Ömrünün son yıllarında, ne yazık ki, yetkililerden ümidini kesmişti. Konuyla ilgili görüşlerini sadece yakın dostlarına anlatarak tatmin olurdu. Onlarla dertleşerek teselli bulurdu.

Özetle diyebilirim ki, Mehmet Aziz Bey, Kıbrıs'ın yetiştirdiği en büyük ve en bilgili çevreci idi. Hem de çevreciliğin ülkemizde, hatta dünyada gündemde olmadığı günlerde çevre sağlığı, çevre kirliliği, çevre korumacılığı gibi konuları kendine dert edinmiş; çevreyi korumayı ve onu güzelleştirmeyi kendine amaç edinmiş büyük bir insandı.

Zamanında yabancılar değerini takdir etmiş ama biz galiba yeterince edemedik. İnşallah genç kuşaklar bu büyük adamın değerini anlar ve onu bizlerden daha iyi takdir ederler.

Sinekçi Mehmet Aziz

Oğuz M. YORGANCIOĞLU*

Tarihe "sıtmayı kurutan adam" olarak geçen Mehmet Aziz, Larnaka'ya bağlı Vuda köyünde 24 Eylül 1893 yılında doğdu. İlkokulu kendi köyünde okudu. Mezun olunca Larnaka'daki Amerikan Akademi'ye başladı. O yıllarda Amerika'da okuyan bir ağabeyi vardı. Ağabeyi Hayrettin ailesini ziyarete gelmişti. Kardeşinin çalışkan ve başarılı olduğunu görünce, evraklarını hazırlayıp onu da beraberinde götürdü. Mehmet Aziz 1912 yılına kadar Connecticut'daki teknik okula devam etti. Ağabeyinin kesin dönüş yapması üzerine Mehmet Aziz de tahsilini yarıda bırakarak köyüne dönmek zorunda kaldı. Köyü Vuda'ya yerleşti ve ailesine işlerinde yardıma başladı. Mezun olmadığı için iş bulamamıştı ve günlerini öylece geçiriyordu.

O yıllarda Kıbrıs'ın her tarafı sulaktı. Geniş çaplı olmamakla birlikte pek çok yerde yaz kış akan dereler vardı. Bu derelerde durgun göletler de oluşuyordu. Buraları sivrisineklerin üreme alanlarıydı. Sıtma hastalığını yayan sivrisinekler ve bunun bir türü olan anofel buralarda üredikten sonra her tarafa hastalık yayıyordu. Hastalık o kadar yayılıyordu ki, halk yatağa düşüyor, iş yapamıyordu.

İngiliz Hükümeti bu kötü durumu engellemek için Prof. Ronald Ross'u görevlendirdi. Ronald Ross belli bir program çerçevesinde köy köy geziyor, hastalığın sebeplerini, yaygınlık derecesini ve halkın bu hastalığa bakış açısını tespit etmeye çalışıyordu. Çareyi ona göre tespit edecekti. Bu çalışmalarında profesörün bir sıkıntısı vardı: dil yetersizliği. İngilizce bilmedikleri için halkla gereği gibi anlaşamıyordu. İyi dil bilen bir tercümana ihtiyacı vardı. Vuda köyüne gittiği zaman Mehmet Aziz'le karşılaştı. Onun tercümanlığından memnun kaldı. Vuda'dan ayrılmadan Mehmet Aziz'e tercümanlığa devam edip edemeyeceğini sordu. Olumlu cevap alınca onu Sıhhiye Dairesi'ne memur olarak tayin ettirdi.

Okulunu bitirememekle beraber yetenekli ve çalışkan bir insan olan Mehmet Aziz, bu işe dört elle sarıldı. Hem terfi almak, hem de sıtmanın kökünü kazımak için gece gündüz çalışmaya koyuldu.

Uygulanan program gereği tüm Kıbrıs'ın akar suları, su kuyuları, gölekleri harita üzerinde tesbit edildi. Bölgelere ayrıldı. Her normal köye bir, daha büyük köylere iki veya üç sıhhiye memuru tayin edildi. Bu memurlara o günkü anlayışla "sinekçi"

* Araştırmacı-Yazar, KKTC

adı verildi. Hangi sinekçinin nereleri ilalayacağı belirlendi ve herkese yazılı olarak verildi. Her nahiyede hangi suyu hangi memurun ilalayacağı belirlendikten sonra, her bölge için sihiye müfettişleri de atandı. Bunlar her ay sonu sorumluluk bölgelerini bizzat gezerek kontrol yapıyor ve üç gün içinde kaza merkezlerine rapor sunuyorlardı. Program ilerledikçe başarı görülüyordu ama yeterli değildi. Çünkü bazı memurlar ihmalkârlık yapıyor, bazı müfettişler de bu ihmalkârlığa göz yumuyordu. Prof. Ronald Ross, çalışkanlığına ve pratik zekasına hayran kaldığı Mehmet Aziz'i bu programın başına getirdi. O günlerde olanları kırk yıl sihiye memurluğu ve sihiye müfettişliği yapan sayın Ali Haksever'e sorduk. Sayın Haksever bize o günleri şöyle özetledi:

"1919 yılında Baf Kasabası'nda doğdum. İlk mektebi Kasaba'da okudum. Ardından Lefkoşa İslâm Lisesi'ne girdim. 1938 yazında mezun oldum. Memurluğa başladım. 1941 yılında İngiliz Hükümeti beni sihiye memurluğuna atadı. İlk görevim Pelatusa ile Limni arasındaki bölge idi.

O yıllarda henüz Türk-Rum ayrımı ve kavgası yoktu. Sihiyeciler hep beraber çalışıyorduk. Memurluktan buraya aktarılırken de üç aylık bir eğitim verilmişti bize. Görevimiz, temizliği sağlamak, hastalıkları önlemektir. Sivrisinek üremesini dereleri ilalıyor, gübreliklerin köy dışında tutulmasına dikkat ediyorduk. Böylece karasineklerin üremesini, dolayısıyla bulaşıcı hastalıkları önliyoruz. Ama o günlerde tam bir sonuca ulaşmak mümkün değildi. Çünkü köy yerlerinde yüznumara yoktu. İnsanlar hacetini ya bir mandrada, ya da bir çalı arkasında gideriyordu. Halk cahildi. Söyleneni anlamıyordu veya anlasa da işine gelmiyordu. O yıllarda Kıbrıs'ın her yerinde özellikle Baf dağlarında pek çok akarsu vardı. Bu akarsuların sağında solunda durgun küçük gölekler oluşurdu. Bu yerler sivrisineklerin çoğalma yerleridir. Sıtmayı taşıyan anofel adlı sivrisinektir ama sıtmal bir hastadan başka insana taşınması kolaydır. Köylü sıtmadan korktuğu için suların ilalanmasına karşı çıkmaz ama hayvanları ilalı suyu içmediği için şikayet eder. Gübre yığınlarının köyün dışına çıkarılmasına sıcak bakmaz. Fışkılıklarda sivrisinek üremez der. Halbuki karasinekler de hastalık taşıyıcısı veya bulaştırıcısı olabilir, yiyeceklere konar, o da tehlikelidir dersiniz, kabul etmez.

1940'lı yılların başında tuvalet konusunda iş sıkı tutulur. Her eve bir yüznumara sloganı ile çalışmaya girişilir. Ve ardından kanuni müeyyide getirilir. Ancak bir alışkanlığı yerleştirmek o kadar da kolay değildir. Avlunun bir ucuna bir kuyu açılır. Etrafına küçük bir oda yapılır, damı örtülür ama altta her yer kapalı değildir. Kokular gene de etrafa yayılır. Karasinekler veya sivrisinekler oraya girip çıkabilir. Bu olayı düzene sokabilmek için on yıllık bir dönem sabırla çalışmak gerekmiştir.

1941 yılında tayinim Lanya köyüne çıkar. Kıbrıs'ın en büyük tüccârı Lanitis'in köyüdür. Büyükçe ve zengin bir köy. Yüznumara konusunu kahve de izah ediyoruz her gün. Hiç oralı olan yok. Tabii üç ay içinde bu işi yapmayanları rapor etmek zorunda kalacağımızı da söylüyorum. Hristodulos adında okumuş bir Rum var. Hacetini evin on metre ötesindeki meşe ağacının altında giderir. Onu birkaç kez gördüm. Ona yüznumara yapmanın faydalarını anlattım. Pek oralı olmadı. Bildiğini yapmaya devam etti. Bir akşam köy kahvesinde onu nazikçe ikaz ettim. Gene kaale

almadı. Üçüncü kez ikaz ettim.

- Bana ne yapabilirsin ki ? dedi.

- Her halde seni dövecek değilim. Zaten benim tabiatım buna uymaz. Ben konuşarak anlaşmayı tercih ederim. Ama bu üçüncü ikazdan sonra da yapmazsan kanunun bana verdiği yetkiyi kullanarak seni rapor edeceğim. Ben rapor edince mahkeme sana ceza kesecek. Bense, işi o noktaya götürmek istemiyorum, dedim. O zaman:

- Bana bir hafta müsaade edin, dedi. Verdiği süreyi aştı, on gün içinde tamamladı. Kuru duvardan bir de oda yapıp üstünü örttü. Giriş yerine de kişinin görünmeyeceği şekilde uzun bir torba astı. Bitirdiğinden iki gün sonra Rum hacetini giderirken bardaktan boşanırcasına yağmur başladı. Ama o dam altında olduğu için dizliğini tutup koşmak zorunda veya ıslanmak tehlikesinde kalmadı. Olay akşamı kahvede karşılaştık. Benim yüzüme bakarak,

-Haklısın be Osmanlı, dedi. Yerden göğe haklısın. Dışarda yağmur da yağsa, dolu da yağsa adam dizliğini tutup koşmak zorunda kalmaz. Ve kahvedekilere benimle olan konuşmalarını, yüznumarayı nasıl yaptığını anlattı. Ve herkesin önünde teşekkür etti. Köylülerine dönerek,

-Ben bu Osmanlıyı dinledim, rahatladım, bir ömür rahat olmak için siz de on gününüzü harcayın aklınız varsa, dedi. O günden sonra benim birşey dememe gerek kalmadı. Lanya köyünün her evinde tuvalet yapıldı. Ancak gübrelikleri köy dışına çıkarabilmek yıllar sonra mümkün oldu.

İkinci Dünya Savaşı sırasında işler ihmal edildiği için sıtma hastalığı çok yayıldı. Yapılan çalışmalar yeterli olmuyordu. Aynı yıllarda bütün Akdeniz adalarında, ama özellikle Sardunya adasında da aynı sorun vardı. Dünya Sağlık Teşkilatı bu hastalığı ortadan kaldırmak için seferberlik başlattı. Hatta bu bir yarışa dönüştü. Önce Kıbrıs mı, Sardunya mı başarıya ulaşacak? Ve Ronald Ross'un başlattığı programın başına Mehmet Aziz getirildi. Çünkü artık tecrübe kazanmış, iyice yetişmişti. Bu program 1942-1948 yılları arasında kesintisiz devam etti.

Aziz Bey, bilgisi yanında zeki ve çalışkandı. Bunun ötesinde titizlik derecesinde azimli ve disiplinliydi. Kendisine verilen görevi eksiksiz uygulamaya ve tamamlamaya azmetti. Sıtmayı kazımak, yani sivrisineği yoketmek istiyordu. Önceden çıkarılan haritaları tekrar gözden geçirdi. Sıhhiye memurlarını tekrardan küçük guruplar halinde eğitime aldı. Herbirinin eline kalem ve rapor defterleri verdi. Kendi görev bölgelerinin hangi noktalarını ne zaman ilaçladıklarını not etmelerini, her hafta sonu da merkeze rapor yazmalarını istedi. Öte taraftan atanan sıhhiye müfettişleri her ay sonu bölgelerini teftiş edip ilaçlanmadık yerleri veya sivrisineğe rastladıkları yeri rapor etmekle yükümlü tutuldu. Büyük ölçüde başarı göstermekle beraber sivrisineğin görüldüğü yerler olmakta devam etti. Sebebi soruldu. Çareler arandı. Gene de sivrisineğe rastlanan yerler vardı. Bu üçüncü aşamada Aziz Bey bizzat devreye girdi. Harita üzerinde işaretleyerek her akarsuyu veya su göleğini teftişe başladı. Yaklaşık on beş noktada ilaçlanmamış yer tespit etti ve görevlileri bizzat o noktalara çağırıp ikaz etti. Bir ay yerine bir sonraki hafta teftişte ihmalini gördüğü iki Rum ve bir Türk sıhhiye memurunun işine son verdi. İki hafta sonra yeniden habersiz teftişe çıktı, ihmalini gördüğü bir sıhhiyeci ile bir sıhhiye müfettişinin işine de son verdi. Bunun üzerine herkes bu işin şakası olmadığını anladı ve görevlerini tam yapmaya başladılar.

Bu program gereği ikinci bir uygulama başlatıldı. Tüm akarsu veya göletlerin etrafına eskalpto (okaliptüs) ağaçları ekildi. Çok su harcayan bu ağaçlar sayesinde küçük akarsuların ve göletlerin çoğu kurudu. Böylece sivrisinek yatakları ortadan kalkmış oldu.

Su yataklarının yavaş yavaş kurutulmasını ve sivrisineklerin yok olmasını kesin raporla belirlemek gerekince Aziz Bey haritada işaretli her yeri tek tek kontrole başladı. Akşamları teftişe en yakın bölgedeki köylerde veya mandralarda geceliyordu. Ciyas deresine gelene kadar hiçbir yerde sivrisineğe rastlamadı. Bu onun açısından bir başarı ve büyük bir mutluluktı. O akşam bir mandrada misafir oldu. Gece sakin ve mehtaplıydı. Mandra sahibi ile ay ışığında yemek yiyordu. Birden başının etrafında bir vızıltı duydu. Bu bir sivrisinekti. Biraz sonra bir daha, bir daha. Etrafta sivrisinek vardı. Çobana ordaki derenin en son ne zaman ilaçlandığını sordu. Çoban, bir önceki sabah iki sinekçi memurun akış istikametinden gelerek pınara kadar dereyi ilaçladıklarını söyledi. O zaman bu sivrisineklerin nereden gelebileceğini sordu. Çoban bilemediğini, çünkü epey zamandır sivrisinek görmediğini belirtti. Aziz Bey o akşam hiç uyuyamadı. Sabah olunca her tarafı aradı. O dereyi pınardan başlayarak iki kez kontrol etti. İlaçlanmadık yer bulamadı. Aklına çobanın davarını suladığı yalaklar geldi. Çoban "yalak kullanmam, davar suyu dereden içer", dedi. Devamlı su dolu bir kabı olup olmadığını sordu. Yok diye cevap aldı. Sonra mandranın etrafını adım adım araştırmaya koyuldu. Mandranın damında hayal bile edemeyeceği bir durumla karşılaştı. Göz tutmasın diye asılan bir koç boynuzu ters düşmüş içi yağmur suyu ile dolmuştu. Bir kısmı buharlaşmakla birlikte kalan suda olgunlaşmış ve olgunlaşmak üzere olan sivrisinek larvaları vardı. Alıp döktü, bir çukur kazarak boynuzu da gömdü. Böylece sivrisinek olayı kapanmış oldu.

1950 yılında, program aşağı yukarı tamamlanmıştır. Ama durum hemen karara bağlanmamış, bir bekleme dönemine girilmiştir. Bu arada çevre temizliğine ağırlık verilmiştir. Lanya köyünde olduğu gibi söz dinleyenlere anlayış gösterilmiş, üç kez ikaza rağmen ayak diretenlere cezai müeyyide uygulanmıştır. Buna ait hatıram, Evdim muhtarı ile ilgilidir.

Evdim muhtarı zengin ve nüfuzlu bir adamdı. Çok sayıda hayvanı, dolayısıyla fışkılıkları vardı. Fışkılıkları köy içindeydi. Bunları köy dışına aktarması için ikaz edildi. Hiç oralı olmadı. İkinci kez ihtar edildi ve ona bir süre tanındı. Süre dolduğu halde bir harekette bulunmadı. Durumu Aziz Bey'e aktardık.

- Bu adam ikaz edildi mi ?

- Evet efendim.

- İhtar edilip süre tanındı mı ?

- Evet efendim.

- O zaman üçüncü ve son ihtarını verin ve süreyi bir önceki sürenin yarısı kadar tutun. Eğer söyleneni yapmazsa hemen rapor edin ve ceza yazın. Mahkemeye havale etmeyin ve zamanı da uzatmayın. Bana da tekrar sormayın, dedi.

Günü dolduğu halde muhtardan hiç ses çıkmadı, bir girişimde de bulunmadı. Onu kahvede buldum. Oradaki köylülerin huzurunda beş şilinklik sembolik bir ceza mabuzunu uzattım.

- Üç ihtara rağmen fışıklıkları köy dışına taşımadığınız için sizi rapor etmek zorunda kaldım, deyince;

- Sizi Aziz Bey'e şikayet edeceğim, dedi.

Makbuzu uzatmaya devam ederek,

- Aziz Bey'e haber verildi ve onun selamlarıyla makbuz kesildi, dedim. Hiç ses etmeden makbuzu aldı. Sandalyeye oturdu, başını sallayarak makbuzu okudu. Ben kahvemi içtikten sonra oradan ayrıldım. Muhtar cezayı oğluyula gönderdi. Ama fışıklıklar orda durmaya devam etti. Ancak bir hafta içinde bütün köylüler fışıklıklarını taşıyınca muhtar da taşımak zorunda kaldı. Ve Evdim köyü tertemiz oldu. Bunu duyan komşu köylerin tümü ceza almamak için köylerini temizlediler."

Mehmet Aziz hakkında konuştuğumuz ikinci kişi Baf'ın Engindere (Ayvarvara) köyünden sıhhiye memuru Mahmut Nezir'dir. Mahmut Nezir, 1930 yılında Engindere'de doğdu. İlkokulu köy mektebinde okudu. On iki yaşında mezun oldu. Köy muhtarının oğludur. O dönemde iş olmadığı için babası onu sıhhiyeci olarak yazdırdı ve 1942 yılında, on iki yaşında, dokuz kuruş gündelikle işe başladı. Görevi, üç köyün bütün akar sularını, kuyularını ve göleklerini bombalamak (ilaçlamak)tı. Mahmut Nezir şöyle devam ediyor:

"Kıbrıs'ta, 1920'lerden itibaren sıhhiye memurları, yani sinekçiler vardı. Her biri bir bölgeyi ilaçlamakla yükümlüydü. Ancak sıkı kontrol yoktu. Sinekçiler ana suları ilaçlıyor, kıyıda köşede kalan durgun gölekleri veya dere kenarında oluşmuş su birikintilerini ihmal ediyorlardı. Bu ihmal edilen su birikintileri sivrisineklerin üreme merkezleri idi. Alman Harbi'nin yıllarında Kıbrıs'ta sıtma çok yaygındı. Bu hastalığa yakalananların karınları şişiyor, üşütmeye yakalanıyor, çeneleri çarpıyor diğer taraftan da ateşleri oluyordu. İnsanlar iş yapamaz olmuşlardı. Kıbrıs insanı bu hastalıktan çok korkar olmuştü.

Aziz Bey, sıhhiye başmüfettişi olduktan sonra bütün sıhhiyecileri eğitime çağırdılar. Bize önce çeşitli bilgiler verdiler. Sivrisineklerin iki çeşit olduğunu öğrettiler. İkisi arasındaki farkı anlattılar. Sonra, deneyimli sıhhiyecilerin gözetimi altında araziye çıkardılar. Orada iki tür sivrisineği bizzat tanıttılar. Sivrisinekler sanıldığı gibi yalnızca suda yaşamazlar. Mağaralarda üzüm salkımı gibi asılı halde de yaşarlar. Büyük ağaç kovuklarında barınanlara da rastlanabilir. En küçük su birikintisinin olduğu yerlerde de bulunabilir. Ancak üremeleri ılık sudadır. Bir anofel, ortalama 150-200 yumurta bırakır. Bir türeks, yani normal bir sivrisinek ise 300-400 yumurta bırakabilir. Suyun sıcaklığına göre yumurtaların açılma şansları vardır. Ve tabii ki Kıbrıs şartlarında çok azı zayi olur. Bu bilgilerden sonra bir başka bilgi verildi bize. Sivrisinekler gündüz uçmaz. Bir yerlere sinip kalır, ancak oradan geçen keçi ve koyunların tüyleri arasına girip mandralara gelirler. Oralarda da kendilerine uygun bir mekan bulup yerleşir, çoğalırlar. Çobanların hangi meralardan geçtiği öğrenilince sivrisineklerin hangi bölgede yaşadıkları tespit edilip oralarda da önlem alınabilir.

1945'te, Alman Harbi'nin bitmesinden sonra, sivrisineklerle mücadele programı planlı bir şekilde yeniden başladı. İlaçlar değiştirildi. Artık mazotta eritilmiş D.D.T. kullanılmaya başlandı. Her sinekçiye bir defter ve bir kalem verildi. Hangi tarihte

uzak bir hayat ve çevre temin etti. Tıp tarihine de “sıtmanın kökünü kazıyan adam” olarak geçti. İngiliz Hükümeti, bununla da kalmadı, onu Beyrut Üniversitesi’ne öğretim görevlisi olarak atadı. 1960’a kadar bu görevde kaldı. Kıbrıs Cumhuriyeti’nin kuruluşundan sonra, Kamu Hizmeti Komisyonu Türk Üyesi olarak görev yaptı. Sonra emekli oldu. 17 Haziran 1991 tarihinde vefat etti.

Halk arasında “Sinekçi Aziz” olarak şöhrete ulaşan Mehmet Aziz, önünde saygı ile eğilinmesi gereken, ileri görüşlü, çalışkan, azimli bir yurtseverdir. Lefkoşa kanalizasyon projesi, kasabalarda çöp sorunu ve bunun giderilmesi gibi konularla ilgili raporları oldukça dikkat çekicidir. Çalışmalarının günümüz sıhhiyecilerine örnek olmasını diler, hatırası önünde hürmetle eğiliriz.

Prof. Dr. Alpay Kelâmi'nin Türk ve Dünya Ürolojisindeki Yeri

Prof. Dr. Mehmet KILINÇ*

Yurt dışına giden hekimlerimiz yabancı dil öğrenmiş, batının içinde yaşamış batıyı tanımış, mesleklerinde başarılı olmuşlardı. Ayrıca yurtlarını, uluslarını, ana babalarını da seviyorlardı. Alpay Kelâmi de bunlardan biriydi. Hem Kıbrıs Türkü'nün, hem de Türkiye'nin 'Üroloji Bilim Dalı'ndaki gururu idi. Atatürk, "İnsan bağlı olduğu ulusun varlığını ve mutluluğunu düşündüğü kadar başka ulusların da mutluluğuna yardımcı olmalıdır" diyordu. Prof. G. Colpi (Milan) ve D. Pozza (Roma) da onun için "Berlinli Kıbrıslı Türk" demişlerdi ve o her ulusa mal olmuştu. Hekimlik mesleğinin kapısından adımını atan her gencin birinci ödevi iyi hekim, hatta daha iyi hekim olmaktır. Onun da ideali iyi hekim olmaktı. Daha iyisini başardı. İyi örnek arayan gençlere çok iyi örnek olmuştu. İşte bu örnekler ne kadar çok ise, ulusların değeri de o kadar yükselecektir.

Atatürk "Herkesin kendine göre bir zevki vardır. Kimi bahçe ile uğraşmak, güzel çiçekler yetiştirmek ister. Bazı insanlar da adam yetiştirmekten hoşlanırlar" demişti. Kelâmi hem iyi bir örnek oldu, hem yurtdışında hem de Türkiye ve Kıbrıs'ta gençlerin yetişmesinde yardımcı oldu. Tek yönlü bir insan değildi. Sosyal bir insandı. M. İkbâl bilim yaparken gönlü boşlayana acır. "Bilim toplayıp yığmışsın, gönlü boşlamışsın; o kaybettiğin büyük servete ne kadar acıyorum" der. Toplumların, ulusların hatta insanlığın değeri, gücü, mutluluğu, yuvanın, ailenin sağlığına, mutluluğuna, aile bağlarının güçlülüğüne bağlıdır. Eşi hem sırdaşı, hem sekreteri, hem evinin hanımı olarak Kelâmi'nin arkasında durarak, başarılarına başarı katmasına yardımcı olmuş; Türk kadınının alçak gönüllülüğünün, hoşgörülü oluşunun, sabırlı oluşunun en güzel örneğini vererek bilim tarihindeki ikinci Kelâmi olmuştur.

Alpay Kelâmi'yi 1981 yılında Bursa'da ilk defa gördüğümde, öncelikle entellektüel tipi ilgimi çekmişti. Toplantı ilerledikçe, atak, yaratıcı, yeniliklere koşan farklı bir bilim adamı ile tanıştım. Sonraki yıllarda her üroloji kongresine gelişinde yine ne getirdi, bizde onun gibi başarılı olabilir miyiz, diyordum. Sonraki hayatımda bilimde örnek aldığım büyük bir adam oldu. Yalnız benim mi? Benim gibi bir çok hekimin örnek aldığı bir kişilikti o. Onun bizden birisi olması bize gurur, kıvanç ve özgüven veriyordu. Prof. G. Papp (Budapeşte), Kelâmi için, "Cerrahi androlojinin kurucusu

* Selçuk Üniveristesi Tıp Fakültesi Anabilim Dalı Başkanı, Konya-Türkiye

idi. Avrupa tıbbı çok önemli bir kayba uğramıştır. Avrupa'da genital ameliyatlara Kelâmi'nin öncülüğünde ve fikirleriyle geliştirilirken, androloji biliminin de fikir babalarından biri olmuştur" diyordu. Prof. R. Schoysman (Brüksel), "Yüzyılın başında bebek gibi doğan androlojinin gelişmesinde A. Kelâmi'nin büyük rolü olmuştur" derken, Prof. Dr. G. Colpi, "Cerrahi androlojide yeni teknikleri ile önde gelen isimlerdendi. Akademik çalışmalarında titizlik, çeşitlilik ve yüksek kalite vardı. Sade, açık fikirli, sevimli, entellektüel, alçak gönüllüydü; tüm insanlar ona göre eşitti" diyordu.

Alpay Kelâmi 1982'de yurtdışında (Berlin'de) I. Uluslararası Androloji Sempozyumu'nu düzenlemiştir. Türk Ürolojisi dış dünyaya açıldıkça onun değeri daha iyi anlaşılmağa başlandı. Doç. Dr. Kemal Bolayır'la Kıbrıs'ta sempozyum organizasyonlarında yer alarak Kıbrıs Türkü'nün sorunlarını yabancı bilim adamlarına yerinde tanıtırken, yurtdışında da Kıbrıs Türkü'nün gönüllü elçisi olarak çalışıyordu. Kelâmi, onlara Kıbrıs Türkü'nün sorunlarını ilk elden ulaştırmaya çalışan, Kıbrıs Türkü'nün ve Türklüğün dertlerini kendi derdi gibi gören gerçek önder, yaratıcı bilim adamıydı. Kendisi de androlojide otorite olan ve Kelâmi ile birçok ortak yönleri bulunan Prof. Dr. Jonh Pryor (İngiltere), Kelâmi için "Dünya vatandaşıdır" diyordu. Prof. Aizid I. Hashamet (Brooklyn Hastanesi, New York), "Kendi ülkesinde (İstanbul'da) konukseverliği göstermiş, uluslararası kongreleri başarı ile düzenlemiş bir bilim adamıdır" derken, Prof. Arnold M. Belker (Lousville Üniversitesi), teknikleri basit şekilde sunan Kelâmi'nin, Doğu ve Batı Berlinli andrologları bir araya getirmesinin, onun için çok özel ve anlamlı olduğunu belirtmekteydi. Prof. Dr. Necmettin Çıkkıl (İzmir), "Ondan androlojiyle ilgili çok şey öğrendim. Ayrıca onun bizden biri olması onu daha iyi tanımamızı da sağladı." diyordu. Prof. Dr. Ali Eren (Ankara) ve Prof. Dr. Mehmet Arslan (Konya), "A. Kelâmi ve E. Gürsel gibi uluslararası arenada ülkemizi temsil eden ürologları gelecek nesillere tanıtmalıyız" derken, Dr. Haluk Kulaksızoğlu (İstanbul), "Kelâmi sadece Türk camiasında değil, dünya ürolojisinde öncüler arasında yerini almıştır" diyordu. Doç. Dr. Şaban Sarıkaya (Samsun), "Kelâmi'yi tanıma şansını yakalayan ürologlardan biriyim; Türk ürolojisinin bugün geldiği konuma ulaşmasında katkısı unutulmaz" derken, onun unutulmamasını istiyordu.

İnsanlığın bugün sahip olduğu bilgilerde nice göz nuru ve alın teri gizlidir. Her alanda olduğu gibi bilim alanında da bir çok dahi yetişmiştir. Bu olağanüstü insanların, zekaları, bilgileri, iradeleri güçlüdür; fakat onların esas özellikleri çalışkanlıklarıdır. Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş'ın söylediği gibi "Kelâmi, unutulmazlar arasında yerini almıştır. İnsan olarak, insanlığa hizmette yarış halindeydi. Kıbrıs'a aşıktı, barışa kavuşulması için çalışarak dua edenlerdendi" diyor. Kıbrıslı ürolog Prof. Dr. Sedat Tellaloğlu (İstanbul), Kelâmi için "Androlojiye olan tutkusu, androlojinin geleceğini görmesini sağlamıştır: Bu tutku onu tartışılmaz otorite yaptı. Ünü dünyaya yayıldı. II. Uluslararası Androloji Sempozyumunu İstanbul'da yaparak çok sevdiği İstanbul'a ve Türk ulusuna hizmet etmek istedi. Uluslararası kongrelerde yaşatıldı" demiştir. Görüldüğü üzere çok az insana gösterilen saygı, ona da gösterilmiştir.

İlmin milliyeti olmaz. Bilim adamları insanlık için uğraşırlar. Her ülkede dostları olan Kelâmi, onlarla sosyal ve akademik ilişkilerin yanında toplantılar düzenleyerek,

araştırma merkezleri gibi çalışarak, mutluluğu başarıda bulan ender insanlardan biridir. Ömer Hayyam'ın sorduğu gibi herkes kendi kendine "Mutlu bir ömür sürebilecek miyim" diye sormuş mudur? Kelâmi, işte bunu başarabilenlerdendir. Yaşamın zevkini çıkarma konusunda yeteneği, birikimi ve karizmatik görünümü ile hemen dikkati çekerdi; ayrıca neşesi, eğlenceyi seven yapısı, dostlarıyla imrenilecek güzel ilişkileri, onun çok yönlülüğünün bazı kesitleridir. Mevlana, "*Hamdım, piştım, yandım*"; Yunus Emre, "*Yunus miskin çiğ idin, piştin elhamdülillah*" derken, güçlü karakterin oluşma şeklini tarif ediyorlardı. Kelâmi de ustalığı döneminde, en çok yararlı olabileceği bir zamanda aramızdan sayısız eserler bırakarak ayrıldı. Andre Maurois, "*İnsan hem karakersiz, hem de gerçekten büyük olabilir mi?*" diyordu. Pasteur'un babası oğluna, "*İnsan bulunduğu yeri şereflendirmeli; yoksa, yer insana asla şeref vermez*" demiştir. Kelâmi, üroloji ilmini şereflendirmiş, gerçek vatanseverliğiyle halkımıza armağan etmiştir.

Sorumluluk duygusu kuvvetli, insanı seven, bilime saygılı, sağlam ve temiz karakterli, çalışkan insanlar ulusların en kıymetli yapı taşlarını oluştururlar. Uluslar gücünü ve değerini böyle insanların çokluğunda alır. Işık yalnız kendini değil, başkalarını da aydınlatmalı. Yoksa, Cicero'nun dediği gibi, "*Koyu karanlık, ışığı da isletecektir*". Batılı bilimsel metotlardan şaşmadan, yeni gayret ve yeni atılımlar içinde olmalı, güçlükleri yenmek için de kuvvetli, kararlı ve çalışkan olmalıyız. Fransızlar Paris Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne sıra sıra ünlü hekimlerin büstlerini dikerken, hastane kapılarının hepsinde, ünlü Fransız hekimlerinin adı bulunmaktadır. Gerçek değerlerimize sahip çıkıp, yeni nesillerimize tanıtalım ki, güçlü, karakterli yeni nesillerin yetişmelerini sağlayalım.

Prof. Dr. Alpay Kelâmi

Doç. Dr. Kemal BOLAYIR*

Çağdaş bir insan nasıl olur? Kendini her alanda yetiştiren, çok şey öğrenmeye çalışan, kendini yenileyen ve yenilikleri arayan, içi sevgi ve insanlık dolu, insan sevgisi ile gülmeyi bilen kişiler, çağdaştır. Ne var ki, günümüzde bu türden insanlar fazla değildir. Azınlıkta olan bu insanlar arasında, Kıbrıslı bir bilim adamı olan Prof. Dr. Alpay Kelâmi'yi görmemiz, her Kıbrıslı için heyecan ve gurur vericidir.

Prof. Dr. Alpay Kelâmi, 10 Ocak 1936'da Lefkoşa'da doğdu. İlkokulu Kıbrıs'ta okudu. Orta ve lise öğrenimini İstanbul'da sürdürdü. 1954 yılında tıp eğitimi için, Almanya'ya gitti. 1961 yılında, Almanya'da Frei Ünivesitat Berlin Tıp Fakültesi'ni bitirdi. Üç yıl Amerika'da çalıştı. 12 Ağustos 1965'de Serin Esat Dedezade ile evlendi. 1968 yılında, Alman vatandaşı oldu. Daha 35 yaşında iken doçent ve aynı yıl içinde profesör oldu.

O yıllarda Almanya'da, ırkçılık akımlarının en yoğun olduğu bir yörede bir yabancı olarak başarılı olmak, şöhretin basamaklarını tırmanmak kolay bir iş değildi. Bunun için çok çalışmak, yaratıcı ve birikimli olmak ve çok üretmek gerekirdi. Alpay Kelâmi Almanya'da bunu başardı. Eserleriyle, yayınlarıyla bir bilim dalı olan androloji'nin (erkek üreme organının çalışma bozukluklarını ve hastalıklarını inceleyen bilim dalı) en önde gelen kurucularından biri olmayı bildi.

Androloji bilim dalının öncüleri arasında yerini alan Alpay Kelâmi'nin en önemli eseri, 1980 yılında yazdığı *Atlas of Operative Andrology* kitabıdır. Bu eser günümüz doktorları için rehber özelliğini taşıyor. Bunu bilmeyen, öğrenmeyen bir androloğu düşünmek olası değildir.

Kelâmi'nin tıp öğrencileri ve doktorların eğitimleri için hazırlanmış 53 filmi ve 8 video kaseti vardır. Çeşitli tıp mecmualarında yayınlanmış 141 yayını bulunmaktadır. Androloji ağırlıklı literatüre geçmiş 19 buluşu vardır. En önemlisi, 'Kelâmi Sendromu (Urethral Manipulation Syndrom)'dur. Bunun yanında, 'Kelâmi İnsizyonu' ve 'Nesbit-Kelâmi Technique' yöntemleri vardır.

Kelâmi, gerçek bir bilim adamına yakışan bir çalışma temposu içinde gecesini

* Ürolog, Lefkoşa-KKTC

gündüzüne katarak çalışmıştır. Pek çok eser verdiği en verimli döneminde, kalp krizi geçirmiştir. Ama o, geçirdiği kalp krizini yok sayıp uğraşlarına devam etmiştir.

Kelâmi, bir bilgin olma yanında, gerçek bir sanat aşığı ve sanat kuramcısı idi. Kelâmi'nin sanatın her dalına karşı büyük ilgisi vardı. Berlin'de organize ettiği uluslararası kongrelerde androlojiyi doktorlara ve topluma daha iyi yansıtmak için sanattan yararlandı. Adına 'Art and Andrology' dediği yeni bir tarz geliştirdi. Bilimsel etkinliklere sanatı katıyor ve ancak bu şekilde androloji bilim dalını toplumla bütünleştirebileceğini savunuyordu.

Prof. Kelâmi'nin en son eseri, Osmanlı dönemine ait androloji ile ilgili dökümanları kitap haline getirdiği ve İstanbul'daki Uluslararası Androloji Sempozyumu'nda sunduğu 'Art and Andrology 6' adlı çalışmasıdır.

Kelâmi, insanları aralarında cins, renk, milliyet ayrımı yapmadan severdi. Tüm dünya doktorlarına hocalık yapıyor, tüm bildiklerini onlara aktarıyordu. Kıbrıs doğumlu. Berlin'li bir Türk olarak kendini tanımlayan Alpay Kelâmi, doğup büyüdüğü yerlere hep bağlı kalmıştır. Kıbrıs ve Anadolu, onun temel aşklarından biridir.

Kuzey Kıbrıs'ta, Kelâmi'nin önderliğinde yedi büyük Uluslararası Üroloji Sempozyumu organize edilmiştir. Üroloji ve androloji alanında dünyanın en seçkin hocalarının ve Türkiye'nin tüm üniversitelerinden yüzlerce asistan doktor ve öğretim görevlisi uzmanların katıldığı bu bilimsel toplantılarda Kuzey Kıbrıs'ın tanıtımı da sağlanmıştır.

Kelâmi, üretkenliğinin doruk noktasında, 13 Mart 1992 tarihinde kalp yetmezliğinden öldü. Tıp dünyası, onu eserleriyle, kişiliğiyle, organize ettiği başarılı kongreleri ile tanıyor. Dünyanın pek çok ülkesinden tıp otoriteleri, Prof. Dr. Kelâmi'ye büyük değer vermiştir. Tıp dünyası, Prof. Alpay Kelâmi'yi bilgin ve insan kişiliğini taşıyan seçkin bir dünya insanı olarak tanıyor.

Ölümünden sonra özellikle meslektaşları onun için çok şey söylediler. Prof. Dr. Alpay Kelâmi için söylenenlerden bazıları:

R. R. Denктаş: *Herkes mesleğini Kelâmi gibi heyecanla ve insanlığa hizmet şuuru ile yapabilse, dünyadaki hayat bambaşka olurdu.*

Prof. S. Tellaloğlu: *Çok yönlü özelliklerini saymakta zorluk çektiğim, çocukluk arkadaşım, meslektaşım ve dünyaca ünlü bilim adamıdır.*

J. P. Pryor (İngiliz): *Androlojiye çok büyük hizmetleri geçen arkadaşım Prof. Kelâmi, lisanı güçlü, espritüel ve çok güçlü bir kişiliktir.*

Prof. Dr. A. Hashmat (USA): *Alpay, muhteşem bir kongre organizatörüdür. Bu kongrelerdeki detaylarla Kelâmi'nin kendinden gurur duyduğundan eminim.*

Prof. Dr. A. Belker (USA): *Kelâmi, çok uzun yaşayanlardan daha fazlasını, yaşadığı*

döneme sığdırmıştır.

Prof. Dr. G. Papp (Macaristan): *Alpay Kelâmi, olağanüstü yetenekli, yaşamında başarıdan başarıya koşmuş, çok birikimli, renkli kişilikli, kibar, açıksözlü, yardımsever, çağdaş insan örneğidir.*

Prof. Dr. D. Pozza (İtalya): *Biz, Kelâmi'den 10 yıl geride bilimsel uğraş veriyoruz.*

Prof. Dr. G. Colpi (İtalya): *Prof. Kelâmi, gerçek bir usta, candan bir arkadaş ve örnek bir insandır.*

Prof. Dr. R. Schoysman (Belçika): *İkinci jenerasyon androlojisinin en önde gelen ismi, Kelâmi'dir.*

Prof. Dr. Doğan Remzi (Türkiye): *Biz Türk doktorların, dışarıdaki en büyük yardımcısıydı. Dünyaya Kuzey Kıbrıs'ı tanıtanlardandı.*

Dr. Gürbüz Barlas (Türkiye): *Prof. Kelâmi, örneği giderek azalan insanlardandır. Seçkin bir bilgin ve çeşitli kültür dallarına ilgi duyan biridir.*

Prof. Dr. Halim Hattat (Türkiye): *Eserleri bana ışık tuttu. İnsanlığa inanılmaz katkıları oldu.*

Doç. Dr. Güven Sevin (Türkiye): *Tanrı bazı insanları tarihi yönetmek için yarattı. Bizden olan Prof. Kelâmi de bunlardan biridir.*

Emin Çizeneç, Ressam (Kıbrıs): *Prof. Dr. Alpay Kelâmi, kendini bilime adanmış biridir. Ömrünü sanatla zenginleştirdi ve de Kıbrıslılığı ile taçlandırdı.*

Dr. Nuri Gökşin (Kıbrıs): *Kısa süre içinde bile Prof. Kelâmi ile beraber olanlar, onun 'mükemmel bir insan' olduğunu kavrar.*

Dr. Hakan Arısan (Türkiye): *İnsan doğar, yaşar ve ölür. Bazıları hiç ölmezler. Bunlardan biri de hocam, Prof. Dr. Kelâmi'dir.*

Selma Bolayır (Kıbrıs): *Sevgi dolu koca yüreği ile Alpay, bir Akdeniz güneşi gibi hepimizi ısıtmaya devam edecek.*

Prof. Dr. Alpay Kelâmi, iz bırakmış Türk büyüklerinden biridir. Ne yazık ki, Prof. Dr. Alpay Kelâmi'nin Türkiye ve Kuzey Kıbrıs'ta bıraktığı 'iz'in, Batı ülkelerine göre oldukça sönük olduğunu vurgulamamız gerekiyor.

Doğu Akdeniz Üniversitesi

Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları

1. *Proceedings of the First International Congress on Cypriot Studies* (1996). Edited by Emel Doğramacı, William Haney, Güray Köniğ.
2. *Birinci Uluslararası Kıbrıs ve Balkanlar Türk Edebiyatları Sempozyumu* (1998). Yayına Hazırlayanlar: İsmail Bozkurt, Ayşen Dağlı, M. Kansu.
3. *1. Uluslararası Kıbrıs ve Balkanlar Türk Edebiyatları Sempozyumu Şiir Gecesi* (1998). Yayına Hazırlayanlar: İsmail Bozkurt, Ayşen Dağlı, M. Kansu.
4. *Kıbrıs Türkünün Değişim ve Gelişiminde Kıbrıs Türk Kadın Dernekleri 1. Cilt* (1998). Bahire Uzman İnan.
5. *Kıbrıs Türkünün Değişim ve Gelişiminde Kıbrıs Türk Kadın Dernekleri 2. Cilt* (1998). Mürüvvet Atalay, Bahire Uzman İnan.
6. *Proceedings of the Second International Congress on Cyprus Studies, Volume I, Presentations in English* (1999). Edited by: İsmail Bozkurt, Hüseyin Ateşin, M. Kansu.
7. *İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, Cilt II, Türkçe Bildiriler, Edebiyat-Sanat* (1999). Yayına Hazırlayanlar: İsmail Bozkurt, Hüseyin Ateşin, M. Kansu.
8. *İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, Cilt III, Türkçe Bildiriler, Tarih-Kıbrıs Sorunu* (1999). Yayına Hazırlayanlar: İsmail Bozkurt, Hüseyin Ateşin, M. Kansu.
9. *İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, Cilt IV, Türkçe Bildiriler, Halkbilim-Çeşitli Konular* (1999). Yayına Hazırlayanlar: İsmail Bozkurt, Hüseyin Ateşin, M. Kansu.
10. *A Time to Remember (First Edition 1999, Second Edition 2000)*. Korkmaz Haktanır.
11. *İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu: Niyazi Berkes* (1999). Yayına Hazırlayan: İsmail Bozkurt.
12. *Hatıralar. Fadıl Niyazi Korkut* (2000). Yayına Hazırlayanlar: Harid Fedai, Mustafa H. Altan.

13. *Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi/Proceedings of the Third International Congress for Cyprus Studies, Cilt/Volume I, Tarih/History (2000)*. Yayına Hazırlayan/Edited by İsmail Bozkurt.
14. *Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi/Proceedings of the Third International Congress for Cyprus Studies, Cilt/Volume II, Dil-Edebiyat/Linguistics-Literature (2000)*. Yayına Hazırlayan/Edited by İsmail Bozkurt.
15. *Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi/Proceedings of the Third International Congress for Cyprus Studies, Cilt/Volume III, Kıbrıs Sorunu-Turizm/Cyprus Issue-Tourism (2000)*. Yayına Hazırlayan/Edited by İsmail Bozkurt.
16. *Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi/Proceedings of the Third International Congress for Cyprus Studies, Cilt/Volume IV, Halkbilim-Genel Konular/Folklore-Miscellaneous (2000)*. Yayına Hazırlayan/Edited by İsmail Bozkurt.
17. *IV. Uluslararası Gagauz Kültürü Sempozyumu Bildirileri (2000)*. Yayına Hazırlayanlar: İsmail Bozkurt, Fedora Arnaut.
18. *İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 2. Sempozyumu: Dr. Hafız Cemal Lokmanhekim, Mehmet Aziz, Dr. Alpay Kelâmi (2001)*. Yayına Hazırlayan: Ülker Vancı Osam.

Bu kitap
yaptıkları
çalışmalarla gerek
yurt dışında,
gerekse Kıbrıs'ta
iz bırakmış üç
Kıbrıslı tıp
adamını,
Dr. Hafız Cemal
Lokmanhekim'i,
Mehmet Aziz'i ve
Dr. Alpay
Kelâmi'yi
anlatmaktadır.
Dr. Hafız Cemal
Lokmanhekim,
yalnızca halk
sağlığı alanında
değil, teknik
eğitime ve halk
eğitimine de
koyduğu
katkılarla; Mehmet
Aziz Kıbrıs'ta
sıtma (malarya)
hastalığını yok
etmekteki özverili
azmi ve
başarısıyla;
Dr. Alpay Kelâmi
ise üroloji ve
androloji
alanında edindiği
uluslararası
başarısıyla
unutulmazlar
arasında yerlerini
almışlardır.

ISBN: 975-8401-17-3

9758401173

